

**Tallinna Pedagoogikaülikool
Sotsiaalteaduskond
Sotsiaaltöö osakond**

Siret Linde

**IDA-VIRUMAA HOOLEKANDEASUTUSTE LASTE
REFLEKSIOONE VÄGIVALLAST**

Magistritöö

**Juhendaja:
Prof. Taimi Tulva Ph.D
(sotsiaaltöö)**

Tallinn 2002

Resüme

SIRET LINDE (2002). Ida-Virumaa hoolekandeesutuste laste refleksioone vägivallast. Magistritöö. TPÜ. Tallinn, 81 lk.

Uurimus vaatab laste väärkohtlemist hoolekandeesutustes teaduskirjandusele, ankeetküsitlusele, lastekodulaste esseele ja igapäevatöö kogemusele toetudes.

Uurimuse eesmärgiks on saada ülevaade laste väärkohtlemise ulatusest ja sagedusest Ida-Virumaa lastehoolekandeesutustes ning samuti enne hooldusele võtmist.

Töös antakse ülevaade lapse väärkohtlemise põhjustest ja riskiteguritest, samuti sellega seonduvatest müütidest. Tähelepanu on pööratud seadusandluse kitsaskohtadele ning on käsitletud preventsiiooni ja interventsiooniga seotud küsimusi. Uurimuses analüüsiti hoolekandeesutustes elavate laste vägivallakogemusi enne asendushooldusele paigutamist, lastekodu keskkonnas elades ning vaateid tulevikule. Toetudes uurimuse tulemustele on tehtud järeldused ja ettepanekud laste asendushoolduse paremaks korraldamiseks Ida-Virumaal.

Empiiriliste andmete kogumiseks on kasutatud ankeetmeetodit. Ankeetküsitlus on läbiviidud 2001. aasta mais-juunis ning tulemusi on vaadeldud kvantitatiivselt. Küsitluses osales 105 last kuuest lastekodust ja ühest lastevahelise paigast. Lisaks sellele on kvalitatiivselt analüüsitud hoolekandeesutuste laste esseesid vägivalda teemadel. Esseele kirjutamisel osales 9 last Voka lastekodust ning väljapakutud teemad olid kahe erineva suunitlusega: vägivald täiskasvanult lapsele ja lastevaheline vägivald.

Uurimistöö teoreetiliseks raamiks on sotsiaalsete ja keskkonnamudelite integreeritud käsitlus, mille kohaselt mõjutavad laste väärkohtlemist nii situatsioonilised kui struktuuralsed stressorid. Uurimuses on toetatud perevägivalda teooriatele ning varasematele uurimustele väljaspool Eestit.

Võtmesõnad: lapse väärkohtlemine, hooldamine hoolekandeesutuses, sotsiaalne keskkond, sotsiaalne kompetentsus, kasvataja.

Abstract

SIRET LINDE (2002). Reflections of violence by children living at social welfare institutions of Ida-Virumaa. Master's thesis. TPU. Tallinn, 81 pages.

The research examines child abuse at social welfare institution on the basis of scientific literature, questionnaires, essays written by children living at orphanages and experiences gained in the course of daily work.

The purpose of this research is to get an overview of the scope and frequency of the abuse of children at social welfare institutions of Ida-Virumaa and also before their taking to the custody.

The paper gives a survey of the causes and risk factors of child abuse and describes related fabrications. Attention has been paid on bottlenecks in legislation and issues related to prevention and intervention. The research has analysed acts of violence experienced by children living at social welfare institutions before their taking to substitute custody, at the time of living in orphanage environment and their future hopes. On the basis of the results of this inquiry conclusions have been drawn and suggestions have been made for better organisation of substitute custody of children at Ida-Virumaa.

For the collection of empiric information the method of questionnaire was used. Inquiries were conducted in May-June 2001 and the results were examined quantitatively. 105 children from six orphanages and one children's shelter participated in the inquiry. Additionally, essays on violence written by children living at social welfare institutions were analysed quantitatively. Essays were written by 9 children from Voka orphanage and the topics specified followed two main inclinations: adult violence against children and child-to-child violence.

Integrated theory of social and environmental models, according to which child abuse is influenced by situational and structural stressors, forms the theoretical backbone of this research. Additionally, family violence theories and previous inquiries conducted outside Estonia have been used.

Keywords: child abuse, custody at social welfare institutions, social environment, social competence, educator.

Sisukord

Eessõna	6
1.Sissejuhatus	7
2. Sotsiaalne keskkond lapse arengu mõjutajana	10
2.1.Uurimuse kontekst- lastekodu kui kasvukeskkond	11
3.Lapse väärkohtlemise mõiste, liigid ja vormid	12
3.1.Lapse väärkohtlemise põhjuslikkus	14
3.1.1.Lapse väärkohtlemise teoreetilised mudelid	14
3.2.Lapse väärkohtlemise riskitegurid	18
3.3.Väärkohtlemise mõju lapse arengule	21
3.4.Varasemad uurimused laste väärkohtlemisest asendushoolduses	22
3.5.Lapse väärkohtlemisega seonduvad müüdid	25
3.6.Lapse väärkohtlemise preventsiiooni ja interventsiooniga seonduvad küsimused	30
3.7.Laste väärkohtlemine seadusandluse vaatevinklist	33
4.Uurimuse teostamine	37
4.1.Uurimisülesande täpsustamine	37
4.2.Uurimisprobleemi asetuse, aine- ja meetodika	37
5.Uurimistulemuste analüüs ja arutelu	40
5.1.Toetusvõrgustik ja lapse enesehinnang	41
5.2.Väärkohtlemine peredes lastekodueelsesel perioodil	44
5.3.Laste väärkohtlemine hoolekandeesutustes	51
5.4.Hoolekandeesutuste laste hinnang vägivallale ja tulevikunägemus	60
5.5.Seosed sotsiaalmajanduslike faktorite ja lapse väärkohtlemise vahel	64
5.6.Kvalitatiivse uurimuse tulemuste analüüs	66
6.Kokkuvõtte ja järeldused	75
Kasutatud kirjandus	79
Lisad:	
1. Conclusion	82
2. Küsimustik	86
3. Vägivald ja laps (Eesti Lastefondi infovõldik)	93
4. Nõuded lastekodusse ja koolkodusse riiklikule hoolekandele võtmiseks ja hoolekande lõpetamiseks (RTL 2000, 4, 24)	98
5. Laste väärkohtlemist sanktsioneerivad seadused	101

Jooniste loetelu

Joonis 1. Lapse väärkohtlemise liigitus ja dimensioonid	13
Joonis 2. Uurimisprobleemi asetus ja ainestik	38
Joonis 3. Lapse sotsiaalvõrgustiku skeem	42
Joonis 4. Usaldusisiku olemasolu	43
Joonis 5. Vastaja suhe usaldusisikusse	43
Joonis 6. Peretüüp	45
Joonis 7. Materiaalne olukord peres	46
Joonis 8. Alkoholi tarvitamine perekonnas	47
Joonis 9. Peamine alkoholi tarvitaja	47
Joonis 10. Peresisene mikrokliima	48
Joonis 11. Mikrokliima lastekodudes	53
Joonis 12. Füüsilise vägivalla kogemused lastekodude kasvandike hulgas	54
Joonis 13. Füüsilise vägivalla sagedus lastekodudes	55
Joonis 14. Sagedasemad füüsilise vägivalla toimumise kohad	56
Joonis 15. Emotsionaalse vägivalla sagedus	57
Joonis 16. Emotsionaalse vägivalla teostaja	57
Joonis 17. Sagedasemad emotsionaalse vägivalla toimumise kohad	58
Joonis 18. Lastekodulaste vägivaldsus kaaslaste suhtes	59
Joonis 19. Lastekodulaste hinnang vägivallale: füüsilise karistamise vajalikkus	60
Joonis 20. Lastekodulaste tulevikunägemus	62
Joonis 21. Vägivalla vähendamise võimalused lastekodulaste hinnangul	63

Tabelite loetelu

Tabel 1. Küsitletute sooline suhe ja üldarv lastekodude kaupa	40
Tabel 2. Küsitletute ealine jaotuvus	41
Tabel 3. Hoolekandeesutuste laste enesehinnang	44
Tabel 4. Keskmise laste arv rühmas/peres	52

Eessõna

Mistahes koosluse nõrgemaid liikmeid on alati väärkoheldud ja nii on ühiskonnas üheks kaitsetumaks minoriteediks lapsed, kes oma arengulise ebaküpsuse tõttu ei ole ise võimelised oma õiguste eest seisma. Ühiskonna suhtumist lapse väärkohtlemisse on kujundanud dogma, et lapsed on oma vanemate omand ja neid võib mistahes viisil kasutada, saavutamaks oma eesmärki- heaolu. Viimastel aastatel on laste väärkohtlemisele kui sotsiaalsele probleemile hakatud enam tähelepanu pöörama, seda on teinud nii erialaspetsialistid kui ajakirjandus.

Eesti ühiskonnas on viimasel aastakümnel toimunud mitmeid muutusi, mille tulemusena on toimunud majanduse kiire areng, kuid samal ajal ka kihistumine ja paljude inimeste vaesumine. Intensiivsed muutused kutsuvad esile rea sotsiaalprobleeme, mis on kaasa toonud vajaduse perevälise hoolduse järele. Paljudel lastel puuduvad vanemad, kes peaksid pakkuma lapsele turvatunnet ja abi sotsialiseerumisel. Asendushoolduse vajaduse tingib eelkõige lapse hooletusse jätmine ja füüsiline või seksuaalne vägivald lapse suhtes. Asendushoolduse üks vorme, lastekodu, rahuldab vaid lapse põhivajadusi: pakkuda peavarju, toitu ja riideid, kuid emotsionaalsed vajadused, nagu intiimsuse, autonoomsuse, aktsepteerituse ja tunnustuse vajadus jäävad rahuldamata. Arvestades lapse institutsioonielset väärkohtlemise kogemust ja lastekodu tehiskeskkonda, on laste väärkohtlemise risk lastekodus kõrge. Töö lastega lastekodus ja 1999.aastal läbiviidud küsitlus laste väärkohtlemisest abiturientide hulgas ajendasid uurima sama nähtust hoolekandeesutustes.

Käesoleva magistr töö valmimise eest võlgnen tänu eelkõige sotsiaaltöö doktorile, professor Taimi Tulvale, kes on minu uurimustööde juhendajaks olnud alates esimesest kursusest kuni magistr töö ettevalmistamiseni. Samuti olen tänulik teistele TPÜ sotsiaaltöö osakonna õppejõududele ning Andres Rohtlale, kes oli abiks uurimistulemuste analüüsimisel.

Siirad tänusõnad kuuluvad ka uurimuses osalenud kuue lastekodu ja ühe varjupaiga juhtkonnale, kes oma mõistva suhtumisega olid abiks andmete kogumisel, ning loomulikult 105-le uurimuses osalenud lastekodude ja varjupaiga lapsele.

1.Sissejuhatus

*Mitte üheski teises elusolendis
ei peitu nii suurt annust agressiivsust
oma lüigikaaslaste vastu kui inimeses.*

Alexander Mitscherlich

Kaasaegne läänelik ühiskond, kuhu ka Eesti pürgib, on tuntud oma lapsesõbraliku suhtumise poolest, sageli räägitakse, et “lapsed on meie tulevik”. Vaatamata sellele valitsevad Eesti ühiskonnas teatud väärtushinnangud ja tingimused, mis ei võimalda või ei soosi kõikide laste edukat arengut. Paljud tunnevad end tõrjutuna, ebavajaliku või õnnetuna. Riik ja ühiskond ei suuda hätta jäänud perekondi alati vajalikul määral toetada, nad peavad ise hakkama saama.

Vägivalda eksisteerib kõikjal: koolis, peres, sõjaväes, töökohal, kogu ühiskonnas. Ka lastekodu pole siin erand. Vägivalla olemasolu ja laialdane levik põhineb väärtushinnangutel ühiskonnas. Jõupositsioonil olekut, domineerimist, enese maksmapanemist peetakse ühiskonnas igal tasandil tunnustatud väärtuseks, mis iseloomustavad edukat inimest. Tänapäeva ühiskonnas pole väärtuseks emotsionaalsus, teise inimese mõistmine, vaid pigem pragmatism ja ratsionaalsus. Ühiskond on patriarhaalne, vägivald on legitimeeritud.

Laste väärkohtlemine on meie ühiskonnas suhteliselt karistamatu nähtus. Kriminaalasi algatatakse alles siis, kui lapsele on tekitatud raske või üliraske kehavigastus, või isegi surm. Emotsionaalne ja psühholoogiline vägivald lapse suhtes on meie seadustes sanktsioneerimata.

Vägivaldne käitumine on ääretult efektiivne, selle läbi on võimalik kohe ja kiiresti saavutada kontroll olukorra üle. Näiteks kui ülemus karjub alluva peale või esineb toonil, mis välistab edasise diskussiooni, asub alluv kohe ja vastuvaidlemata käsku täitma; või ema, kes distsiplineerib oma jonnivat last tutistades või lüües, saavutab silmapilkselt eesmärgi- laps jääb vait. Vägivaldsele käitumisele kalduvad eelkõige need inimesed, kelle isiksust on lapsepõlves maha surutud ja kahjustatud nii emotsionaalsel kui sotsiaalsel tasandil. Lastekodus kasvanud lapsed kuuluvad selles osas riskirühma.

Vaatamata sellele, et vägivalla olemust ja põhjusi on erinevate spetsialistide poolt uuritud, ei ole vägivald maailmas vähenenud. Vastupidi: kaasaja ühiskonnale omane stress ja frustratsioon suhetes on muutnud vägivaldse käitumise üha nooremaks ja julmemaks. Järjest sagedamini jõuab meieni teateid vägivallaaktidest kogu maailmast: terrorism, pommiplahvatused, relvastatud konfliktid, isegi sõjad. Võib öelda, et vägivald sotsiaalse probleemina on võtnud globaalse ulatuse.

Probleem on nii juriidiline kui sotsiaalne. Tegemist on nähtusega, mis on alati eksisteerinud ja tõenäoliselt ei kao maailmast, kuid sellegipoolest tuleb sellele vastu astuda. Probleemi juriidilise poole lahendamine peaks toimuma riiklikul tasandil seadusandluse täiustamise läbi. Üheks võimaluseks oleks naiste aktiivsem osalemine poliitikas ja üldse ühiskondlikus elus, see tooks tasakaalu ja mõistmist meie senisesse valdavalt meeste poolt juhitud ja jõuprintsiibil toimivasse riigielu juhtimisse. Eriti vajalik oleks naispoliitikute arvamusega arvestamine sotsiaalpoliitika valdkonnas.

Käesoleva uurimistöö teema valikut mõjutasid minu tööalased kokkupuuted lastekaitsetöötajana väärkoheldud lastega ja laste vahel aset leidnud vägivaldaaktide kogemine, mis oma julmuses on olnud tõeliselt nõrdima panevad. Käesolev töö on jätkuks 1998. ja 1999.aastal läbiviidud samateemalisele uurimusele, milles küsitleti Ida-Virumaa eesti- ja venekeelse gümnaasiumi abituriente. Magistritöös on valimiks Ida-Virumaa hoolekandeametite lapsed, kes on eeldatavalt, võrreldes peres kasvanud lastega, enam vägivalda kogenud. Ida-Virumaal on 6 lastekodu, neist üks eesti- ja 5 venekeelset. Ida-Virumaa lastekodudes elab kokku 320 last, uurimuses osales neist 105. Uurimusele oli kaasatud ka Narva Laste Varjupaik kui ajutist hoolekannet pakkuv institutsioon. Valimi põhiosa moodustasid need lastekodude kasvandikud, kes on sündinud 1986.aastal või varem, st.14-aastased ja vanemad.

Uurimistöö koosneb sissejuhatuses, põhiosas neljast peatükist, mis on omakorda jagatud alapeatükkideks ning kokkuvõttest. Teoreetilises osas käsitletakse väärkohtlemise põhjusi ja mõju lapse arengule, preventsiiooni ja interventsiooni küsimusi ning samuti ka varasemate uurimuste tulemusi. Käesoleva töö teoreetilise raamistiku moodustab sotsiaalsete ja keskkonnamudelite integreeritud käsitus, mille kohaselt mõjutavad laste väärkohtlemist nii situatsioonilised kui struktuuralsed stressorid. Käesolevas töös toetutud perevägivalda teooriatele ning varasematele uurimustele.

Töö empiirilises osas on andmete analüüsimiseks kasutatud nii kvalitatiivset kui kvantitatiivset uurimismeetodit, mis võimaldab uurimisprobleemile lähenemist erinevatest vaatenurkadest. Kvantitatiivse aine moodustab lastekodude kasvandike seas läbiviidud ankeetküsitlus, mis koosneb valikvastustest, hinnangutest ja vabavastustest. Kvalitatiivse aine moodustikuna on käesolevas töös kasutatud lastekodulaste poolt kirjutatud esseesid, milles nad väljendavad oma kogemusi ja suhtumist vägivalda.

Laste väärkohtlemine on sensitiivne uurimisteema ja seda on Eestis suhteliselt vähe käsitletud. Käesoleva töö autorina ei ole minu teada läbi viidud uurimusi, mis käsitleksid laste väärkohtlemist Eestis ENSV aastatel. Laste väärkohtlemisega seonduvat on varem Tallinna Pedagoogikaülikooli juures uurinud paikkonniti Malle Kobin (1996) ja Tiina Vallikivi (1998). Tartu Ülikooli juures on laste seksuaalse väärkohtlemisega seotud probleeme uurinud Margit Rosental ja Kersti Tilk (1999) ning puudega laste väärkohtlemist perekonnas Kristel Altosaar (2000). Koolivägivalda on uurinud Lemme Haldre (1997) ja perevägivalda Ruth Soonets (1997b), mõlemad Tartu Laste Tugikeskusest. Eelnimetatud uurimused on läbi viidud üldhariduskoolide õpilaste seas, lähtudes uuritava kontingendi valikul kindlast vanusegrupist. Laste väärkohtlemist käsitlevaid uurimusi ei ole Eestis läbi viidud riskigrupi kuuluvate laste, sealhulgas lastekodu laste seas. Teatavasti on riskigrupi kuuluvatel lastel suurem oht langeda vägivalda ohvriks ja ka ise vägivallategusid sooritada. Sellest tulenes vajadus uurida ühte riskigrupi (lastekodulapsed) kuuluvaid lapsi.

Käesolev uurimistöö kuulub sotsiaalvaldkonda, kuid puudutab ka kasvatusteadusi.

Töös kasutatavad põhimõisted:

asendushooldus - hooldamine väljaspool bioloogilist peret, kasuperes või lastekodus (Rääk 1999, 44).

karistamine - halva käitumise niisugune tagajärg, mida laps ei koge meeldivana ja mis ei õhuta teda endisel kombel käituma (Keltikangas-Järvinen 1992, 103).

kasvatamine - täiskasvanu ja lapse vastastikune mõju (Keltikangas-Järvinen 1992, 67).

lastekodu - orbudele ja vanemliku hoolitsuseta lastele asenduskoduks loodud asutus. Lastekodu omab ka kasvatus- ja iseseisvaks eluks ettevalmistamise funktsiooni (Rääk 1999, 47).

sotsiaalne keskkond - indiviidi ümbritsev sotsiaalkultuuriline süsteem, mis moodustub sotsiaalsetest suhetest alatest peretasandist kuni riigitasandini (Klefbeck, Ogden 2001, 24).

sotsialiseerumine - ühiskonna poolt aktsepteeritud normide, väärtuste ja veendumuste omaksvõtmine ja kasutama õppimine (Laane 1999, 5).

toimetulekuoskused - normaalse toimetuleku eelduseks olevad oskused: probleemilahendusoskus, emotsioonide ohjamise oskus, abstraktne ja loov mõtlemine, sotsiaalsed oskused, haridussüsteemis omandatud oskused (Laane 1999, 5).

varjupaik ehk turvakodu on ajutist ööpäevast abi, tuge ja kaitset pakkuv asutus (Rääk 1999, 47).

väärkohtlemine - laiem mõiste kui vägivald, hõlmab enda alla ka hooldamata jätmise ja ülehooldamise (Laane 1999, 97-100; Rubeiz 1997).

2.Sotsiaalne keskkond lapse arengu mõjutajana

Sündides algab lapse rännak läbi aja ja ruumi. Milliseks kujuneb esimene eluetapp, sõltub paljuski sellest, mida endaga maailma kaasa saadakse ja missugune on vastuvõtt. Kasvuperioodi kulgemine sõltub paljuski ümbritsevast keskkonnast. Lapsepõlve kvaliteedi määravad suuresti sünniaeg ja -koht. Erinevaid arenguvõimalusi pakub nii riigi- kui ka peretasemel eristuv **sotsiaalne keskkond**. Sotsiaalsest keskkonnast sõltuvalt on pereprobleemid erinevad nii materiaalsest, sotsiaalsest kui ka kultuurilisest aspektist vaadelduna.

Klefbeck ja Ogden (1998/2001, 20-35) on leidnud, et lapse arengut mõjutavad mitmed eri tasanditel toimuvad protsessid ja erinevad faktorid mikrotasandist makrotasandini. Kogu see protsess on dünaamiline, suhted muutuvad pidevalt. Lapsed puutuvad ümbritseva keskkonnaga kokku konkreetsetes situatsioonides, mis neid mõjutavad, ning samaaegselt mõjutavad nad ka ise teisi antud situatsioonis viibijaid.

Kuidas keskkond last mõjutab, oleneb lapse isiksuseomadustest ja eeldustest ehk sellest, kuidas laps reaalsust tajub, milliseid reaktsioone põhjustab ja kuidas ümbrusega toime tuleb. Klefbeck ja Ogden (ibid., 19) väidavad Magnusson'ile (1988) toetudes, et lapsed tõlgendavad kogemusi, lähtudes varem läbielatud. Seega pole keskkond primaarselt mõjutuste, vaid informatsiooni allikas. Lapsed, kes kogevad saavutussituatsiooni ähvardavana, käituvad teisiti kui need, kes näevad selles positiivset väljakutset. Samad autorid (ibid., 18) on Lerner'ile (1982) viidates on täheldanud, et laps kutsus keskkonnas esile reaktsioone oma väljanägemise ja käitumisega. Eksisteerib teatud käitumise ja välimuse ideaalnorm, mis pälvib tunnustust ja imetlust. Samas leidub alati lapsi, kes nendele kriteeriumitele ei vasta ja tekitavad ümbritsevais negatiivseid reaktsioone, näiteks nõuavad palju tähelepanu, on tülikad või agressiivsed. Klefbeck ja Ogden (ibid., 20) on refereerinud Lerner'it (1986), kes nimetab sotsiaalses keskkonnas toimetulevaid lapsi **kompetentseteks** ehk kohanevateks. Sotsiaalne kompetentsus koosneb sotsiaalsest valmisolekust, kuid samuti praktilistes situatsioonides kasutatavatest teadmistest.

Last mõjutab enam vahetu keskkond (mikro- ja mesosüsteem) ja veidi vähem laiem keskkond (ekso- ja makrosüsteem). **Mikrosüsteem** on lapse esmane keskkond, milles ta areneb, saab kogemusi ja loob isikliku reaalsuse. Mikrokeskkonnaks on näiteks kodu (ka lastekodu) ja kooliklass. Oluline faktor lapse arengus on positiivne emotsionaalne kliima ja suhete tasakaalustatus mikrotasandil. Mikrosüsteemide vahelised seosed moodustavad omakorda **mesosüsteemi** ehk **sotsiaalvõrgustiku**. Olulist rolli mängivad lapse tunded ühest keskkonnast

teise üleminekul ning kohanemisvõime. Ühiskonna sotsiaalsed institutsioonid moodustavad **eksosüsteemi**, mis mõjutavad lapse arengut ise selles osalemata. Siia kuuluvad näiteks naabrid, sotsiaalabi töötajad, vanemate suhtlusringkond ja teised kolmanda ringi mõjutajad. Ühiskond, kultuur, selles tunnustatud normid ja väärtushinnangud moodustavad **makrosüsteemi**. (Klefbeck ja Ogden 2001, 28-33)

Uurimuse kontekst- lastekodu kui kasvukeskkond. Lapse sotsiaalne kompetentsus kasvab aja jooksul, samas valib ja kujundab ta seda ka ise üha rohkem. Tavaliselt laps otsib ja valib just sellise keskkonna, milles ta end kõige paremini tunneb. Sellest erineb lastekodu keskkond, kuna see pole kunagi lapse poolt vabalt valitud ning ka teisi keskkonna mõjutajaid-kaaskasvandike, kasvatajaid ei saa vabalt valida.

Lastekodu on meie hoolekandesüsteemis mõneti paradoksaalne nähtus. Ühelt poolt on (peaks olema) ta **lapsele kodu**, selle üldinimlikus ja kultuurilises tähenduses. Teisalt aga on ta **siiski asutus ja organisatsioon** koos oma dokumentatsiooni, eelarve ja personaliga, kellel on lastelastekoduga töösuhe. **Lastekodu kui laste kodu** peaks olema intiimne paik, kus peetakse nõu selle üle, mida mujal ei arutata. Kasvataja saab olla ema või isa eest ainult siis, kui ta oma hoolealuseid siiralt armastab. Ainult siis saab olla lapse suhtes ka küllalt nõudlik (Vooglaid 1999, 51-53). See eeldab piisavat **privaatsust** ja suhteliselt **väikest kooselavate laste gruppi**. Kahjuks on tegelikkuses lastekodud liialt suured ja pideva avalikkuse tähelepanu all.

Samasugust sisemist rollikonflikti võivad tunnetada ka lastekodu kasvatajad, olles samaaegselt kahes rollis- töövõtja ja ema rollis. On ju kasvatajal kui emal ja kui lasteasutuse töötajal kasvandikega erinev emotsionaalne side. Lastekodu kasvatajad peavad samaaegselt juhinduma nii üldinimlikest eetilistest tõekspidamistest ja sisetundest kui ka ametikohale juhtkonna poolt kinnitatud juhenditest. Seetõttu oodatakse lastekodu personalilt suuremat professionaalsust kui lihtsalt bioloogiliselt vanemalt. Kõrgendatud nõudmised ja sisemise rollikonflikti võimalus loovad eeldused ametialaseks läbipõlemiseks. See aga loob omakorda soodsa atmosfääri tekkinud pingete väljaelamiseks laste peal ehk laste füüsiliseks või emotsionaalseks väärkohtlemiseks. Laste väärkohtlemise vältimiseks lastekodus tuleks kasvatajatele perioodiliselt korraldada täiendkoolitust ja supervisiooni.

Kokkuvõtteks. Sellises keskkonnas, kus lastekodu kasvatajad, juhtkond ja personal töötavad kõrgendatud tähelepanu ja sageli emotsionaalse pingele all ning teiselt poolt kasvandikud, kes kannavad kaasas ebaõnnestumiste ning pettumuste koormat, on konfliktid kerged tekkima. On tõenäoline, et alati ei suudeta neid konflikte ratsionaalsel viisil lahendada.

3. Lapse väärkohtlemise mõiste, liigid ja vormid

Lapse väärkohtlemisest on hakatud rääkima alates 1962.aastast, kui dr. C.H. Kempe ja tema kolleegid tõid avalikkuse ette termini “battered child syndrome”, mis pani aluse väärkoheldud laste riiklikule kaitsmise ja abistamise poliitikale (Gelles & Straus 1988, 40).

Lapse väärkohtlemise mõiste (child abuse) on Eesti ühiskonnas suhteliselt uus mõiste, mida enne Eesti taasiseseisvumist ei kasutatud. Käesolevaks ajaks pole laste väärkohtlemise mõiste enam lastega töötavatele spetsialistidele siiski uudne. Seoses muutustega Eesti ühiskonnas ja Eesti ühinemisega ÜRO Lapse Õiguste Konventsiooniga pööratakse rohkem tähelepanu laste õigustele ja vabadustele ning nende õiguste rikkumise juhtumitele.

Lapse väärkohtlemise mõiste. Tutvudes laste väärkohtlemisalase kirjandusega ja uurimustega võib kohata erinevaid termineid, mis võivad tekitada segadust. Termin “child abuse” ehk lapse väärkohtlemine on kõige üldisem, haarates enda alla terminid “lapse kuritarvitamine” ehk “kuritahtlik sooritamine”, “hooletusse jätmine” ehk lapsele vajaliku hoole mitte pakkumine (neglect) ja “ülehooldamine” ehk liigne kaitstus lapse suhtes (overprotection) (Altosaar 2000, Rosental ja Tilk 1999, Browne 1988).

Käesolevas töös on kasutatud terminit “lapse väärkohtlemine” tähistamaks mistahes käitumist lapse suhtes, mis alandab tema füüsilist ja psüühilist heaolu, seades ohtu tema eakohase arengu ja tervisliku seisundi. (Soonets 1997a, 91)

Lapse väärkohtlemise liigid ja vormid. Käesolevas töös on lähtutud Soonetsi (1997a, 92-105) poolt välja töötatud klassifikatsioonist. Sisu alusel liigitab nimetatud autor lapse väärkohtlemist järgmiselt:

- lapsele suunatud vägivaldteod;
- lapse hooletussejätmine ehk lapse vajaduste rahuldamata jätmine;
- lapse ülehooldamine ehk ülikaitstus.

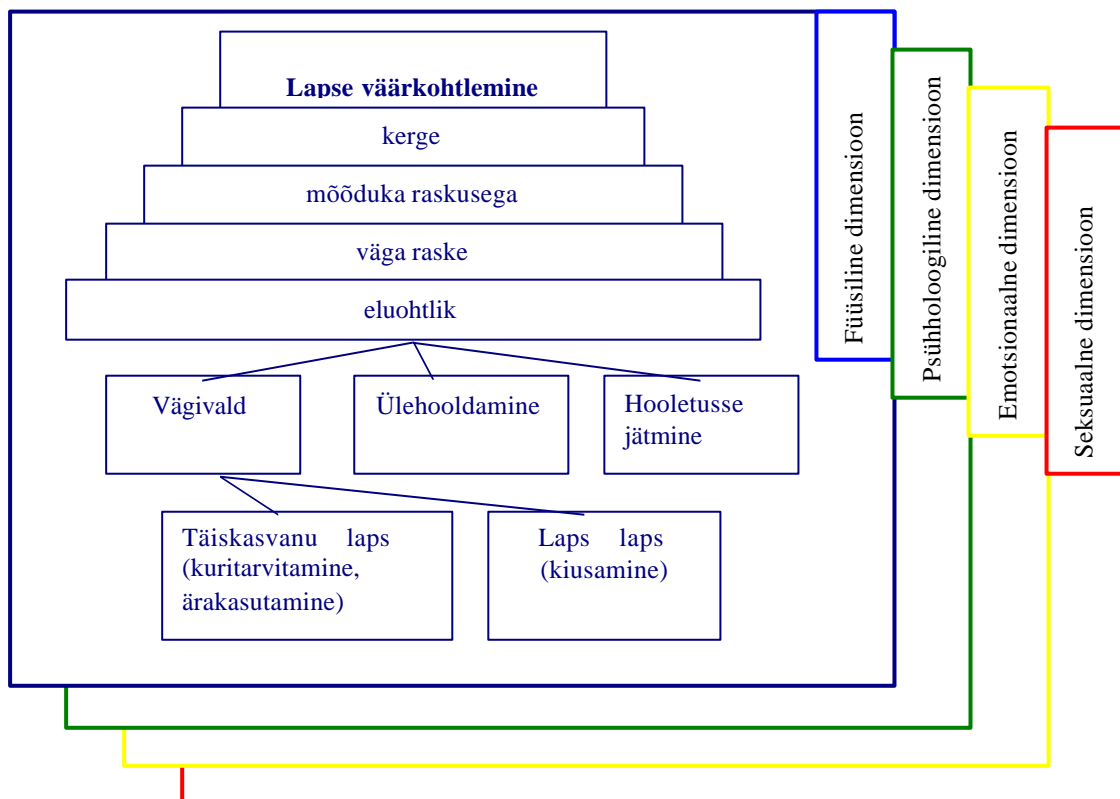
Soonets (ibid.) leiab, et iga eespool toodud väärkohtlemine võib avalduda eri vormides:

- emotsionaalses;
- füüsilises;
- psühholoogilises;
- seksuaalses.

Altosaar (2000, 12) toob ära, et Browne ja Herbert (1997) on klassifitseerinud väärkohtlemist ja selle esinemissagedust raskusastme alusel järgnevalt:

- kerged (harvad juhtumid, mille tagajärjel tekivad väikesed ja lühiaegsed kahjustused);
- mõõduka raskusega (sagedasemad ja tõsisemad juhtumid, mis ei ole eluohtlikud ega tekita pikaajalisi kahjustusi);
- väga rasked (juhtumid, mis põhjustavad potentsiaalselt raskeid füüsilisi ja/või psühholoogilisi kahjustusi);
- eluohtlikud väärkohtlemise aktid (pikaajalised kahjustused, mis põhjustavad eluohtlikke situatsioone).

Järgneva joonise kujutamisel on aluseks võetud Rosentali ja Tilga (1999, 54) poolt ära toodud lapse väärkohtlemise taksonoomia.

Joonis 1. Lapse väärkohtlemise liigitus ja dimensioonid. Rosentali ja Tilga (1999) järgi kohandanud käesoleva uurimistöö autor.

Kokkuvõtteks võib öelda, et lapse väärkohtlemine võib olla mitmedimensiooniline ning avalduda erinevates vormides ja raskusastmetes. Samuti võivad erinevad väärkohtlemise vormid avalduda ühes vägivaldaktis koos: füüsiline väärkohtlemine on lapsele samaaegselt ka emotsionaalselt ja psühholoogiliselt alandav.

3.1. Lapse väärkohtlemise põhjuslikkus

On tõdetud, et mitte ainult üks faktor, vaid mitme faktori koosmõju võib viia lapse väärkohtlemiseni. Ühe või teise faktori ilmnemine ei tähenda veel väärkohtlemist, vaid üksnes viitab selle võimalikkusele (Fleming, Mullen & Bammer 1997).

Enamik lapse väärkohtlemist seletavaid teooriaid on keskendunud perevägivalle selgitamisele ning lapse- vanema/hooldaja suhetele. Suhteliselt vähem tähelepanu on pööratud laste omavahelisele vägivallele ja koolivägivallele. Käesoleva töö autorina puuduvad minu teada sellised teoreetilised mudelid, mis keskenduksid spetsiaalselt laste ja hooldajate vahelistele suhetele lastekodus. Autori arvates on laste ja hooldajate vahelised suhted lastekodus küllaltki sarnased suhetele perekonnas, seetõttu on käesolevas töös toetunud perevägivalle teooriatele.

3.1.1. Lapse väärkohtlemise teoreetilised mudelid

Lapse väärkohtlemise põhjuseid käsitlevad mudelid on teinud koos teaduse arenguga läbi märgatava muutuse. 1960-ndate aastate alguses arvati, et lapse väärkohtlemist põhjustab üksnes vanema psühhopatoloogia ehk tema häirunud isiksuseomadused. 1960-ndate lõpus hakati pöörama tähelepanu väärkohtlemise sotsiaalsele kontekstile ja leiti, et riskifaktoriks on vanema sotsiaalne isoleeritus ning väärtussüsteem, mis lubab ja võimaldab olla lapse suhtes vägivaldne. 1970-ndatel aastatel seletati lapse väärkohtlemist sotsiaalse interaktsiooni kaudu kui vanema ja lapse häirunud suhet. Järgnevalt käsitletakse lähemalt mõningaid laste väärkohtlemise riskiteguritest lähtuvaid teoreetilisi mudeleid.

Psühhopatoloogiline mudel. Psühhopatoloogiline mudel kui lapse väärkohtlemise psühhiaatriline käsitlus keskendub väärkohtlevatele täiskasvanutele omastele düsfunktsioonidele. Selles mudelis tuuakse ära väärkohtlevat käitumist soodustavad karakteristikud. Nendeks on kalduvus tajuda endast sõltuvaid inimesi moonutatult, raskused agressiivsete impulssidega toimetulekul ja enda väärkohtlemise kogemus lapsepõlves. Psühhopatoloogilise mudeli kohaselt põhjustab väärkohtleja sotsialiseerumishäire tal isiksusehäire. Peale selle on väärkohtlejal eelsoodumus vägivaldseks käitumiseks (Browne 1988, 18).

Üheks lapse väärkohtlemist soodustavaks teguriks on oma tunnete projitseerimine lapsele. Nii näiteks võib vanem käituda lapsega kui täiskasvanuga ning tajuda last vaenuliku ja kiuslikuna, projitseerides lapsele need enda isiksuseomadused, millest ta soovib vabaneda. Seega näeb vanem last oma probleemide põhjusena ning laps muutub patuoinaks, kelle vastu suunatakse viha (Rosental ja Tilk 1999, 22).

Psühhopatoloogiline mudel tugineb uurimistulemustele, mille kohaselt väärkohtlevatel emadel on võrreldes mitteväärkohtlevatega sagedamini järgmisi probleeme: lapse väärtajumine, madal enesehinnang, ebakompetentsustunne, sotsiaalne isolatsioon, empaatia puudumine, abieluprobleemid, depressioon, suitsidaalsus, nõrk enesekontroll, alkoholi ja narkootikumide kuritarvitamine (Browne 1988,19).

Psühhopatoloogilise mudeli kohaselt ei kuulu sotsiaalsed muutujad lapse väärkohtlemise kausaalsesse skeemi. Psühhopatoloogilise mudeli peamine puudus on selles, et ta ei uuri psühholoogilise stressi võimalikke sotsiaalseid põhjusi, mis võivad viia vägivaldsete interaktsioonideni perekonnas (ibid).

Sotsiaalsed ja keskkonnamudelid. Vastupidi psühhopatoloogilisele mudelile peetakse sotsiaalsetes ja keskkonnamudelites oluliseks järgmisi perevägivalda soodustavaid eksternaalseid faktoreid nagu: madal palk, töötus, sotsiaalne isolatsioon, ülerahvastatus ja halvad elamistingimused.

Browne (1988, 19-21) esitab oma teoses ära erinevate teoreetikute seisukohad peresisest vägivallast. Gelles väidab, et vägivald on struktuuralse või situatsioonilise stressiga adapteerumise või sellele reageerimise tulemus. Ta leidis, et stressitase on kõrgem madala sotsiaal- majandusliku staatusega kogukonnas. Gil rõhutas vägivalla rolli ühiskonnas ja kultuurilisi väärtusi ning uskumusi, mis mõjutavad vanemate kasvatuspõhimõtteid; Gelles ja Cornell leidsid, et kui indiviid aktsepteerib vägivalda kui normi, käitub ta sagedamini vägivaldselt või tema vägivalla valulävi on kõrgem. Gelles'i teooria väidab, et madalam sotsiaalse kontrolli tase suurendab vägivaldse käitumise tõenäosust kodus. Mida suurem on mingi keskkonna privaatsus, seda raskem on laste väärkohtlemist avastada ja kergem toime panna.

Spetsiaalse ohvri mudel. Vastandina eelpool toodud käsitlustele väidab spetsiaalse ohvri mudel, et lapsed kutsuvad ise enda väärkohtlemist esile. Gil oletas, et väärkohtlemise ohvriks langenud lastel on tegureid, mis suurendavad nende väärkohtlemise tõenäosust. Näiteks Lynch (1994) leidis oma uurimuses, et võrreldes mitteväärkoheldud lastega oli väärkoheldud

laste emadel olnud sagedamini probleeme raseduse ajal, väärkoheldud lapsed olid olnud vastsündinuna emadest sagedamini eraldatud ja haigestusid esimesel eluaastal sagedamini. Friedrich ja Boroskin arvasid, et väärkohtlemise oht suureneb siis, kui laps ei täida oma füüsiliste omaduste tõttu vanemate lootusi või nõudmisi. Nendeks füüsilisteks omadusteks on enneaegsus, väike sünnikaal, haigus või puue (viidanud Browne 1988,19).

Psühhosotsiaalne mudel. Lapse väärkohtlemise viimaste aastate uurimused lähtuvad psühhosotsiaalsest mudelist, mille kohaselt lapse väärkohtlemist põhjustab individuaalsete, sotsiaalsete ja keskkonnafaktorite koosmõju. Frude on esitanud **lapse väärkohtlemise põhjuslikkuse ahela** (viidanud Browne 1988, 19):

- pikaajaline stressi tekitav situatsioon (nt. vaesus);
- väärkohtlevad vanemad tajuvad igapäevasituatsioone erinevalt mitteväärkohtlevatest vanematest (nt. igapäevasituatsioone tajutakse heaolu ähvardavatena);
- situatsioonile reageeritakse viha ja emotsionaalse ahastusega;
- vägivaldset käitumist takistavate tegurite puudumine ja väärkohtlevate vanemate madal valulävi;
- lapse väärkohtlemine.

Integreeritud käsitlus. Integreeritud käsitlus ühendab kõik eelpool nimetatud käsitlused, püüdes esitada need ühtse mudelina. Integreeritud mudeli järgi mõjutavad perevägivalda järgmised tegurid:

- **situatsioonilised stressorid**, mis omakorda jagunevad:
 - vanemate ja vanavanemate halvad suhted: osa pereliikmete abiellumine, abielutülid, võõrasvanem perekonnas, vabaabielu, eraldi elav või üksikvanem;
 - suhted lastega: sündide intervallid, perekonna suurus, vanemate kiindumus lapsesse ja vanemate ootused lapse suhtes;
- **struktuuralsed stressorid**, mis omakorda jagunevad:
 - struktuurane stress: halvad elamistingimused, töötus, sotsiaalne isolatsioon, ähvardused vanemate autoriteedi, väärtuste ja enesehinnangu suhtes;
 - lapse (või mõne teise ülalpeetava) esilekutsutud stress: soovimatu laps; pereliige, kes on ohjeldamatu, ei allu distsipliinile, on tihti haige, on füüsilise puudega või alaarenenud; pereliige, kes on temperamentne, on tihti emotsionaalne või väga nõudlik (Browne 1988, 22).

Browne on täiendanud Gelles'i algupärasest teooriast, näidates kompleksse mudelina, et perevägivalda põhjustavad situatsioonilised ja struktuuralsed stressorid sõltuvad interaktiivsetest peresisestest suhetest (viidanud Browne 1988, 19).

Gelles'i ja Browne mudel (Browne 1988, 23) näitab ilmekalt, et kindel suhe pereliikmete vahel on "puhvriks" mistahes stressi mõjudele ning kergendab pere toimetulekut stressiga. Et ebakindlad ja rahutud suhted ei suuda olla peres puhvriks stressi korral, võib "ajutine ülekoormus" (nt. vaidlus) põhjustada emotsionaalset või füüsilist vägivalda, millel võib olla negatiivne mõju olemasolevatele interpersoonalsetele suhetele ning seega vähendada veelgi enam puhvri efektiivsust, mis omakorda lihtsustab stressoritpoolset süsteemi ülekoormamist. Nii tekib positiivne tagasiside ehk nõiaring, mis lõpptulemusena põhjustab "süsteemilise ülekoormuse" ehk pideva stressisituatsiooni, mille väljundiks on korduv lapse väärkohtlemine. Ilma professionaalse sekkumiseta halveneb selline situatsioon progressiivselt ja tekib "vägivalla sunnispiraal" (*the coercive spiral of violence*).

Ka kultuuri ja ühiskonna väärtused võivad mõjutada lapse ja hooldaja vahelisi interaktsioone. Lapsevanema hoiakud ja kasvatusmeetodid on omakorda tingitud vanema sotsiaalsest positsioonist, nt. tema vanusest, soost, haridusest, sotsioökonomilisest staatusest, etnilisest grupist ja sotsiaalsest klassist (Browne 1988, 24).

Agressioon on iga konkreetse indiviidi käitumisrepertuaari kuuluv sotsiaalne käitumine. Agressioon on kontrollitav juhul, kui indiviidil on kõrge enesehinnang, head suhted ja ta tuleb stressiga toime üldaktsepteeritud viisil. Samas sõltub peresuhte kvaliteet ja peresuhte reaktsioon stressile pereliikmete isiksuseomadustest ning nende patoloogist, nagu näiteks madal enesehinnang, halb enesekontroll ja psüühikahäired. See võib olla lapsevanemate enda varasemate sotsiaalsete kogemuste tagajärg, mis võib kaudselt mõjutada vanemate suhtumist lapsesse (ibid.).

Teoreetiliste mudelite valiidsus lastekodu tingimustes. Lastekodus töötavad eeldatavalt terve psüühikaga inimesed, seetõttu ei saa me kasvatajate puhul rääkida psühhopatoloogilisest mudelist lastekodus. Tuleb nentida, et lastekodulastel võib esineda psühhopatoloogilisi probleeme, mis võivad põhjustada vägivaldsust kaaslaste suhtes. Pigem on lastekodu puhul probleem privaatsuse astmes- liigne avalikkus ei tekita lastes kodutunnet, samas aga kinnine asutus soodustab laste väärkohtlemise võimalust (vt. sotsiaalsed ja keskkonnamudelid). Samuti saab minu arvates lastekodu kasvandike puhul rääkida spetsiaalse ohvri mudelist. On lapsi, kes oma füüsiliste või käitumisiseärasuste tõttu satuvad sagedamini väärkohtlemise

ohvriks. Lastekodu kasvandike puhul võivad need iseärasused olla järgmised: omaksvõetud ohvri roll juba enne lastekodusse tulekut; füüsiline puue või krooniline haigus; sotsiaalsete oskuste puudumine; käitumishäired; stress.

Kokkuvõtvalt tuleb märkida, et laste võimalikku väärkohtlemist lastekodu tingimustes tuleks käsitleda komplekselt, arvestades individuaalsete, sotsiaalsete ja keskkonnafaktorite koosmõju. Seetõttu võib kõige enam ühiseid jooni leida psühhosotsiaalse mudeli ning integreeritud käsitluse puhul.

3.2. Lapse väärkohtlemise riskitegurid

Uurimused kinnitavad, et väärkohtlemise riskifaktoreid võib leida nii indiviidi-, pere-, kui ühiskonnatasandil. Uurijad on tõdenud, et mitte ainult üks faktor, vaid erinevate faktorite koosmõju viib lapse väärkohtlemiseni. Rõhutada tuleb, et ühe või teise faktori ilmnemine ei tähenda veel väärkohtlemist, vaid üksnes osutab selle võimalikkusele. Samas ühe või mitme soodusfaktori olemasolu (positiivne minapilt, sotsiaalsed oskused jne.) vähendab riskifaktorite mõju (Altosaar 1997,145).

Teades laste väärkohtlemist soodustavaid riskifaktoreid, saame kasutada efektiivsemaid väärkohtlemist ennetavaid ja sekkumisstrateegiaid.

Ühiskonnapoolsed riskifaktorid. Laste väärkohtlemist soodustavad mitmed sotsiaalkultuurilised hoiakud ja tõekspidamised.

1. Selge ühiskondliku hoiaku puudumine füüsilise karistamise suhtes. Altosaar (1997,146) viitab mitmetele USA ja Kanada uurijate tulemustele, kust ilmneb lapsevanemate ja õpetajatepoolse selge hoiaku puudumine lapse füüsilise karistamise suhtes.
2. Meedia kaudu vahendatav vägivald kinnistab arusaamist vägivallast kui väärtusest ja probleemide lahendamise vahendist. Eriti laps, oma väljakujunemata isiksuse tõttu võtab kergesti omaks meedia kaudu nähtud väärtused, hoiakud ja normid ning ei oska teha vahet reaalse ja virtuaalse maailma vahel.
3. Levinud arusaam perekonna puutumatuses raskendab väärkohtlemise kindlakstegemist ja sekkumist.
4. Vähene riikliku tasandi preventsoonipoliitika. Suhteliselt vähe on väärkohtlemise vähendamisele suunatud kampaaniaid ning praktiliselt puuduvad spetsiaalselt riskigruppidele suunatud haridus- ja toetusprogrammid.

5. Ebapiisav lapse väärkohtlemise kui sotsiaalse probleemi teadvustamine ühiskonnas. Sageli ei teata, mida täpselt mõeldakse väärkohtlemise all ja kuidas tuleks sellele reageerida. Tuleks tõsta nii avalikkuse kui professionaalide teadlikkust lapse väärkohtlemisest.
6. Laste vähene teadlikkus oma õigustest. Sageli lapsed ei tea, kas ja kust neil on õigus abi saada. Lapsed ei tea, et nad on **täielike õigustega isikud ja neil on õigus ühiskonnapoolsele abile ja kaitsele.**

Vanema ja perepoolsed riskifaktorid. Browne'i (1988) uurimuse põhjal võivad lapse väärkohtlemist vanema ja perekonna poolt soodustada mitmed faktorid. Vanema isiksusest tulenevad järgmised väärkohtlemise riskifaktorid:

- psühhopaatoloogilised häired (neurootilisus, depressiivsus, suitsidaalsus jne.);
- vanema isiksuse eripära (madal stressitaluvus, ärrituvus, depressiivsus, vähene empaatia ja avatus, agressiivsus, negatiivne minapilt jne.);
- ebaadekvaatsed ootused lapse suhtes;
- madal sotsiaalsete oskuste tase (vanemal puudub oskus konflikte lahendada ja stressiga toime tulla);
- mõnuainete kuritarvitamine;
- häiritud kiindumussuhe vanema ja lapse vahel;
- vanemlike oskuste puudumine;
- sotsiaalne isolatsioon (need vanemad, kes ei osale ühiskondlikus elus ega suhtle sugulaste ja sõpradega, ei allu hästi ühiselu reeglitele ega teadvusta oma käitumist väärkohtlemisena).

Lapse isiksusest tulenevad riskifaktorid. Uurimustest on selgunud, et mõned lapse isiksuseomadused kutsuvad esile vanema meelepaha ning sellele järgneva väärkohtlemise.

Gelles ja Straus (1988) väidavad, et suurem risk sattuda väärkohtlemise alla on lastel, kes on:

- soovimatud;
- madala sünnikaaluga;
- lühikese sünniintervalliga;
- enneaegsed;
- nooremad (Samad autorid on uurimuste põhjal kindlaks teinud, et ealiselt on suurem risk saada väärkoheldud alla kolme aastastel ja teismelistel lastel. Esmapilgul tundub see

üllatavana, et mis on siis neil kahel vanusegrupil ühist? Selgub, et alla 3-aastased on nõudlikud, põhjustavad rohkem stressi ja ei oska ennast hästi verbaalselt väljendada. Samu omadusi nimetavad ka teismeliste vanemad);

- nii kaasasündinud kui omandatud puuetega või tervisehäirega (puudest tingitud risk võib saata last kogu elu);
- madala IQ-ga;
- käitumisiseärasustega (ärritav käitumine, ebareeglipärane käitumine, öine rahutus, voodimärgamine);
- teatud isiksuseomadustega (nõudlik, apaatne, endassetõmbunud, ükskõikne, liigselt sõltuv);
- vanematele närvidele käivate harjumustega;
- madalamate sotsiaalsete oskustega.

Lapse agressiivne käitumine, raske iseloom, erivajadused (näiteks haiguse või puudega seonduvad) suurendavad peres stressi ja tõenäolist väärkohtlemise riski. Siin on oluline, millised on vanemate toimetulekuoskused suhtlemises agressiivse või erivajadustega lapsega; kas ja kuidas osatakse maandada endas tekkinud pingeid adekvaatsel viisil. Sageli satuvad nn. “rasked” lapsed korduvalt väärkohtlemise ohvriteks nii kodus kui koolis.

Gelles ja Straus (1988) on väitnud, et kui tahame laste väärkohtlemist vältida, siis on kaks võimalust: kas üldse lastest loobuda või omada neid 9-10. Esmapilgul tundub seegi väide paradoksaalne, kuna loogiliselt peaks ju tähendama suurem hulk lapsi rohkem stressi. Autorid väidavad, et suured pered lihtsalt armastavad rohkem lapsi ja on neist vaimustuses. Reaalsem seletus on siiski see, et mingist vanusest alates saavad lapsed ressursiks, mis aitab vähendada stressi perekonnas. Suuremad aitavad hoolitseda väiksemate eest ja osalevad kodustes töödes.

Kokkuvõtteks. Eeltoodust selgub, et lapse väärkohtlemise riskifaktoreid esineb nii mikro- kui makrotasandil. Tuleb silmas pidada, et väärkohtlemist ei saa määratleda ainult ühe riskifaktori järgi, vaid üksnes eeldada selle võimalikkust. Samuti tuleb arvesse võtta võimalikke soodustajate olemasolu. Seetõttu tuleks lapse väärkohtlemise riski hindamisel vaadelda kõiki faktoreid komplekselt.

3.3. Väärkohtlemise mõju lapse arengule

Lapse arengu all mõistame protsessi (lapse areng on protsess), mille käigus areneb lapse vastupidavus ning stabiilsus. Lapse normaalset arengut mõjutavad nii sisemised ehk päriilikud faktorid kui ka välised ehk keskkonna faktorid (Sandström 1968,15).

Lapse väärkohtlemine avaldab alati mõju lapse füüsilisele, emotsionaalsele, intellektuaalsele ja sotsiaalsele arengule. Tagajärgede tõsidus sõltub nii lapse, väärkohtleja, nii väärkohtlemise kui keskkonna iseärasustest (Altoaar 2000, 13)

Väärkohtlemise mõju füüsilisele arengule. Uurimused on näidanud, et väärkohtlemine avaldab mõju lapse füüsilisele arengule. Green (1995) on välja toonud väärkoheldud laste sagedase kesknärvisüsteemi kahjustatuse, mis võib avalduda intellektuaalse arengu, keele ja kõne arengu kergete häiretena, emotsionaalse labiilsusena, kergete mäluhäiretena. Lynch'i (1994, 205-206) arvates on tihti omavahel seotud vägivald ja ebaõnnestumine kasvamises (*failure to thrive*). Lynch (ibid.) jaotab kestvad füüsilised kahjustused järgmiselt:

1. Nähtavate kahjustuste, nagu põletuste, luumurdude jne. tõttu tekkinud armid ja väärareng;
2. Tekitatud ajukahjustustest ja teistest sisemistest kahjustustest tingitud hälbed.

Väärkohtlemise raskusastmest sõltub lapse füüsilise arengu kahjustumise määr: alates mööduvast sinikast kuni tõsiste vigastuste ja isegi lapse surmani.

Väärkohtlemise mõju lapse emotsionaalsele arengule. Lapse ja vanema/hooldaja vahelise kiindumussuhte kujunemine varases lapseas on isiksuse kujunemisel määrava tähtsusega. Selle baasil formeerub minapilt, enesehinnang, suhete loomise oskus, iseseisvus ja probleemide lahendamise oskus. Väärkoheldud lastel ei teki kiindumussuhet esmase hooldajaga ning nende tundeelu on häiritud. Väärkoheldud laste tundeelu iseloomustab:

- emotsionaalne ebastabiilsus (kõikumine positiivsete ja negatiivsete tunnete vahel);
- emotsionaalne tuimenemine;
- negatiivsete tunnete ülekaal positiivsete üle, depressiivsus;
- traumaatilised stressireaktsioonid (unehäired, isutus, ärevus, psühhosomaatilised häired);
- puudub empaatiavõime ja oskus luua lähedasi suhteid;
- madal enesehinnang ja negatiivne minapilt (Pöldsepp 1997, 127-128).

Väärkoheldud lapse käitumine võib olla kas provokatiivne, agressiivne, üliaktiivne või vastupidiselt kuulekas, kannatav ja ettevaatlik. Neil esineb ekstreemset manipuleerimist,

resistentsust, vastuhakkamist, vabatahtlikku kõnelemisest keeldumist, passiivset vastupanu, ärevust, arglikkust, ebaõnne kartust jne. (Lynch 1994, 208-210).

Väärkohtlemise mõju sotsiaalsele arengule. Inimene on oma põhiolemuselt sotsiaalne olend ning vajab igapäevaelus toimetulekuks suhtlemis- ja kohanemisoskust, oskust ühiskonnaelus kehtivate normidega arvestada. Väärkohtlemine ei lase lapsel saavutada turvatunnet ja kontrolli oma elu üle. Usaldamise puuduse tõttu on neil lastel raskusi suhete loomisel. Madal enesehinnang takistab oma mõtete ja tunnete väljendamist. Oma kogemusest lähtuvalt võib laps hakata kasutama vägivalda probleemide lahendamisel. Arias ja Taylor Pape (1994, 288) käsitlevad väärkoheldud lapse sotsiaalsed arengut järgmiselt:

1. Sotsiaalse kognitsiooni ja kompetentsuse puudulikkus.
2. Ebaküpsus ja väheldane huvi akadeemilise tegevuse vastu.
3. Raskused sotsialiseerumisega ja emast eraldumisega.

Väärkoheldud laps ei oska sageli käituda vastavalt ootustele ja sotsiaalsetele normidele, see omakorda paneb aluse käitumisprobleemide tekkele.

Väärkohtlemise mõju intellektuaalsele arengule. Väärkoheldud lapse intellektuaalsed arengut mõjutavad nii väärkohtlemine ise kui ka sünnieelsed faktorid ja samuti on oluline mõju kasvukeskkonnal.

Väärkohtlemine pidurdab intellektuaalsete võimete, eelkõige mõtlemise arengut. Väärkoheldud lapsed saavad koolis halvemini hakkama, selle põhjuseks on konsentratsiooni raskused, motivatsiooni puudumine, väsimus, madal enesehinnang, vähene pingetaluvus, hüperaktiivsus, spetsiifilised õpiraskused, kõne tajumise ja produtseerimise probleemid. Samuti pidurdub väärkoheldud lapsel fantaasia ja loovuse areng (Pöldsepp 1997, 132-134).

Kokkuvõtvalt võib öelda, et väärkohtlemine avaldab suure tõenäosusega mõju lapse arengule mitmest aspektist vaadelduna. Positiivsena saab esile tuua toimetulekuoskuse kriisisituatsioonides, negatiivsena aga normaalse arengu häired. Loomulikult ei kaalu positiivsed jooned üles väärkohtlemise negatiivset mõju lapse arengule.

3.4. Varasemad uurimused laste väärkohtlemisest asendushoolduses

Hobbs ja Wynne (1999, 25-35) on Inglismaal Leeds'is kuue aasta vältel uurinud kasuperedesse ja hoolekandetasutustesse paigutatud lapsi. Uuriti laste hooldusele paigutamise põhjuseid, füüsilist ja psüühilist tervist, väärkohtlemise iseloomu ja kestust, samuti juhtumi

dünaamikat. Kirjeldati 158 väärkohtlemise juhtumit 133 asendushooldusele paigutatud lapsega. Uurimistulemuste põhjal tehti järgmised tähelepanekud:

- ⇒ Sageli esinesid lastel pikaajalised emotsionaalsed, käitumuslikud ja õpiraskused. Enamus lastest (80%) oli väärkoheldud juba enne hooldusele võtmist.
- ⇒ 60% kasuperedesse paigutatud tüdrukutest oli seksuaalselt ära kasutatud ja 60% poistest füüsiliselt.
- ⇒ Võrreldes kasuperedes olevate lastega, kaebasid kaks korda rohkem hooldusasutustes olevaid poisse ja tüdrukuid väärkohtlemise üle.

Ball (1991) leidis, et 66% hooldusel olevatest lastest on olnud varem väärkoheldud ning Chenoff (1994) uurides asendushooldusele paigutamise põhjusi, leidis 81% juhtumitest väärkohtlemise olemasolu. Mõned lapsed on haavatavamad kui teised. Siia kuuluvad väikelapsed, puudega lapsed ning lapsed, kellel on käitumuslikke või emotsionaalseid raskusi. Need probleemid on sageli suuremad institutsioonides hooldatavate laste puhul (Hobbs, Wynne 1999, 35). Paljud lapsed on juba hooldusele tulles psühholoogiliselt ja emotsionaalselt haavatud ning rasked käitumishäired avalduvad düsfunktsioonina suhetes uute hooldajatega. Nii kasuperes kui lastekodus võib olla korraga hooldusel mitu sellist last. Seetõttu on hooldajate kogemused, koolitus ja toetus otsustava tähtsusega edu saavutamisel, kokku puutudes selliste laste pikaajaliste ja komplekssete vajadustega. Väärkohtlemise risk võib kasvada, kui laps on hooldusel pikka aega ja hooldajad ei saa piisavalt supervisiooni (ib.).

Hobbs ja Wynne (ib.) kirjeldavad ulatuslikku laste väärkohtlemise juhtumit lastekodudes Põhja-Wales'is. Inimesed, kes soovisid lapsi ära kasutada, otsisid tööd lastekodudes või pakkusid ennast välja vabatahtlikuna. See andis neile kerge ligipääsu ohvritele. Seejärel karmistati nõudeid personali töölevõtmisel, kuid neid ettekirjutusi alati ei järgitud. Varasemad uurimused on tähelepanu pööranud ka turvaseadmetele lastekodudes, kuid ka neid ei hoita alati töös. Autorid (ib.) märgivad, et laste kaebused väärkohtlemisest, kui nad on paigutatud hooldusele väljaspool kodu, võivad olla tegelikult väga tõsised juhtumid ja neid ei tohi jätta tähelepanuta.

Hobbs ja Wynne (1999) nimetasid oma uurimuses peamiste asendushooldusele paigutamise põhjustena ära seksuaalse (34%) ja füüsilise (24%) kuritarvitamise. Väärkohtlemise kontekstina, mis sisaldab ka väärkohtlemise tõenäosust, nimetasid autorid (ib.) järgmisi faktoreid:

- 41% juhtumitest leidsid aset kasuperes ja last kasutati ära kasuvanema poolt;

- 23,8% juhtumitest leidsid aset kontakti ajal päritolu perekonnaga;
- 20% juhtumitest oli ärakasutajaks teine laps, nendest üle poolte juhtumitest teine kasulaps.

Teatavasti ei taha ega julge lapsed ise väärkohtlemise juhtumitest rääkida. Millisel viisil saavad siiski kuritarvitamise juhtumid avalikuks? Hobbs ja Wynne (ibid.) nimetavad peamiste märkidena:

- 43% probleemi paljastust, kus võtmeisikuks on sotsiaaltöötaja;
- 29% lapse seletamatud käitumisprobleemid, mis alarmeerivad täiskasvanut;
- 29% lapse vigastus;
- 7% rutiinne pediatriline kontroll.

Käitumisprobleemid, mida kohati väärkoheldud lastel:

- 59% lastest omasid kestvaid ja tõsiseid probleeme, mis oli põhjustatud hooldajate poolt, kaasa arvatud seksuaalkäitumine ja abi otsimine psühhiaatrilist emotsionaalsete ja käitumisprobleemide tõttu;
- 26% lastel oli tõsiseid õppimisraskusi, mida määratleti kui erivajadust hariduse omandamisel erikoolis.

Sama uurimuse raames uuriti pediatrite poolt ka lastekodus elavaid lapsi, keda oli füüsiliselt või seksuaalselt ära kasutatud. Nendest 32% olid tüdrukud ja 68% poisid. Kuna lastekodudes elavad lapsed on suurema pediatrilise tähelepanu all, siis on väärkohtlemise juhtumite ilmsiks tulek võrreldes üldpopulatsiooniga 6 korda tõenäolisem. Oluline on rõhutada, et need andmed ei võimalda hinnata väärkohtlemise ülekaalu nende kahe populatsiooni vahel, kuna tavakodudes on väärkohtlemist kergem varjata. Sellele vaatamata, kaasates pediatrilisse jälgimisse samu arste, samu viiteallikaid ning diagnostilisi kriteeriume, on võrdlus kasuperelastekodu laste ja üldpopulatsiooni laste vahel valiidne.

Lastekodudes elavad lapsed kalduvad olema vanemad kui kasuperede lapsed ning neil on rohkem erinevaid emotsionaalseid ja käitumisraskusi. Vaatamata sellele, on vähem kui pooled lastekodu töötajatest saanud koolitust ning lapsi peetakse “liiga raskesti hooldatavateks”. Need lapsed on tõenäoliselt üle elanud mitmeid ebaõnnestunud paigutusi, kaasa arvatud kasuhooldus ning haavatunud oma liikuva eluviisi tõttu.

Peamised hooldusel väärkohtlemist põhjustavad faktorid:

- naissugu;
- paigutamine mitte- sugulaste hooldusele;

- emotsionaalsed/käitumuslikud probleemid;
- arenguprobleemid/puue;
- väikelapseiga;
- lapsed, kelle vanemad on välismaal;
- lastekodud, kus on alla nelja lapse, kaasaarvatud eralastekodud;
- lapsed vanglas (Hobbs, Wynne 1999).

Varasemad uurimused annavad vihjeid sellest, et lapsed, kes on kasuperedes või hoolekandeesutustes, moodustavad riskigrupi varasema väärkohtlemise, vägivalla, hüljatuse või inadekvaatse koduse hoolduse tagajärgede tõttu (Benedict, Zuravin, Brandt & Abbey 1994). **Asendushooldusel olevad lapsed vajavad oma erivajaduste tõttu täiendavaid abinõusid kaitsmaks neid väärkohtlemise eest.**

Kokkuvõtvalt võib varasemate uurimuste põhjal öelda, et võrreldes institutsionaalse hoolekandega on suhteliselt suurem risk lapse väärkohtlemiseks ja selle märkamatuks jäämiseks (kasu)peres. Selle põhjuseks on pere privaatsuse austamine ja säilitamine, kuna neid omadusi peetakse üldjuhul positiivseks ja lapse arengut soodustavaks. Sellele vaatamata ei tohiks tähelepanuta jätta asetleidnud füüsilise ja emotsionaalse (eriti just viimase) väärkohtlemise juhtumeid hoolekandeesutustes.

3.5. Lapse väärkohtlemisega seonduvad müüdid

A. A. Milne (viidanud Gelles ja Straus 1988, 36) kirjeldab oma tuntud lasteraamatus “Winnie the Puhh”, kuidas Puhh ja Notsu ajavad salapärase ja tundmatu, võib-olla isegi ohtliku eluka-Pusa, jälgi. Puhh ja Notsu kõnnivad ümber väikese puudesalu ning iga ringiga tekib jälgi juurde. Järelikult tuleb juurde ka jahitavaid Pusasid. Paraku tekkis jahitavate jälgi küll järjest juurde, kuid kätte ei saanud Puhh salapärast elukat kunagi.

Gelles ja Straus (1988, 36-55) leiavad, et emotsionaalselt laetud ebakindlate püüdlustega uurida ja aidata perevägivalla ohvreid, konstrueerime me sageli oma teadmised samal viisil, kui Puhh ja Notsu ajasid Pusade jälgi. Tegelikult on “Pusade” arv perevägivalla uurimisel pidevalt kasvav ja nagu järgnevast näeme, ehitame me oma arusaamad probleemist üsna samasugusel viisil, kui Winnie Puhh jahtis Pusasid. Gelles ja Straus (ibid.) esitasid oma

uurimuste põhjal mõned enamlevinud uskumused perevägivallast. Järgnev ülevaade perevägivalla kohta levivatest müütidest toetub eelnimetatud teadlaste seisukohtadele.

Esimene müüt: perevägivald- harvaesinev või massiline nähtus

1960-ndatel aastatel tõusis perevägivalla teema plahvatuslikult nii avalikkuse kui ka erialaspetsialistide tähelepanu kõrgpunkti. Kõigepealt tuli päevakorda laste väärkohtlemine. Sotsiaalteadlased märgivad, et mingi nähtus muutub sotsiaalprobleemiks siis, kui avalikkus teadvustab probleemi olulisust ja piisavalt suurt ulatust. Perevägivalla uurijad on kulutanud märkimisväärse hulga energiat mõõtmaks vägivalla ulatust kodus. Mõnikord on nende pingutused viinud liialdusteni, samuti nagu Puhh ja Notsu liialdasid Pusade jälgede ajamisega. C. H. Kempe avaldas 1962. aastal oma kuulsa artikli “Battered Child Syndrome”, mis on paljude erialaspetsialistide poolt refereeritud ning aluseks võetud lapse väärkohtlemise juhtumite käsitlemisel. Kempe artiklile eessõna kirjutanud väljaandja märgib muuhulgas: “...on tõenäoline, et sellest [battered child syndrome (e.k. pekstud lapse sündroom)] saab sagedasem surma põhjus kui hästi tuntud ja uuritud haigused, nagu leukeemia ja lihaste düstroofia...” Pärast artikli avaldamist on poliitikud, ajakirjanikud ja sotsiaaltöötajad sellele palju viidanud. Kõigepealt jäeti viidetest välja väljend “see on tõenäoline”, järgmisena võis viidetest välja lugeda, et iga viies laps sureb väärkohtlemise tulemusena. Sageli jäetakse statistiliste andmete tsiteerimisel tähele panemata juurdekuuluvad seletused ja mööndused, mis kontekstist väljarebituna muudavad sõnumi sisu. Nii ongi üks “Pusa” jälle tabatud.

Paljud inimesed satuvad segadusse mitmetest erinevatest hinnangutest perevägivallale. Kaldutakse järeldama, et tegelikult ei teagi keegi, kui palju on peredes vägivalda. Samal ajal kui eksperdid kannavad hoolt erinevate hinnangute eest laste väärkohtlemise ulatusele, on raske tõestada probleemi legitiimsust, arvesse võttes kahju, mida avalikustamine võib tekitada vägivalla ohvrile.

Teine müüt: väärkohtlejad on võõrad, ohvrid on süütu

Perevägivalla üks kestvamaid stereotüüpe on, et väärkohtleja on vaimselt haige ja ohver kaitsetult süütu. Tüüpiline reaktsioon väärkoheldud lapse kirjeldusele või fotole on, et “ainult haige inimene” on millekski selliseks võimeline. Selline käsitlus, kus väärkohtleja on psühhoosi kalduv vaimuhaige ja ohver süütu ning võimetu ennast kaitsma, annab väärkohtlemisele mittekuritegeliku hinnangu. Suurem osa avalikust tähelepanust on

keskendunud kõige sensatsioonilisematele perevägivalla juhtumitele. Sellised juhtumid, nagu laste piinamine, seksuaalne ära kasutamine, vastsündinute tapmine jne., ületavad uudisekännise mitte sellepärast, et nad juhtuvad harva, vaid sellepärast, et nad vastavad stereotüübile perevägivalla olemusest.

Me tahame uskuda, et perekond on kaitsev ja hoolitsev keskkond. Me ei taha iseenda, sõprade, sugulaste ja naabrite käitumist näha sündsusetuna. Väärkohtlemist kujutatakse ette kui kohutavate, meist erinevate inimeste käitumist süütute suhtes. See lubab meil konstrueerida probleemi selliselt, et väärkohtlejatena nähakse inimesi, kes on **“teistsugused kui meie”**.

Ka massimeedia toetab seda stereotüüpi. Kui mõned dokumentaalfilmid välja arvata, siis valdav osa ilukirjandusest, televisioonist ja filmitööstusest kujutab perevägivalda harva ja enamasti on vägivalla sooritaja kas võõras, purjus või kriminaalne tegelane. Meedia edastab sõnumit, et normaalsed inimesed ei löö oma pereliikmeid.

Mõned uurimused toetavad seisukohta, et üks iseloomulikke faktoreid, mis põhjustab vägivaldsust, on agressioonikontrolli puudumine. Tegelikult on aga ainult umbes 10% väärkohtlemise juhtumitest olnud põhjuseks väärkohtleja vaimuhaigus.

Kolmas müüt: väärkohtlemine toimub ainult vaeste ja vähemuste peredes

Kuigi madal sissetulek ja kuulumine vähemusrühma on väärkohtlemist soodustavateks teguriteks, ei ole see siiski ainult vaeste ja vähemusrühmade probleem. Samuti võivad kesk- ja kõrgklassi vanemad olla vägivaldsed. Gelles ja Straus (1988) toovad hulgaliselt näiteid prominentsetest isikutest, kes on oma lapsi või pereliikmeid peksnud.

Gelles ja Straus (ibid.) väidavad uurimuse tulemusena, et meedikud kalduvad laste vigastusi pidama tõsisemateks, kui nad on pärit madalamast klassist või madala sissetulekuga perest. See kinnitab veelkord, et inimesed tajuvad vägivalda kui nähtust, mis juhtub peredes, kes on “teistsugused kui meie”.

Neljas müüt: alkohol ja narkootikumid on perevägivalla tõeline põhjus

Politseinike arvamuse kohaselt on alkoholi tarvitamine perevägivalla ainus põhjus. Ka uurimused kinnitavad, et seos alkoholi ja vägivalla tarvitamise vahel on olemas. Kuigi alkoholi ja vägivalla vahel on kindel seos, et tähenda see, et alkohol on vägivalla põhjustaja.

Alkohol pärsib inimese “superego” kontrollivõimet, kuid ei tekita juurde neid omadusi, mida ta kainena ei evi. Varem arvati, et alkoholi mõjul ajus toimuvad keemilised reaktsioonid panevad inimese vägivaldselt käituma. Kuid viimase aja uurimused on kindlaks teinud, et see, kuidas inimene alkoholijoobes käitub, on situatsioonispetsiifiline ja põhiliselt õpitud käitumine. Meie kultuuris, nagu paljudes teistestki, inimene omandab arusaama, et jooolekus ei ole ta oma tegude eest vastutav. Joobes olles on lubatud “time-out” üldkehtivate normide ja reeglite suhtes. Uurijad väidavad, et alkoholijoobes vanem käitub sageli agressiivselt seetõttu, et see on ootuspärane, mitte liigse alkoholi koguse tõttu veres.

Ka teised uimastava toimega ained on seotud vägivaldse käitumisega. Gelles ja Straus (ibid.) toovad näiteid, kus terve mõistusega noorukid on uimastite mõju all tapnud eriti julmal viisil ja ilma nähtava põhjusega oma lähedasi pereliikmeid. Probleemi käsitlemise teeb keeruliseks erinevate uimastite paljusus ning sama suur hulk sotsiaalseid ootusi nende mõjust inimese käitumisele. Uurimused erinevatest narkootilistest ainetest ja nende mõjust vägivaldsele käitumisele on siiski leidnud seoseid nende vahel. Opiaadid ja heroiin assotsieeruvad harva vägivaldse käitumisega. Marihuaana tekitab eufoorilise efekti ning pigem vähendab, kui kutsub esile vägivaldse käitumise. Ka LSD uuringud on näidanud, et füsioloogiline mõju vägivaldsele käitumisele on pigem antiteetiline. Amfetamiini kasutamine mõjub siiski hoopis teisiti. See uimasti tõstab erutust ja lihaste pinget ning see võib viia impulsiivse käitumiseni. Käitumine, mis järgneb amfetamiini kasutamisele, sõltub nii doosist kui ka eelnevast kasutuskogemusest. Agressiivsusele kalduvad isiksused muutuvad tõenäoliselt pärast amfetamiini tarvitamist veelgi agressiivsemaks.

Kui välja arvata tõendid, mis viitavad amfetamiini vägivaldsust suurendavale toimele, võib pidada müüti alkoholi ja narkootikumide seosest vägivaldse käitumisega moonutatuks. Kui alkohol ja narkootikumid on üldse vägivallaga seotud, siis ainult läbi individuaalsete, situatsiooniliste ja sotsiaalsete faktorite koosmõju. Vastupidiselt mitmete ohvrite arusaamale ei suuda sõltuvusainetest võõrutamine vägivalda vähendada.

Euroopa Kooliõpilaste Alkoholi ja Narkootikumide Kasutamise Küsitlusuuringu (ESPAD 1999) Eestis läbiviidud küsitluse tulemused näitavad, et kõige enam narkootikume proovinud õpilasi on Kohtla-Järvel ja Narvas (mõlemas 25%), järgnevad Sillamäe (24%) ja Tallinn (23%). Ida-Viru Politseiprefektuuri andmetel on kõige enam uimastitarvitajaid selles vanuserühmas, kelle sünniaasta jääb 1983-1986 vahele. Just see vanuserühm moodustab suurema osa käesoleva töö valimist. Ida-Virumaal ei ole teada juhtumeid, kus laps oleks paigutatud lastekodusse vanemate uimastiprobleemi tõttu. Arvan, et uimastisõltuvus võib

saada sagedaseks lapse perekonnast eraldamise põhjuseks umbes viie aasta pärast, kui tänased teismelised on saanud lapsevanemaiks. Alkoholi kuritarvitamise ja väärkohtlemise seoseid käsitletakse põhjalikumalt käesoleva uurimistöös empiirilises osas.

Viies müüt: väärsti koheldud lapsed saavad täiskasvanuna väärkohtlejaiks

Kui räägitakse väärkohtlemise kogemusest lapsepõlves ja vastava käitumismustri tõenäosusest täiskasvanuna, unustatakse sageli rõhutada sõna “tõenäoline”. Rääkides väärkohtlemise riskifaktoritest väärsti koheldud lastele, võib kuulajatel jääda mulje, et nende käitumine täiskasvanuna on ette programmeeritud ning isegi tekitada hirmu abielu ja laste saamise eest.

Tuleb rõhutada, et pole olemas mingeid tõendeid, mis kinnitaksid väidet, et lapseas väärkoheldud inimestest saavad ettemääratult väärkohtlejad. Olemasolev tõendusmaterjal, mis seda väidet kinnitab, on lugematute kordamiste tõttu üles puhutud- üsna sarnasel viisil, nagu Puhh ja Notsu jahtisid Pusasid.

Kuues müüt: vägivald ja armastus on kokkusobimatud

Enamusele inimestest tundub uskumatuna, et väärsti koheldud lastel võivad olla positiivsed tunded väärkohtleja vastu. Üldiselt arvatakse, et vägivald ja armastus on kokkusobimatud. Tõeliselt unikaalne ja samal ajal kurb aspekt perevägivald juures on see, et vägivalda kogetakse nende inimeste poolt, kes väidavad teineteist armastavat. Enamus väärsti koheldud lapsi, isegi vaatamata tugevale peksmisele, armastavad endiselt oma vanemaid.

Tõdemus, et vägivald ja armastus peredes koos eksisteerivad, on võib-olla väärkohtlemise salakavalaim aspekt, kuna erinevalt vägivallast tänaval, ollakse vägivallatsejaga seotud armastuse ja kiindumuse sidemetega. Seetõttu elavad väärkohtlevatest peredest eraldatud lapsed kaotust valusalt üle.

Kokkuvõtteks. Ei ole kerge vabaneda lihtsustatud arusaamadest ja üldlevinud kombetarkusest. Eelkirjeldatud müüdid koos moodustavad justkui suitsusirmi, mis ei lase meil mõista perevägivald tõelist olemust ja näha kõiki selle tahke. Keskendudes väärkohtlemise uurimisel üksnes “teatud inimestele”- vaimse häirega, vaesed, alkohoolikud, narkomaanid jne., unustame tähelepanu pöörata perekonna kui institutsiooni struktuurasetele omadustele, mis teevad selle vägivaldseimaks institutsiooniks üldse.

3.6. Lapse väärkohtlemise preventsiiooni ja interventsiooniga seonduvad küsimused

Laste väärkohtlemise preventsiioon ehk ennetamine on pikaajaline ja laiaulatuslik tegevus, mille tõhusus on võrreldav vaktsineerimisega nakkushaiguste ennetamisel. Kuigi ennetamine nõuab suuri pingutusi ja ei anna selgepiirilist tulemust kohe, parandab see pikemas perspektiivis laste ja perede vaimset tervist ning vähendab laste väärkohtlemist ühiskonnas tervikuna. (Pöldsepp 1997, 200)

Laste väärkohtlemisealases kirjanduses on hakatud eristama **kolme preventsiiooni taset**, mis ühtekokku hõlmavad tegevuse väärkohtlemise ennetamisest kuni väärkoheldud laste ja nende pereliikmete ravini. **Primaarse preventsiiooni** all mõeldakse tegevust, mis on suunatud laste väärkohtlemise ennetamisele ühiskonnas tervikuna. Siiä hulka kuuluvad näiteks riiklikud programmid, mis on suunatud ebavõrdsuse, tööpuuduse ja sotsiaalse isolatsiooni vähendamisele; vägivalda propageerimise keelustamine massiteabevahendites; lastega tegelevate spetsialistide koolitamine äratundmaks väärkoheldud lapsi ja kaitsmaks neid edasise vägivalda eest. **Sekundaarse preventsiioonina** mõistetakse tegevust, mis on suunatud väärkohtlemise varaseks äratundmiseks ning selle taasesinemise vältimiseks. Laste väärkohtlemise varase diagnoosimisega ja sellesse sekkumisega puutuvad eelkõige kokku lastega töötavad spetsialistid, kes peavad omama teadmisi riskifaktoritest ning oskama märgata väärkohtlemisele viitavaid märke. **Tertsiaalse preventsiiooni** all mõistetakse peamiselt väärkoheldud laste ja nende pereliikmete meditsiinilist, sotsiaalset ja psühholoogilist abi, eesmärgiga taastada nende vaimset ja füüsilist tervist ning toimetulekut niipalju kui võimalik. (Pöldsepp 1997, 202)

Kahjuks pööratakse Eestis laste väärkohtlemise ennetamisele veel liialt vähe tähelepanu. Enamasti mõistetakse preventiivse töö vajadust alles siis, kui läbi ajakirjanduse on üldsuseni jõudnud mõni eriti äärmuslik vägivaldajuhtum.

Laste väärkohtlemise preventsiioon hoolekandeesutustes. Institutsionaalsetes tingimustes on rakendatavad kõik kolm eelnimetatud taset. **Esmane ja kõige olulisem on sekundaarne preventsiioon kõigi kasvatajate ja lastega kokkupuutuvate töötajate poolt.** Samuti on oluline primaarne ja tertsiadne preventsiiooni tase, mis on seotud koolituse organiseerimise ja rehabilitatsioonivõimaluse leidmisega väärkoheldud lapsele. Viimati nimetatud preventsiiooni tasemed kuuluvad lastekodu juhtkonna kompetentsi.

Laste väärkohtlemise ennetamise võimalused hoolekandeesutustes varasemate uurimuste põhjal. Hobbs'i ja Wynne (1999, 67-75) uurimus toetab kasuhoolduse ja hoolekandeesutuste töö põhjalikumat hindamist, mis aitaks selgitada adekvaatseimat hooldusvormi riskigrupi lastele. Enne asendushooldusele paigutamist tuleb põhjalikult selgitada nii lapse kui hooldaja vajadused. Autorid (ibid.) toovad välja mõned punktid, mis aitavad kaasa laste väärkohtlemise ennetamisele ja vähenemisele hoolekandeesutustes:

1. Väärkohtlemise preventatsioon külaskäikude ajal. Oluline on oskuslik ja jõuline supervisioon kõikide küllastuste ajal, eriti kui on varem olnud tegemist peresisese seksuaalse ärakasutamisega.
2. Hoolikas pediaatriline jälgimine on kõikide laste puhul hädavajalik. Seletamatud muutused arengus või käitumises, vigastused, põletused ja sinikad, ei tohi jääda märkamata.
3. Lastekaitseregister: hooldusele paigutatud lapsi ei tohi sellest registrist välja arvata, kuna uurimused näitavad, et hooldusel olevad lapsed on suuremaks väärkohtlemise riskigrupiks kui hooldusel mitte olevad lapsed.
4. Toetus hooldajatele: väärkoheldud laste käitumishäired, nagu märgamine ja määrimine, agressiivne ja seksuaalne käitumine, võivad tekitada hooldajates viha ja esile kutsuda uue väärkohtlemise. Seetõttu on oluline hooldajate koolitus.
5. Erilised tingimused lastele, kes on olnud seksuaalse väärkohtlemise ohvrid ja/või saanud ise ärakasutajaks. Paljudel juhtudel on lapsed kellegi survele osalenud seksuaalses vägivallaaktis ärakasutajana. See toob esile seksuaalselt ärakasutatud laste reintegreerimise probleemi normaalsesse keskkonda ning tuleb arvestada nende mõju teistele lastele.
6. Planeerimise parendamine. Autorid (Hobbs'i ja Wynne 1999, 70) toovad planeerimises välja järgmised puudused:
 - Ebapiisav informatsioon selle kohta, mis puudutab last iseloomustavaid karakteristikuid ja vähene paigutamisevõimaluste valik.
 - Oluline osa lastest ei ole läbinud kõikehõlmavat hindamist ning nende kohta puudub individuaalne hooldusplaan ja ülevaade arengust.
7. Väärkohtlemisele viitavate väidete uurimine väljaspool hoolekandesüsteemi. Kriminaalasi algatatakse üldjuhul ainult surmajuhtumite või raskete traumade puhul. Väärkohtlemine, mille all lapsed on kodus kannatanud, võib olla võimendunud tänu hooldajate poolsele väärkohtlemisele. Samuti mitmekordistavad väärkohtlemise emotsionaalset traumat

rohkearvulised ümberpaigutamised ja kiusamised teiste laste poolt lastekodus, eriti kui väärkohtlemise ohver on kaaslastest noorem.

Interventsioon ja sellega seonduvad eetilised probleemid. Modernsetes ühiskondades peetakse iseenesest mõistetavaks riigipoolset interventsiooni ehk sekkumist lapse ja vanema (hooldaja) suhetesse juhul, kui lapsele pole tagatud piisavad tingimused normaalseks arenguks. Tuntud ja aktsepteeritud tõde on see, et kõik vanemad ei suudagi pakkuda oma lapsele täisväärtuslikku kasvukeskkonda. Bioloogilises mõttes vanemaks saamine ei kindlusta veel lapsele pidevat hoolitsust ja adekvaatset üleskasvatust. Seetõttu on põhjendatud ja ühiskonna poolt aktsepteeritud, et teatud juhtudel tuleb kasutada ühiskonna poolset sekkumist ja seaduse jõudu. Ühiskonnal on kohustus kaitsta lapsi ning iga riik peab omama ja kasutama mõjutusvahendeid võitlemaks laste väärkohtlemise vastu.

Siinkohal kerkivad üles mitmed eetilist laadi küsimused. Näiteks: **millal** täpselt peaks lastekaitsetöötaja sekkuma pere lapsehooldamise ning kasvatamise küsimustesse? Kas sekkumine on õigustatud alles siis, kui laps **on juba** sattunud väärkohtlemise ohvriks või siis kui selline võimalus on **tõenäoline**? **Millised on need kriteeriumid**, mille olemasolul on ühiskonnapoolne sekkumine õigustatud? Siin on tegemist küsimusega ühiskonna ja pere vastutuse vahekorra tagamisel lapse heaolu tagamisel. Samas, **kes otsustab**, kui tõsine on olukord ja **millist interventsiooni meetodit kasutada**? Ning lõpuks veel üks olulise tähtsusega küsimus: kas ühiskonnapoolsest sekkumisest **on alati kasu** ja **kas see on just lapsele parim**?

Üheks äärmuslikumaks interventsiooni vahendiks on lapse eraldamine vanematest ja paigutamine lastekodusse. Siin langeb suur vastutus lastekaitsetöötajatele ning teistele lastega tegelevatele spetsialistidele. Selliste otsuste langetamine, kas, millal ja mil viisil sekkuda, võib olla lastekaitsetöötajale sageli eetiliselt ja emotsionaalselt raske ning halvemal juhul viia läbipõlemiseni.

Kokkuvõte. Vesteldes lastekodude kasvatajatega, ilmnes nende arvamus, et lapsed paigutatakse lastekodusse liiga hilja. Teismeliseas lastel on enamasti juba väljakujunenud väärtushinnangud ja normid, arusaamad sellest, mis on lubatud ja mis mitte. Need lapsed on kasvanud nagu umbrohi, vanemliku kasvatus ja hooleta ning ka ametnikud pole nende vastu huvi tundnud. Ilona-Evelyn Rannala (2000), kes on uurinud riskikäitumisega noorte probleeme, on uurimistulemuste põhjal leidnud, et probleemsete perede lastega tuleks tegelema hakata kindlasti enne 14.eluaastat.

Normaalsel juhul funktsioneerib lastekodu rahulikult ja kindlalt nagu kodu ikka. Kuid mõnikord tekib ka lastekodu tingimustes küsimus sekkumise vajalikkusest. Nagu eelpool mainitud, on lastekodu kasvandikud meedia ja lastekaitseametnike teravdatud tähelepanu all. Sellest hoolimata püüavad mõnikord lastekodud säilitada privaatsust ja oma probleeme varjata. Siin on võtmerollis lastekodu juhtkond: kas suudetakse näha lastekodu kui muutustele avatud ja arenevat süsteemi või keskendutakse isiklike ambitsioonide rahuldamisele.

Rääkides interventsioonist lapse väärkohtlemise juhtudel, ei tohiks unustada eetilisi küsimusi, mis võivad ilmned a enesemääramise ja inimväärkuse kontekstis. Et teha pädevaid otsuseid ja paremini kaitsta lapsi väärkohtlemise eest, vajavad lastekaitsetöötajad teadmisi nii sotsiaaltööst, psühholoogiast kui seadusandlusest.

3.7.Laste väärkohtlemine seadusandluse vaatevinklist

Riigi üheks ülesandeks on seaduste väljatöötamine ja sellega sotsiaalprobleemidele reageerimine. Vastavalt **Põhiseaduse** §18-le ei tohi kedagi piinata, julmalt või väärkust alandavalt kohelda ega karistada. Kedagi ei tohi tema vaba tahte vastaselt allutada meditsiini- ega teaduskatsetele. Seaduse §27 ütleb, et perekond rahva püsimise ja kasvamise ning ühiskonna alusena on riigi kaitse all. Abikaasad on võrdõiguslikud. Vanematel on õigus ja kohustus kasvatada oma lapsi ja hoolitseda nende eest. Seadus sätestab vanemate ja laste kaitse. Perekond on kohustatud hoolitsema oma abivajavate liikmete eest.

Peale Põhiseaduse kaitsevad käesoleval ajal lapsi vägivalla eest Eesti Vabariigis järgmised seadused:

- Eesti Vabariigi Lastekaitse seadus (RT 1992, 28, 370, 787-796);
- Perekonnaseadus (RT 1994, 75, 1326, 2111-2139);
- Sotsiaalhoolekandeseadus (RT 1995, 21, 323, 723-736);
- Kriminaalkoodeks (RT 1992, 20, 287-288);
- ÜRO Lapse Õiguste Konventsioon (RT II, 1996, 16, 569).

Eest vabariigi Lastekaitse seadus sätestab lapse rahvusvaheliselt tunnustatud õigused, vabadused ja kohustused ning nende kaitse Eesti Vabariigis (§1). Seadus fikseerib lastekaitse põhimõtte, milleks on alati ja igal pool seada esikohale lapse huvid (§3).

Seaduse §27 sätestab, et last ja tema vanemaid ei tohi üksteisest eraldada vastu nende tahtmist, välja arvatud juhud, kui lapse lahutamine vanematest on lapse elu, tervise ja arengu huvides ja lahutamine on vältimatu või jõustunud kohtuotsuse alusel.

Seaduse §31 sätestab lapse kohtlemise üldpõhimõtted: iga last tuleb kohelda kui isiksust, tema omapära, iga ja sugu arvestavalt. Lubamatu on lapse alavääristamine, hirmutamine ja karistamine viisil, mis valmistab talle piina, tekitab kehalisi kahjustusi või kahjustab kuidagi teisiti tema vaimset või kehalist tervist. Juhul kui täiskasvanu on lubamatul viisil kohelnud last, on sotsiaaltalitus pädev sekkuma konflikti lahendamisse. Vägivalla või halva kohtlemise tõttu kannatada saanud lapsele tuleb anda vajalikku abi. Nõustatakse ka vägivalda tarvitanud täiskasvanut, et vältida halva kohtlemise kordumist.

Seaduse §32 ütleb, et hädaohus olev laps vajab viivitamata abi, kui ta on tingimustes, mis ohustavad tema elu ja tervist või laps ise oma käitumise või tegevusega ohustab oma tervist ja arengut. Hädaohus laps paigutatakse sotsiaaltalituse vastava töötaja otsuse alusel viivitamatult ohutusse tingimustesse ohu möödumiseni või hooldusküsimuste otsustamiseni, selleks tema vanemate või hooldajate nõusolekut küsimata.

Seaduse §33 sätestab lapse kaitse seksuaalse kuritarvituse eest, sealhulgas on keelatud täiskasvanu poolt: lapse ahvatlemine seksuaaltegevusse; lapse kasutamine prostituudina; lapse kasutamine pornograafilistel eesmärkidel.

Seaduse §48 sätestab lubamatuse õhutada vägivalda ning selle kohaselt on Eesti Vabariigis keelatud toota ja müüa mänguasju, mis imiteerivad inimeste ja teiste elusolendite hävitamise vahendeid. Erandiks võivad olla spordi- ja osavusmänguvahendid, kui neid kasutatakse eesmärgipäraselt. On keelatud lastele toota ja demonstreerida trükiseid, filme, heli- ja videosalvestusi ning esemeid, mis õhutavad julmust ja vägivalda. Selles paragrahvis sätestatud nõuetest kinnipidamise üle teostavad järelevalvet vastavalt seadusele Tarbijakaitseameti ja Politseiameti ametiisikud ning valla- ja linnavolikogu poolt volitatud sotsiaaltalituse ametiisikud. (26.06.96 jõust.26.07.96 - RT I 1996, 49, 953)

Lastekaitseaduse peamine puudus on rakendusaktide puudumine, mis aitaks deklareeritud paremini ellu viia.

Perekonnaseaduse kohaselt on lapsevanem lapse seaduslik esindaja ning seadusliku esindajana on tal eestkostja volitused. Lapsevanemal on õigus ja kohustus oma lapsi kasvatada ja nende eest hoolitseda. Lapsevanemad ei või teostada oma õigusi vastuolus lapse huvidega (§50).

Seaduse §53, §54 sätestavad vanemlike õiguste äravõtmise juhul, kui lapse vanem(ad) ei täida oma kohustusi lapse kasvatamisel ja tema eest hoolitsemisel. Vanemlike õiguste äravõtmise otsustab kohus ühe vanema, eestkostja või eestkostetasutuse (kohaliku omavalitsuse) nõudel, kui last on ohtlik jätta vanemate juurde. Vanemlikud õigused võib ära võtta, kui vanem:

- alkohoolsete jookide, narkootiliste või muu uimastava toimega ainete kuritarvitamise tõttu või muudel põhjustel, mida kohus ei loe mõjuvaks, ei täida oma kohustusi lapse kasvatamisel ja tema eest hoolitsemisel;
- kuritarvitab vanema õigusi või;
- kohtleb last julmalt või;
- avaldab muul viisil lapsele kahjuliku mõju või;
- ei ole kasvatusasutuses viibiva lapse kasvatamises osalenud mõjuvate põhjusteta aasta jooksul.

Seaduse §57 sätestab lapse äravõtmise võõrasvanemalt või kasuvanemalt. Kohus võib käesoleva seaduse paragrahvides 53 ja 54 sätestatud alustel ja korras võõrasvanemalt (paragrahv 68 lg. 2) või kasuvanemalt (paragrahv 68 lg. 3) lapse ära võtta.

Lapse huvide tagamiseks, seaduse § 58 järgi, lapsesse puutuva vaidluse läbivaatamisel lähtub eestkostetasutus või kohus lapse huvidest, arvestades vähemalt 10-aastase lapse soovi. Arvestada tuleb ka noorema kui 10-aastase lapse soovi, kui lapse arengutase seda võimaldab. [17.04.1997]

Sotsiaalhoolekandeseaduse §25 sätestab juhud, mil võib lapse sotsiaalteenuse või muu abi osutamiseks eraldada kodust ja perekonnast. Kodust ja perekonnast eraldamise korral tuleb ühest perekonnast pärit õed ja vennad kokku jätta, välja arvatud juhud kui see on vastuolus laste huvidega. Kohalik omavalitsus osutab vajadusel abi perekonnale, kellelt on laps ära võetud, aitamaks luua eeldusi lapse tagasipöördumiseks perekonda. Lapse paigutamisel väljapoole kohaliku omavalitsuse halduspiirkonda hoolitseb eestkostetasutus lapse sidemete säilimise eest endise kodukohaga ning loob lapsele tingimused sinna tagasitulekuks, aidates last tema elluastumisel.

Kriminaalkodeksi isikuvastased kuriteod §100-130 on rakendatavad kõikides vanusegruppides ohvrite puhul. Lapsohvrite puhul peab politseile vastavasisulise avalduse esitama lapsevanem või eestkostja. Kriminaalkodeksis puuduvad sätted, mis lubavad karistada perevägivaldaga korral ja eriti psühholoogilise vägivaldaga juhtudel.

Seaduse §38 lõige 5 näeb ette karistuse mõistmisel raskendava asjaoluna kuriteotoimepanemist lapsealise, kõrges vanuses või abitus seisundis oleva isiku, vaimuhaige või nõrgamõistusliku isiku suhtes või ära kasutades teise isiku teenistuslikku alluvust või muud sõltuvust süüdlasest.

Kokkuvõtvalt. Lisaks eelpoolnimetatud seadustele aitavad lapsi vägivalla eest kaitsta veel mitmed sotsiaalministeeriumi määrused, otsused, juhendmaterjalid ja sotsiaalministri käskkirjad. Kõige sagedamini on seni vanemate karistamiseks rakendatud Perekonnaseaduse §53 ja §54, mis käsitlevad lapse ära võtmist vanema(te)lt ja vanema õiguste äravõtmist. Sageli on selliste vanemate väärtushinnangud sedavõrd väärastunud, et see on vanemale pigem kergenduseks kui karistuseks. Vanem vabaneb tülikast nähtusest, lapsest. Kuna enamasti on tegemist asotsiaalsete vanematega, siis ei ole neil ka võimalust ega tahtmist täita ülalpidamiskohustust lapse suhtes. **Leian, et olemasolev seadusandlus ei ole piisav kaitsmaks tõhusalt lapsi väärkohtlemise eri vormide eest.**

4. UURIMUSE TEOSTAMINE

4.1. Uurimisülesande täpsustamine

Uurimus on interdistsiplinaarne, hõlmates nii sotsiaaltöö, kasvatusteaduste kui psühholoogia valdkondi. Uurimus vaatleb laste väärkohtlemist Ida-Virumaa kuues lastekodus ja ühes varjupaigas, toetudes teaduskirjandusele, varasematele uurimustele, empiirilises osas ankeetküsitlusele ja uuritavate aruteludele väärkohtlemise teemadel.

Uurimuse eesmärgiks on saada ülevaade laste väärkohtlemise ulatusest ja sagedusest Ida-Virumaa lastehoolekandeesutustes, samuti väärkohtlemisest emme hooldusele võtmist.

Eesmärgi saavutamiseks püüti leida vastuseid järgmistele küsimustele:

- kas ja kui sageli kogevad lapsed väärkohtlemist enne hooldusele paigutamist ning millistest faktoritest see sõltub;
- kuidas toimib peresüsteem lastekodudes ja kas see mõjutab väärkohtlemist;
- millised on hooldusele paigutatud laste väärkohtlemise kogemused hoolekandeesutuses;
- kuidas mõjutab väärkohtlemine hoolekandeesutuse lapse enesehinnangut;
- milline on laste suhtumine väärkohtlemisse ja kellelt oodatakse abi.

Hüpoteesis väidan, et enamus lastekodusse paigutatud lastest on varasema väärkohtlemise kogemusega, moodustades riskigrupi nii ohvrite kui potentsiaalsete väärkohtlejatena ning seetõttu vajavad nad erilist tähelepanu ja kaitset. Emotsionaalne väärkohtlemine on sagedase nähtusena seni veel lastekodude juhtkondade poolt teadvustamata.

4.2. Uurimisprobleemi asetus, aineestik ja metoodika

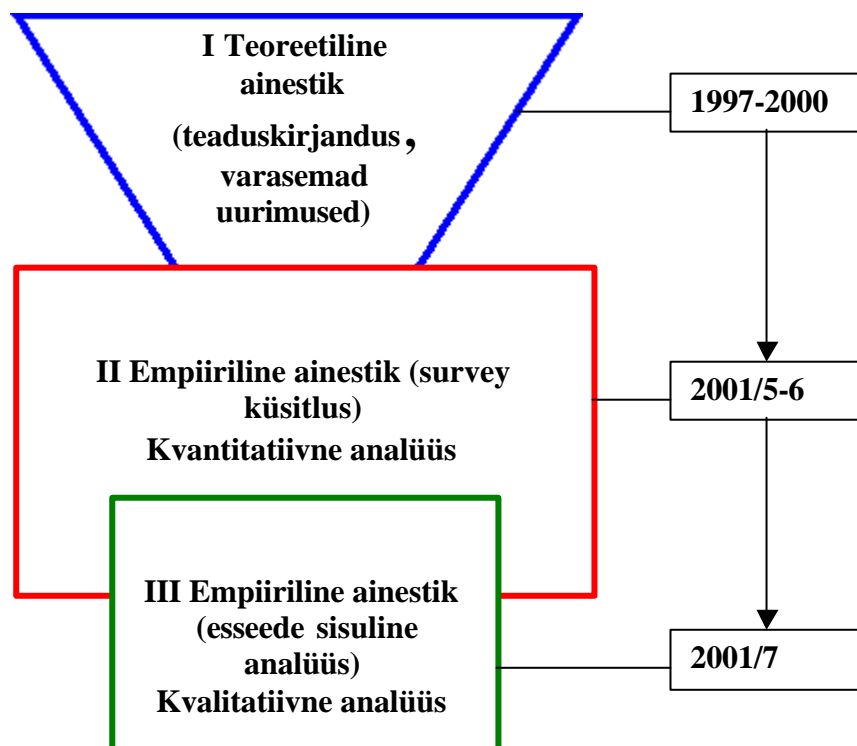
Uurimuse teostamisel on kasutatud nii **mikro- kui makrovaatlust**. Mikrovaatlusel uuritakse hoolekandeesutuses toimunud konkreetseid väärkohtlemise juhtumeid. Makrovaatlusel uuritakse laste väärkohtlemist nähtusena hoolekandeesutuse mikrosüsteemis.

Uurimismeetodid jagunesid **kvantitatiivseks** (ankeetküsitlus) ja **kvalitatiivseks** (esseed), et saada objektiivsem, värvikam ja sensitiiivsem ülevaade laste väärkohtlemisest hoolekandeesutustes Ida-Virumaal. Uurimistöo kvalitatiivses osas on meetodina kasutatud **kvalitatiivset kontentanalüüsi**. Kvantitatiivse uurimuseosa andmekogumise käigus saadud empiirilised andmed võimaldavad uurimisprobleemi abstraherida, et anda sellele teaduslik objektiivsus.

Kvalitatiivne uurimismeetod aga võimaldab uurijal aineistiku sügavamalt analüüsida, kuid seondub alati nii uurija enda kui vastaja suhtumisega esitatavasse materjali.

Erinevad uurijad on avaldanud erinevaid seisukohti kvantitatiivse-kvalitatiivse uurimismetoodika vahekorra kohta, kuid uuem seisukoht on see, et kvantitatiivsed ja kvalitatiivsed uurimismeetodid ei ole polaarselt erinevad, vaid moodustavad pigem kontinuumi, millel toimub rohkem või vähem sujuv üleminek kvalitatiivsele ja vastupidi ning seetõttu pooldatakse nende kombineeritud kasutamist, kui see annab parema tulemuse uurimisküsimusele vastuse leidmisel. (Hess, Markson, Stein 2000)

Uurimistöö teoreetiliseks raamiks on sotsiaalsete ja keskkonnamudelite integreeritud käsitlus, mille kohaselt mõjutavad laste väärkohtlemist nii situatsioonilised kui struktuuralsed stressorid. Kuna puuduvad teooriad, mis käsitleksid laste väärkohtlemist hoolekandetasustes spetsiifiliselt, on käesolevas töös toetatud perevägivalda teooriatele.

Joonis 2. Uurimisprobleemi asetuse ja aineistik

Andmed on sisestatud MS Exel'is ning nende läbitöötamisel on kasutatud andmetöötlussüsteemi SPSS (Statistical Package for Social Sciences) abi.

Uurimismaterjal jaguneb teoreetiliseks ja empiiriliseks. Teoreetilise aineistiku kaudu selgitatakse olemasolevat olukorda läbi lapse väärkohtlemise teoreetiliste mudelite, põhjuslikkuse ja riskifaktorite analüüsi ning selle tagajärgede mõju hindamise lapse arengule.

Samuti vaadeldakse varasemaid selleteemalisi uurimusi. Teoreetiline ainek põhineb peamiselt nii eesti- kui võõrkeelsel teaduskirjandusel.

Empiiriliste andmete kogumiseks on kasutatud ankeetmeetodit (lisa 1). Ankeedi koostamisel on uurija lähtunud varasematest küsitlustest (Altosaar 2000, Rosenthal ja Tilk 1999) ja töö juhendaja, sotsiaaltöö doktori, professor Taimi Tulva soovitudest. Ankeet koosneb kokku 37 küsimusest ja on jaotatud nelja blokki:

- 1) Sotsiaaldemograafilised näitajad, usaldusisiku olemasolu ja enesehinnang;
- 2) Väärkohtlemine enne hooldusele paigutamist;
- 3) Väärkohtlemine laste hoolekandeesutuses;
- 4) Tulevikunägemus ja hinnang vägivallale, probleemi lahendamise võimalused.

Ankeet sisaldas peamiselt **suletud küsimusi** (89,1%), kuid ka **avatud küsimusi**, mis võimaldasid vastajatel vabas vormis arvamust avaldada. Enesehinnangu analüüsimiseks on kasutatud 5-palli süsteemis hinnanguskaalat.

Ankeetküsitluses osales 105 erinevas vanuses last kuuest Ida-Virumaa lastekodust ja ühest varjupaigast. Kuna uurimuses osalenutest moodustasid vaid 7,6%(N=8) eestlased, ei ole võimalik analüüsida rahvuskultuurilisest taustast tingitud erinevusi ning see pole ka antud uurimuse eesmärgiks.

Empiiriliste andmete võrdlemisel tavakeskkonnas kasvanud lastega on kasutatud 1999.aastal Ida-Virumaa koolides käesoleva magistr töö autori (Linde 1999) läbiviidud laste väärkohtlemise teemalist uurimust.

Küsitlus viidi läbi 2001.aasta kevadel ja suvel Ida-Virumaa kuues lastekodus: Narva Lastekodus, Narva-Jõesuu Lastekodus, Voka Lastekodus, Sillamäe Lastekodus, Kohtla-Järve Lastekodus ja Kohtla-Nõmme Lastekodus ning Narva Laste Varjupaigas. Sissejuhatuseks tutvustas töö autor kõigile osalejatele uurimuse eesmärgi ja vajalikkust. Vastajaid instrueeriti, kuidas küsimustikku täita, rõhutati osalejate anonüümsust ning õigete-valede vastuste puudumist.

Lisamaks uuristööle sensitiivsust on **kvalitatiivse ainekuna** kasutatud hoolekandeesutuste laste **esseeid**. Esseed olid anonüümsed ja nummerdati analüüsi käigus uurija poolt. Kvalitatiivses uurimuses osales üheksa last Voka Lastekodust. Kuna kvalitatiivse uurimuse puhul ei ole määravaks uuritavate hulk, vaid süvaanalüüs läbi hinnangute ja tõlgenduste, siis võib seda pidada piisavalt esinduslikuks.

5.Uurimistulemuste analüüs ja arutelu

Uurimuses osales kuus Ida-Virumaa lastekodu ja üks laste varjupaik. Üks uurimuses osalenud hoolekandeesutustest, Voka Lastekodu on eestikeelne, ülejäänud venekeelsed. Kuna uurimuses osales ainult 8 eesti keelt rääkivat last Voka lastekodust, siis ei ole võimalik välja tuua võrdlust sõltuvalt rahvuskultuurilisest päritolust. Uurimuses osales 41(39%) poissi ja 64(61%) tüdrukut, seega oli sooline jaotuvus uuritavate hulgas suhteliselt tasakaalus. Sooline jaotuvus lastekodude kaupa oli järgmine:

Tabel 1. Küsitletute sooline suhe ja osalenute üldarv lastekodude kaupa

Hoolekandeesutus	Tüdrukud		Poisid		Kokku osalenuid	
	N	%	N	%	N	%
Kohtla-Järve Lastekodu	13	65,0	7	35,0	20	19,0
Kohtla-Nõmme Lastekodu	3	42,9	4	57,1	7	6,7
Narva-Jõesuu Lastekodu	11	61,1	7	38,9	18	17,1
Narva Lastekodu	19	55,9	15	44,1	34	32,4
Narva Laste Varjupaik	4	57,1	3	42,9	7	6,7
Sillamäe Lastekodu	9	81,8	2	18,2	11	10,5
Voka Lastekodu	5	62,5	3	37,5	8	7,6
Kokku	64	61,0	41	39,0	105	100

Küsitlus oli suunatud peamiselt teismeliste hoolekandeesutuste lastele, s.o. vanuses 12-16 aastat, eelnimetatud vanuserühm moodustab 73,3% küsitletutest. Osaleda võisid ka teised soovijad, eelkõige seetõttu, et hoolekandeesutuste lapsed ei ole kasvanud tavamõistes turvalises keskkonnas ja nende arengutase võib olla erinev sõltuvalt kasvukeskkonna muutustest ja võimalustest. Osalenute ealist jaotuvust iseloomustab järgmine tabel:

Tabel 2. Küsitletute ealine jaotuvus

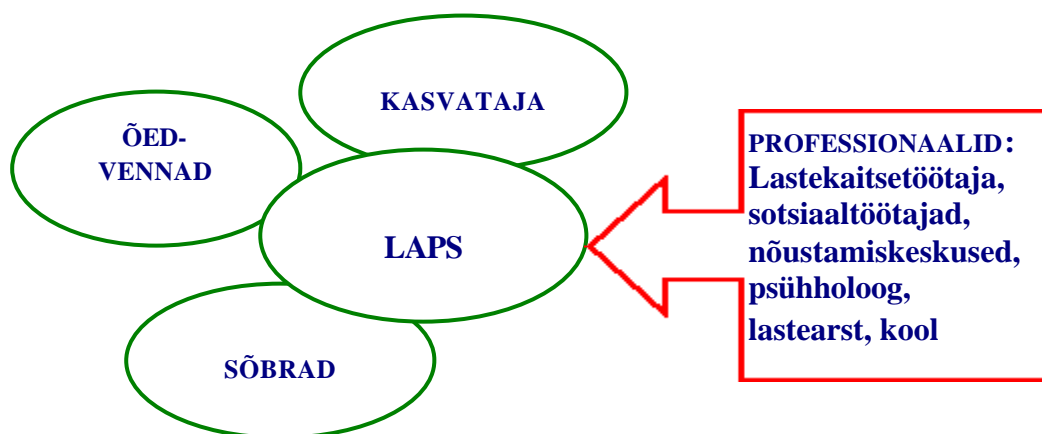
Vanus aastates	Osalenute arv (N)	Osalenute protsent (%)
10	8	7,6
11	5	4,8
12	8	7,6
13	17	16,2
14	17	16,2
15	18	17,1
16	17	16,2
17	15	14,3
Kokku	105	100

Küsitluses uuriti ka seda, kui kaua on laps olnud eemal normaalsest kasvukeskkonnast ehk perest. Valdav enamus uurimuses osalenud lastest on hoolekandeesutuses elanud pikka aega. 1-3 aastat on lastekodus elanud 21,9% respondentidest; 3-6 aastat 33,3% ja üle 6 aasta 26,7% respondentidest. Eeltoodud arvud näitavad hoolekandeesutuses oldud aastaid, kuid tõenäoliselt olid laste normaalsed kasvu- ja arengutingimused häiritud juba tunduvalt varem, kuna just lapse hooletusse jätmise on peamiseks lastekodusse paigutamise põhjuseks. Ida-Viru Maavalitsuse lastekaitse peaspetsialisti, Tiina Kallavuse, hinnangul on 90% laste lastekodusse paigutamise põhjuseks olnud vanemliku hoolitsuseta jäämine, mis on üks väärkohtlemise alaliike. Ainult 10% hoolekandeesutusse paigutatud lastest on orvud. Seega võib öelda, et valdav osa küsitletutest ei oma normaalses kasvukeskkonnas kasvamise kogemust.

5.1. Toetusvõrgustik ja lapse enesehinnang

Sotsiaalsvõrgustiku mõiste hõlmab nii isikuid kui nendevahelisi kontakte. Klassikaline definitsioon pärineb J.C.Mitchels'ilt (teoses: Klefbeck ja Ogden 2001, 74): "Sotsiaalsvõrgustik on grupile tüüpiline kontaktide mudel, mille omadused aitavad seletada gruppi kuuluvate indiviidide käitumist". Käesolevas töös käsitletakse toetusvõrgustikuna sotsiaalset toetust

pakkuvate isikute rühma, kes moodustavad primaarse võrgustiku. Primaarne võrgustik koosneb vanematest, kasvatajatest, õdedest-vendadest; sekundaarne aga erinevatest professionaalidest. Primaarset võrgustikku võib nimetada ka tutvusringkonnaks. Professionaalsed aitajad kuuluvad võrgustikku teatud formaalsete kanalite kaudu (kaebus, külastusaeg, vastuvõtuajad), seetõttu on lapse suhe sekundaarse võrgustiku liikmetega vähem isiklik. Mida enam primaarne võrgustik tagasi tõmbub, seda suurema mõju omandab sekundaarne võrgustik. Probleemsete laste tutvusringkond kitseneb järk-järgult ning professionaalide osakaal võrgustikus tõuseb (ibid., 75).

Joonis 3. Lapse sotsiaalvõrgustiku skeem

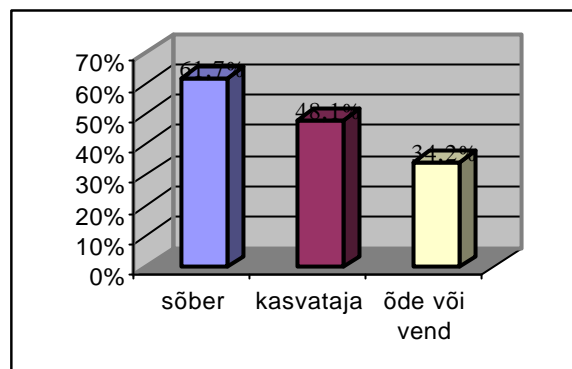
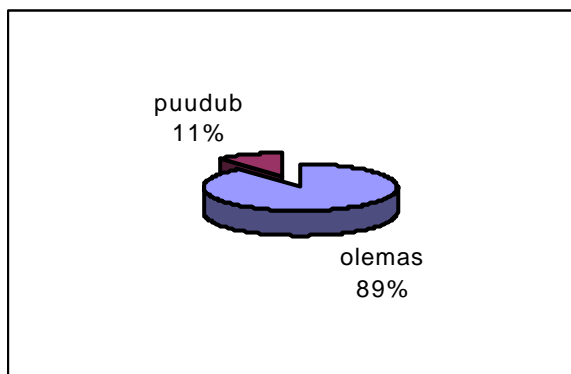
Usaldusisik. Eelnevad uurimused (Tiko, 1996) on tõestanud, et lastekodulapsed tunnevad tavalastest harvemini rõõmu ja huvi erinevate nähtuste vastu ning selle poolest, et süü-, häbi- ja mureemotsioonid esinevad neil tunduvalt sagedamini kui kodulastel. Seetõttu tunti uurimuses huvi, kas lastekodu lapsel on keegi, kellele oma muredest rääkida.

Küsitlusest selgus, et valdaval enamusel, s.o. 88,6% lastest on olemas usaldusisik, kellega saab oma muresid (ja ka rõõme) jagada. Siiski 11,4%-l küsitletutest usaldusisik puudub. Kõige sagedamini on lastekodu lapsele usaldusisikuks sõber või sõbranna 61,7%; kasvataja on usaldusisikuks 48,1%; õde või vend 34,2%. Vähemalt üks inimene, kellega oma muresid jagada, oli 50,5% (N=53) küsitletutest ning mitu usaldusisikut oli 39,0% (N=41) küsitletutest.

Eelneva põhjal võib seega väita, et valdaval enamikul vastanutest on keegi, kellele saab usaldada oma muresid, mida tuleb loomulikult pidada positiivseks tulemuseks. Samuti näitab eelnev joonis, et peamiselt usaldatakse sõpra või sõbratari ja alles seejärel kasvatajat. Õde või

vend usaldusisikuna on pingereas alles kolmas. Seda võib seletada mitmeti, lastekodusse paigutamise või suure vanusevahe tõttu on sidemed lähisugulastega katkenud või neid üldse polegi.

Järgnevad diagrammid iseloomustavad usaldusisiku olemasolu ja vastaja suhet temasse.

Joonis 4. Usaldusisiku olemasolu

Joonis 5. Vastaja suhe usaldusisikusse

Hoolekandeesutuse lapse enesehinnang. Enesehinnang, nagu paljud muudki nähtused, näitaks armastus, häbi- ja süütunne, moraalsus, on seotud inimühiskonnas elamisega. Enesehinnang, nagu igasugune hinnang, kujuneb võrdluse käigus ja antakse kellegi või millegi suhtes. Seetõttu on enesehinnang eelkõige sotsiaalse olemusega- tegu on enesele hinnangu andmisega, mis sisuliselt seisneb enese võrdlemises teiste inimestega. **Lapse väärkohtlemine soodustab madala enesehinnangu ehk negatiivse minapildi kujunemist, mis edasises elus ei lase kasutada probleemi lahendamisele suunatud toimetulekuviise (Pulver 1991, 22-23).**

Seetõttu huvitas küsitluse läbiviijat, milline on lastekodulaste enesehinnang. Küsimustik sisaldas enesehinnangu skaalat, kus 1 tähistas väga... negatiivset poolust ja 5 väga... positiivset poolust. 2 ja 4-üldiselt...negatiivset ja positiivset poolust; 3- ei ...ega neutraalsena jäi skaala keskele.

Üldmulje põhjal hindasid küsitletud ennast valdavalt kõigis kategooriates hindamisskaala keskele (5-pallisel skaalal 3) või positiivse pooluse keskele (5-pallisel skaalal 4). Alljärgneva tabeli põhjal võib öelda, et lastekodude laste enesehinnang on kõigis kategooriates pigem positiivne kui negatiivne.

Tabel 3. Hoolekandeesutuse laste enesehinnang

Negatiivne enesehinnang	Väga...		Üldiselt...		Ei...ega		Üldiselt...		Väga...		Positiivne enesehinnang
	%	(N)	%	(N)	%	(N)	%	(N)	%	(N)	
Kurvameelne	4,4	(4)	11,1	(10)	34,4	(31)	30,0	(27)	20,0	(18)	Röömsameelne
Pinges	8,5	(7)	24,4	(20)	25,6	(21)	13,4	(11)	28,0	(23)	Pingevaba
Hüljatud	7,8	(6)	13,0	(10)	32,5	(25)	26,0	(20)	20,8	(16)	Armastatud
Inetu	6,9	(5)	3,8	(3)	34,2	(27)	32,9	(26)	22,8	(18)	Ilus
Õnnetu	5,9	(5)	16,5	(14)	31,8	(27)	21,2	(18)	24,7	(21)	Õnnelik
Teistest erinev	13,1	(11)	16,7	(14)	23,8	(20)	22,6	(19)	23,8	(20)	Teiste sarnane
Närviline	12,0	(10)	14,5	(12)	32,5	(27)	25,3	(21)	15,7	(13)	Rahulik
Rahulolematu	2,5	(2)	11,1	(9)	35,8	(29)	25,9	(21)	24,7	(20)	Rahulolev

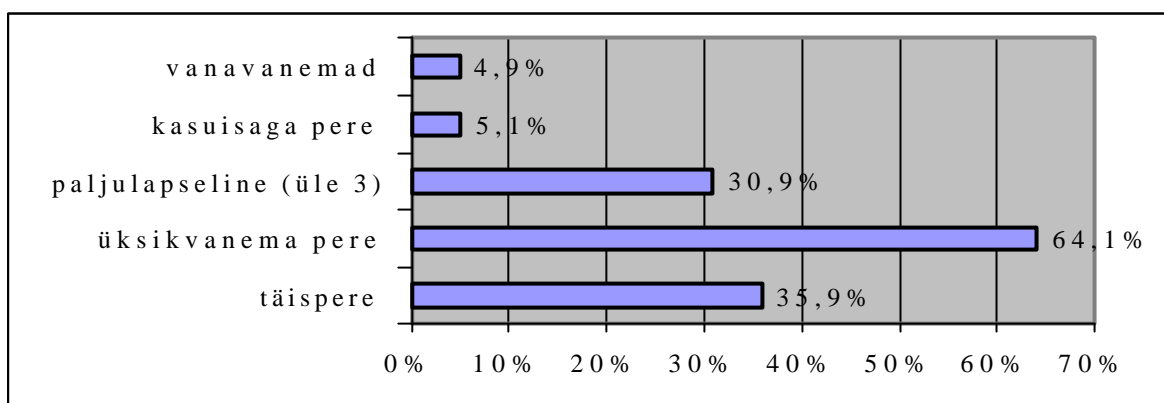
Märkimisväärselt suur hulk vastanuid- 6,7%, hindas end “teiste sarnane”, jättes ülejäänud osas enesehinnangu skaala täitmata. Sellisest vastusest saab välja lugeda lastekodulapse soovi pigem teistega sarnaneda, kui millegi poolest erineda. Selline tendents võib olla tingitud respondentide ealistest iseärasustest (puberteediiga!) või lastekodulapse soovist olla “normaalne”, hirmust saada stigmatiseerituks.

5.2. Väärkohtlemine peredes lastekodueelsel perioodil

Selleks, et teada saada peresise väärkohtlemise tagamaid ning hoolekandeesutusse paigutamise tõenäolisi põhjusi, huvitas uurimuse läbiviijat, lastekodulaste päritolu perekond ehk milline keskkond on neid mõjutanud.

Sotsiaalmajanduslik olukord peredes enne lastekodusse paigutamist. Üks sagedamini esinevaid probleeme lastekodusse paigutatud laste peredes on materiaalne ja/või sotsiaalne toimetulematus. Vaesus, materiaalsete vahendite ebapiisavus või puudumine, on tänapäeva Eesti üleminekuühiskonnas üheks valusamaks sotsiaalprobleemiks ning sageli tingivad just materiaalsete vahendite puudumine ja sellest tulenevad teised probleemid lapse hoolekandeesutusse paigutamise.

Peretüüp. Küsitluses uuriti, milline oli küsitletute peretüüp enne lastekodusse paigutamist. Küsitlajat huvitas, kas elati üksikvanemaga peres, täisperekonnas, paljulapselises peres või koos vanavanematega. 64,1% küsitletutest olid pärit üksikvanema perest, valdavalt elati ainult emaga. 35,9% küsitletute peres olid peale ema ka isa või võõrasisa. Neid peresid, kus küsitletul olid nii õde kui vend, seega kolmelapselises peres, oli 30,9%. Kasuisaga peresid oli 5,1%. Suhteliselt väike osa küsitletutest, 4,9% elas vanavanemate juures, mis viitab samuti probleemi olemasolule bioloogilises perekonnas.

Joonis 6. Peretüüp

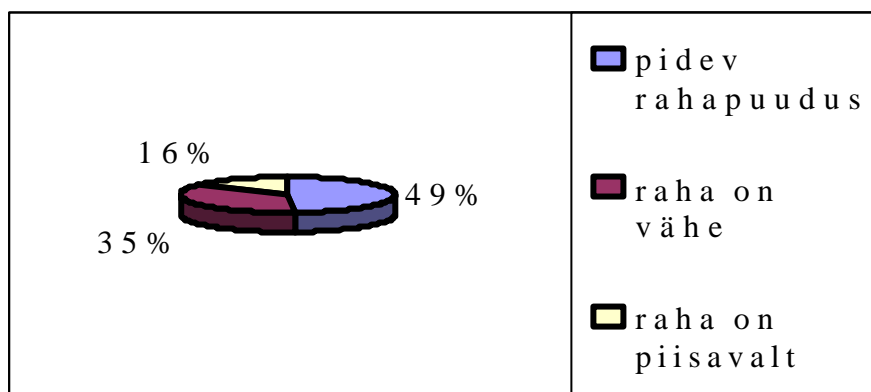
Majanduslik olukord peredes. Kuna majanduslik olukord peres on üks olulisemaid toimetuleku kriteeriume, siis tunti uurimuses huvi ka selle aspekti vastu. Käesolevas töös on kasutatud pere majandusliku toimetuleku hindamiseks küsitletute subjektiivseid hinnanguid, arvulised näitajad on jäetud kõrvale. Kuivõrd respondentideks olid hoolekandetasutusse paigutatud lapsed, kelle pered kuuluvad mitmete kriteeriumide järgi vaesusriski gruppi (töötus, paljulapselisus, alkoholiprobleemid jne.), on alust arvata, et suur hulk vastanutest elas enne hooldusele paigutamist vaesuses.

Vaesus väljendub kõige lihtsamalt raha puuduses. Sageli liitub sellega eluviis, mis kõneleb suutmatusest eluga toime tulla. Puudusega võib kaasned a psüühiline pinge, tekkida stress ja masendus, mille tulemusel suureneb lapse väärkohtlemise risk (Tulva 1994, 7).

Vaesuse käsitlemiseks on olemas erinevaid teoreetilisi seisukohti. Vaesuse hindamise kriteeriumideks võivad olla leibkonna sissetulek, tarbimiskulutused, vaesust määratletakse suhtelisena või absoluutsena. Üheks enamkasutatavaks näitajaks vaesuse mõõtmisel on sissetulek ning selle kriteeriumi järgi mõõdetult on vaesed mitmesugustest toetustest ja

abirahadest elatujad, kuna neil puudub sissetulek (Einasto 2001). Sellistest peredest on pärit valdav enamik hoolekandeesutusse paigutatud lastest.

Järgnev joonis iseloomustab küsitletute hinnangut pere materiaalse toimetuleku kohta.

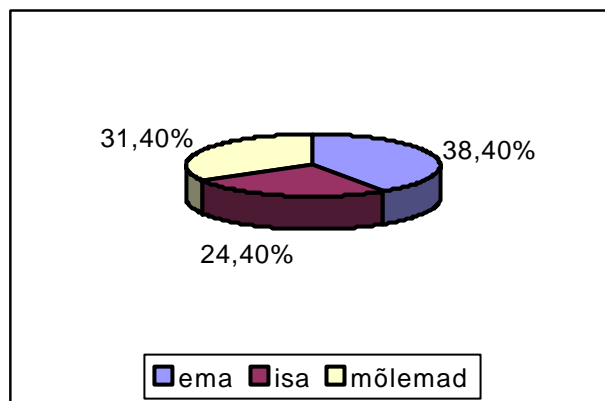
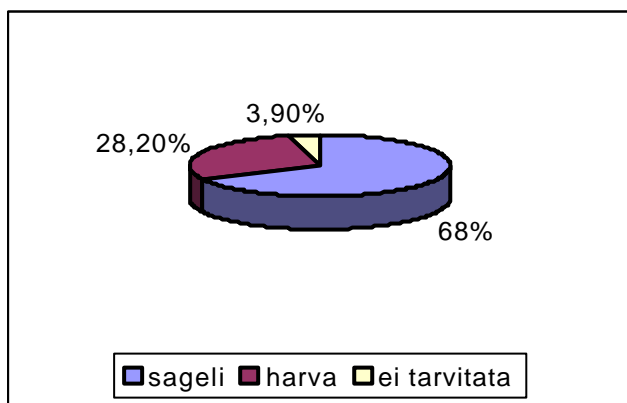
Joonis 7. Materiaalne olukord peres

49% vastanutest väidab, et neil oli kodus pidev rahapuudus ja 35% leiab, et raha oli küll vähe, kuid suudeti siiski toime tulla. Ainult 16% vastanutest leiab, et neil oli kodus raha piisavalt. Seega võime öelda, et **84% küsitletud hoolekandeesutusse paigutatud lastest on pärit vaestest peredest**, kus on probleemiks materiaalne toimetulek. Uurimistulemused on selles osas masendavad, kuid kajastavad meie praegust olukorda paljudes lastega, töötu pereliikmega või pensionäride peres.

Alkoholi tarvitamine perekonnas. Kuna alkoholi kuritarvitamine ja sellest tingitud laste hooletusse või hooldamata jätmise on üheks sagedamaks hoolekandeesutusse paigutamise põhjuseks, siis huvitus uurija ka sellest mõjufaktorist perekonnas. Samuti võime eelnevate uurimuste põhjal väita, et alkoholi või narkootikumide kuritarvitavad vanemad tarvitavad oma laste suhtes sagedamini vägivalda või kohtlevad neid muul viisil vääralt. (Browne 1988; Gelles ja Straus 1988; Soonets 1997a)

Peredes, kus ühel või mõlemal vanemal on alkoholiprobleem, on häiritud pereliikmete vahelised lähisuhted ning pere normaalne funktsioneerimine. Selliseid peresid nimetatakse düsfunktsionaalseteks. Düsfunktsionaalses peres jääb välja kujunemata lapse põhiturvalisus, mis on hilisema psüühilise arengu seisukohalt väga oluline (Hellsten, 1994, 34).

Küsitluses osalenutest 68%(N=70) väitsid, et nende peres tarvitati alkoholi üsna sageli; 28,2%(N=29) peredes tarvitati alkoholi harvem. Neid peresid, kus alkoholi üldse ei tarvitatud, oli ainult 3,9%(N=4). Mõned respondendid märkisid ankeedis, et nende peres joodi samagonni ja surrogaate. **Seega peab paika uurija oletus, mis on ka varasemate uurijate poolt esile toodud, et alkoholi kuritarvitamine vanemate poolt ning sellest tulenev lapse hooletusse jätmine on üks peamisi lapse hoolekandeesutusse paigutamise põhjusi.**

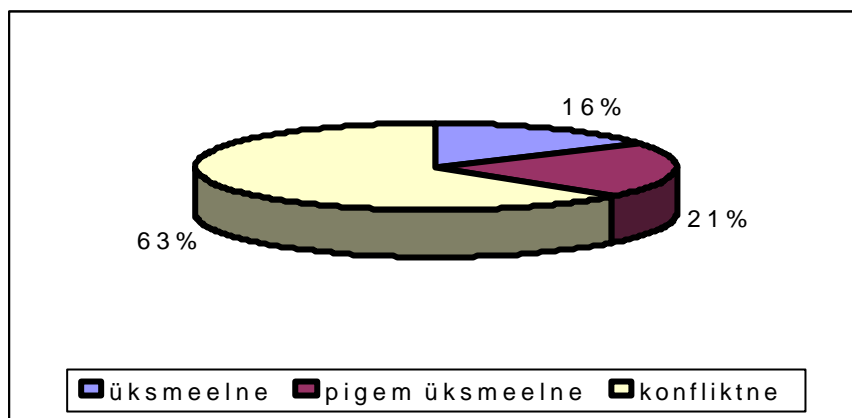

Joonis 8. Alkoholi tarvitamine perekonnas Joonis 9. Peamine alkoholi tarvitaja

Peamiseks alkoholi kuritarvitajaks küsitletute perekonnas sageduse järjekorras on ema 38,4%(33); mõlemad vanemad 31,4%(27); isa 24,4%(21). Peale selle on alkoholi kuritarvitajatena peres nimetatud veel tädi, vanaema, vanaisa ja võõrasisa, kuid nende osakaal jääb 1-2% piirimaile. Tähelepanuväärne on, et emad kuritarvitavad alkoholi oluliselt sagedamini kui isad, mis viitab naiste alkoholismile kui sotsiaalprobleemile.

Peresisene mikrokliima päritolu perekonnas. Üheks olulisemaks faktoriks lapse isiksuse ja väärtushinnangute kujunemise seisukohalt on peresisene mikrokliima. Erinevad teooriad toetavad lähenemist, mille kohaselt käitumishäirete põhjuseks on just varajaste kiindumussuhete puudumine, vanemliku hoolitsuse puudumine, vaenulik kasvukeskkond ja sellest tingitud ärevus, mida laps püüab vägivaldsusega maandada (Mehilane 1997, 76).

Seetõttu huvitas uurijat, milline on olnud peresisene mikrokliima hoolekandeesutusse paigutatud laste peredes. Küsitlusest selgus, et ülekaalus on need vastajad, kelle peres ei suudetud väga sageli või üldse mitte üksmeelt saavutada, kokku 63% (N=63) vastanutest. Väga üksmeelseid peresid oli küsitletute hulgas 16%(N=16) ja pigem üksmeelseid 21%(N=21). Sellised küsitluse tulemused viitavad peresuhete pingestatusele lastekodude laste bioloogilistes peredes.

Joonis 10. Peresisene mikrokliima

Küsitluse raames püüti välja selgitada **tülide sagedust pereliikmete vahel** ja seda, **kellega kõige sagedamini tülitseti**. Tülide sageduse osas ei saa küsitluse põhjal väga ühest tendentsi välja tuua, kuna pidevalt ja sageli tülitsejaid, 43,2%(N=42), on ainult veidi vähem kui harva või mitte kunagi tülitsejaid 56,9%(N=58). Siiski kaldub raskuskese harva tülitsejate, 47,1%(N=48) poole. Siin ilmneb vasturääkivus teiste uurimistulemustega, kuna vaesus põhjustab stressi ja sagedane alkoholi tarvitamine võtab alati kontrollimehhanismid maha. Uuriija arvates on siin tegemist psühholoogilise kaitsemehhanismiga, et näidata oma päritolu perekonda paremas valguses.

Küsitlusest selgub, et peamiselt tülitseti ema või isaga, 63,5%(N=54) ning tülitsemise põhjuseks on kõige sagedamini alkoholi kuritarvitamine vanemate poolt 61,9%(N=39). Üks vanematest või mõlemad vanemad olid ka peamisteks alkoholi kuritarvitajateks perekonnas (vt.lk.47). Mõned vastanud kirjutasid ankeedis, et kui vanemad on purjus, siis piisab tülits või isegi kakluseks mõnest tähtsusetust pisiasjast, millele kainena ei pöörata tähelepanu. Ankeetidest võib välja lugeda, et purjus vanem otsib sihilikult põhjust konfliktiks. Veel võib küsitlusest välja lugeda, et lapsed teevad vanematele märkusi liigse alkoholi tarvitamise kohta, mis ärritab vanemaid ja annab põhjust konfliktiks.

Suhteliselt sageli on vastajad tülitsevad vennaga, 17,6%(N=15), kuid siin on põhjuseks olnud hüvede või omandi jagamine õdede-vendade vahel. Üheks enam märgitud tülitsemise põhjuseks on olnud lapsepoolne sõnakuulmatus või allumatus vanemate käskudele 11,1%(N=7).

Lastele suunatud kasvatuslik vägivald. Käesolevas töös käsitletakse laste kasvatamist füüsilise karistamise meetoditega väärkohtlemisena. Ajalooliselt on vanema võimukasutust

oma lapse alistamiseks peetud mitte ainult lubatavaks, vaid isegi vajalikuks. Sellist suhtumist väljendavad paljude maade vanasõnad (mida armsam laps, seda valusam vits; noorena vitsa väänatakse jne.). Veel käesoleva sajandi alguses oli lapse füüsiline karistamine üldiselt aktsepteeritud karistusvahend. Praegu on paljudes maades füüsiline karistamine keelatud, selle kahjulikest tagajärgedest on palju kirjutatud ka Eestis (kampania "Ära löö last" ja sellega seonduv Eesti Lastekaitseliidu tegevus). Siiski ei ole ka praegu füüsiline karistamine kuhugi kadunud (Tiko 2000).

Karistamine peredes. Uurimuse hüpoteesiks oli, et hoolekandetasutusse paigutatud lapsed on keskmisest sagedamini kogenud perevägivalda ja neid on põhjuseeta või ebaadekvaatselt karistatud. Seetõttu tunti küsitluses huvi, kui sageli on lapse üleastumistele tähelepanu pööratud ja millisel viisil on lastekodude lapsi karistatud ning kes pereliikmetest on olnud peamine karistaja.

Valdavalt vastasid küsitletud, et vanematepoolne reageering üleastumisele oleneb konkreetsest situatsioonist 66%(N=66), ning vahel võis lapse väärtegu ka üldse tähelepanuta jääda. On loomulik, et karistusviis valitakse vastavalt üleastumise tõsidusele, kuid siiski vajab laps kindlaid ja muutumatuid piire, mis tagaksid talle turvatunde ja soodustaksid eakohast arengut. Neid, kes väitsid, et on alati vanemate poolt karistada saanud, oli 22%(N=22) vastanutest ja need keda pole kunagi karistatud, moodustasid 12%(N=12).

Peamised karistamise viisid. Analüüsi tulemusena selgus, et kõige sagedasemaks lapse karistamise viisiks on olnud söimamine- 62,2%(N=61), mida ei saa pidada adekvaatseks lapse kasvatamise meetodiks. Esinemissageduselt järgmisena nimetati ebasoovitava käitumise selgitamist, 41,8%(N=41). See oli ankeedis ainuke väljapakutud adekvaatne reageerimisviis lapse ebasoovitavale käitumisele, seetõttu on rõõm tõdeda, et selliselt vastajaid oli ligikaudu ½ Sellele järgneb esinemissageduselt löömine 26,5%(N=26), mis moodustab ligikaudu ¼ küsitletutest. Löömise all on küsitluses mõeldud kätega või jalgadega löömist. Lapse löömine tema karistamiseks on vaieldamatult füüsiline väärkohtlemine, mis on lapsele alandav. Peale selle on lapse karistamiseks kasutatud peksmist 16,3%(N=16); tutistamist 15,3%(N=15); alandamist 10,2%(N=10); näägutamist 8,2%(N=8); sõpradega suhtlemise ärakeelamist 7,1%(N=7); hirmutamist 6,1%(N=6) ja muid karistusviise 6,1%(N=6). Muude karistusviisidena nimetasid vastajad rihma andmist, nurka panemist ja tuppä luku taha panemist.

Ainult ühte kogetud karistamise viisi nimetasid 31,6%(N=31) vastanutest; kahel või enamal viisil on karistatud 63,9%(N=67) vastanutest. 14,3%(N=14) vastanutest on kogunud enam kui nelja karistamise viisi, millest enamik on ebaadekvaatsed kasvatusviisid (löömine, pekmine, hirmutamine, alandamine).

Tabel 5. Karistamise viisid päritolu perekonnas

Karistamise viis	Karistamise sagedus	
	%	(N)
Tutistamine	15,3	(15)
Löömine	26,5	(26)
Pekmine	16,3	(16)
Sõimamine	62,2	(61)
Näägutamine	8,2	(8)
Hirmutamine	6,1	(6)
Alandamine	10,2	(10)
Sõpradega suhtlemise ärakeelamine	7,1	(7)
Selgitamine, mida laps valesti tegi	41,8	(41)
Muud karistusviisid	6,1	(6)

Karistamise sagedust ühese tendentsina ei ole võimalik küsitluse põhjal välja tuua, kuna osakaal vastusevariantide “sageli” 26,7%(N=27); “mõnikord” 30,7%(N=31) ja “harva” 33,7%(N=34) vahel on küllaltki ühtlaselt jaotunud. Mitte kordagi pole vanemate poolt karistatud 8,9%(N=9) vastanutest. Need lapsed on lastekodus elanud üle 6 aasta, mis lubab oletada, et suhe bioloogiliste vanematega on unustatud või puudub täiesti.

Peamine karistaja päritolu perekonnas on uurimistulemuste põhjal kas ema, 37,5%(N=33), või isa, 48,9%(N=43), mis on üsna ootuspärane. Kuna küsitluse põhjal on üks või mõlemad vanematest olnud ka peamiseks ja sagedaseks alkoholi kuritarvitajaks, tekib küsimus lapse karistamise adekvaatsusest ja põhjendatusest. Vanemate kõrval üheks sagedasemaks karistajaks peres on olnud vend, 9,1%(N=8), teiste pereliikmete osakaal peamise karistajana jääb alla kahe protsendi.

Kokkuvõte. Üldiselt võib uurimistulemuste põhjal öelda, et hoolekandeaasutustesse paigutatud lapsed on kogenud sageli ja mitmel erineval viisil nii füüsilist kui ka emotsionaalset väärkohtlemist perekonnas enne ärapaigutamist. Füüsilise väärkohtlemisena on enamlevinud tutistamine, löömine ja pekumine; emotsionaalse väärkohtlemisena on esikohal söimamine.

Väärkohtlemise on põhjustanud vanemate alkoholism, vaesus ja konfliktised peresuhted. Laps võtab omandatud kogemustepagasi seljakotina lastekodusse kaasa ning seetõttu on üsna tõenäoline kogunenud kibestumuse väljaelamine agressiivse või vägivaldse käitumise kaudu kasvatajate ja/või kaaskasvandike suhtes.

5.3.Laste väärkohtlemine hoolekande asutustes

Küsitluse teises osas oli eesmärgiks välja selgitada, olulisemad lastekodulapse kasvukeskkonda mõjutavad faktorid. Seda püüti selgitada läbi küsimuste, mis puudutasid kasvandike ja kasvatajate suhteid, üldist mikrokliimat lastekodus, kasvandike vägivallakogemusi ja ühes rühmas/peres kooselavate laste arvu.

Rühma- või peresüsteem. Analüüsi tulemusena selgus, et kõigis uurimuses osalenud lastekodudes on tänaseks ülemindud peresüsteemile, s.o. kooselavate laste rühmad moodustatakse lähtudes põhimõttest, et bioloogilised õed-vennad saaksid kasvada koos ning rühm koosneb erinevas vanuses lastest. Selline süsteem imiteerib perekonda ja soodustab laste emotsionaalset arengut läbi teineteise aitamise ja toetamise.

Peresüsteemi praktiline kasutegur muutub küsitavaks, kui laste arv ühes rühmas on üle kümne või isegi üle kahekümne. Lastekodu rühmade komplekteerimisel tuleb arvesse võtta, et tegemist pole kooliklassi ega lasteaiarühmaga, kus lapsed on koos ainult osa päevast, vaid et **lastekodu, see ongi lastekodulapse kodu.** On selge, et mida väiksem on kooselavate laste arv lastekodus, seda lähedasemad saavad olla kasvandike ja kasvataja vahelised suhted, seda toetavam saab olla üldine atmosfäär lastekodus. Vaatamata peresüsteemi rakendumisele, puudub lastekodudes privaatsus, mis on iseloomulik perekonnale ja oluline lapse isiksuse kujunemisel. Uksed, mis on alati kõigile avatud, meenutavad pigem ühiselamut kui kodu. **Peamiseks puuduseks liigsuure rühma puhul on see, et lapse sotsialiseerumine toimub pigem rühma kui pereliikmena** (Rubeiz 1997, 65).

Järgnevas tabelis on ära toodud keskmine laste arv rühmas/peres lastekodude kaupa. See arv ei pruugi väljendada keskmist laste arvu rühmas terves lastekodus, vaid ainult küsitluses osalenute peres. Nagu järgnevast tabelist selgub, on kõige suurema lastearvuga rühmas Kohtla-Nõmme Lastekodu, sellele järgnevad Narva Laste Varjupaik, Kohtla-Järve Lastekodu, Narva-Jõesuu Lastekodu ja Narva Lastekodu. Kõigi nimetatud hoolekandeesutuste laste arv ühes rühmas ei vasta lastekodude põhimääruses (RTL 1996, 24, 162) sätestatule, mis näeb ette, et pererühma optimaalne suurus on 8-10 last. Laste arv ühes rühmas on optimaalne ainult Sillamäe Lastekodus ja Voka Lastekodus.

Tabel 4. Keskmine laste arv ühes rühmas/peres lastekodude kaupa

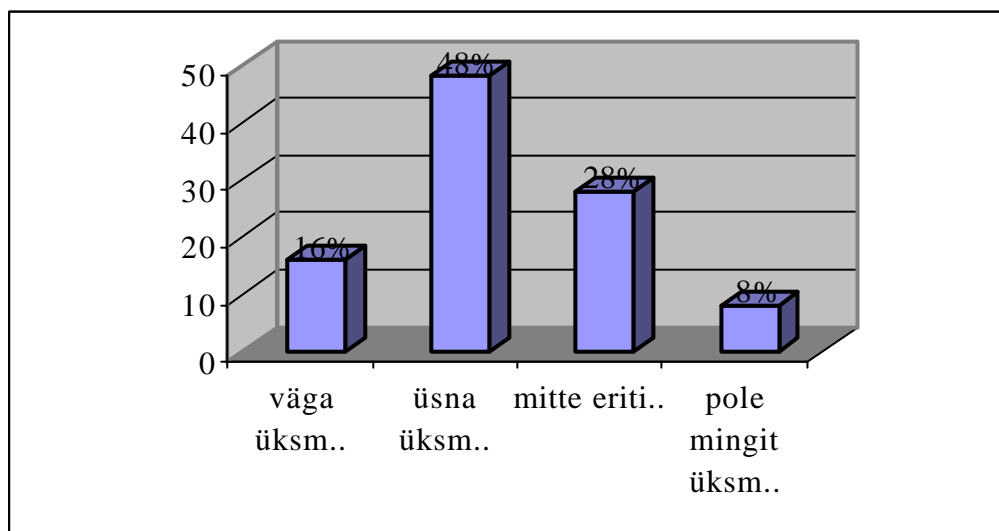
Lastekodu	Keskmine laste arv ühes rühmas/peres
Kohtla-Järve Lastekodu	15,72
Kohtla- Nõmme Lastekodu	22,50
Narva Jõesuu Lastekodu	15,06
Narva Lastekodu	15,79
Narva Laste Varjupaik	17,05
Sillamäe Lastekodu	10,82
Voka Lastekodu	10,00
Keskmine arvestades kõiki lastekodusid	15,27

Otsustamisskeem lastekodudes. Uurimuse raames püüti välja selgitada, kuidas arvestatakse lastekodudes lapsi puudutavate otsuste tegemisel laste enda arvamusega. Loomulikult ei ole suures lastegrupis, kus on palju erinevaid huviseid, soove ja arvamusi, konsensuse saavutamine alati kerge. Siiski tuleks lapsi puudutavates küsimustes nende arvamust küsida ja võimalusel sellega ka arvestada. See tõstab lapse enesehinnangut ja –väarikust ning annab tunde ise oma saatuse määramisest.

Uurimuse tulemused on eeltoodu osas positiivsed, 79,8%(N=79) vastanutest väitis, et kasvatajad arvestavad lapsi puudutavaid otsuseid tehes ka laste arvamusega. Siiski 18,2%(N=18) arvas, et otsuseid teevad ainult täiskasvanud ja laste arvamust ei küsitata. Kaks küsitletut väitsid, et laste arvamust küll mõnikord küsitakse, kuid sellega ei arvestata.

Uurijat huvitas, kas nende respondentide puhul, kes vastasid, et laste arvamusega üldse ei arvestata, on tegemist juhuslikkusega või iseloomustab see kindlat hoolekandeesutust. Seetõttu võeti negatiivselt vastanud omakorda luubi alla. Selgus, et kõige vähem küsitakse laste arvamust Kohtla-Järve Lastekodus 27,8% (N=5) ja Narva-Jõesuu Lastekodus 27,8% (N=5), neile järgneb Voka Lastekodu 16,7% (N=3).

Lastekodude mikrokliima. Uurijat huvitas, milliseks hindavad respondendid üldist mikrokliimat lastekodus ning kuivõrd üksmeelselt elatakse keskkonnas, kus tingimused ja kaaslased ei ole alati vabalt valitavad. Tutvudes empiiriliste andmete kogumise käigus Ida-Virumaa laste hoolekandeesutustega, selgus, et nad on vaatamata samale regioonile väga erinevad. Üldine mentaliteet lastekodus determineeritakse suures osas asutuse juhi poolt ning on täpselt nii autoritaarne või demokraatlik, kui on lastekodu direktor oma vaadetelt.

Joonis 11. Mikrokliima lastekodudes

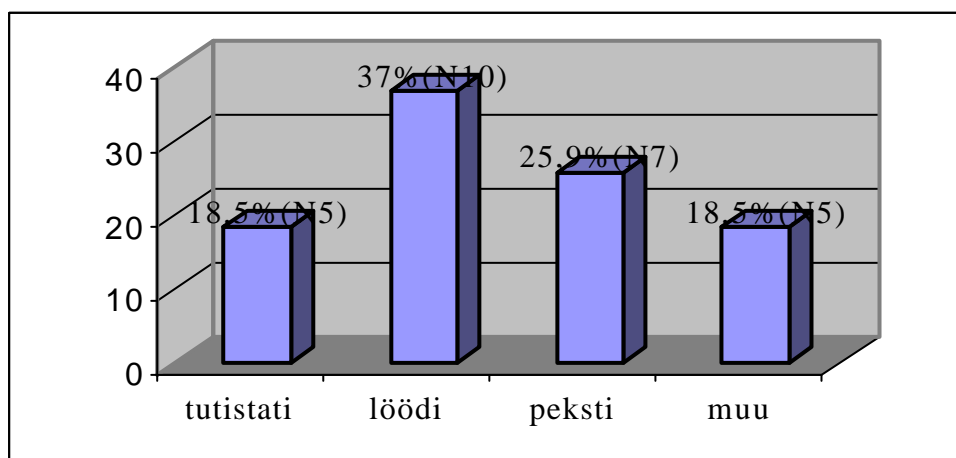
Valdavalt hindasid vastajad lastekodusisese õhkkonna üsna üksmeelseks 48% (N=48); mitte eriti üksmeelseks pidasid 28% (N=28); väga üksmeelseks hindasid 16% (N=16) ja neid, kes leidsid, et lastekodus pole mingit üksmeelt, oli 8% (N=8) vastanutest. **Kokkuvõtvalt** saan nentida, et 64% hindas olukorda positiivseks.

Laste väärkohtlemine lastekodudes. Uurimuse läbiviimise käigus selgus, et paljud lapsed on kogenud nii füüsilist kui emotsionaalset vägivalda, kuid ei defineeri sellist käitumist vägivallana. Mitmes lastekodus tekkis küsitluse raames laste poolt arutelu sellest, et mis siis ikkagi on vägivaldne käitumine? Kas ja millisel juhul on kergemad füüsilise vägivalla vormid

lubatud? Veelgi rohkem küsimusi tekkis emotsionaalse vägivalda kohta. Tõdeti, et üksteise solvamist, alandamist ja mõnitamist on ette tulnud sageli ning seda on kogetud ebaneeldivana, kuid seda pole teadvustatud kui vägivalda. Oluliseks probleemiks osutus see küsimus, kuidas vägivaldaga toime tulla ja kuidas sellele vastata. Lapsed esitasid hulgaliselt näiteid konkreetsetest olukordadest. Tagasiside kasvatajatel näitab, et seda teemat lahati lastekodus pärast anketeerimist hiljemgi ning lapsed esitasid kasvatajatele hulgaliselt küsimusi. See näitab, et uurimuses osalenud on saanud uue impulsi vägivaldaprobleemide üle järelemõtlemiseks ja võib-olla ka oma edaspidise käitumise kontrollimiseks.

Füüsiline vägivald. Valdav enamus vastanutest 79,6%(N=82) väidab, et ei ole füüsilist vägivalda kogenud. Seega on küsitluse põhjal füüsilist vägivalda kogenud ainult 20,4%(N=21) vastanutest. See on ühest küljest rõõmustav, kuid samas ka vägagi küsitav, kuna paljud eitavalt vastanud on järgmistes küsimustes siiski nimetanud füüsilise vägivalda vorme, mida nad on kogenud. Kui võtta arvesse, et respondendid aktsepteerivad vägivalduna ainult raskemaid vägivalda vorme, millega kaasnevad tõsised tagajärjed, siis polegi see arv nii väike.

Füüsilise vägivalda vormid. Küsitluses oli igast füüsilise vägivalda raskusastmest välja pakutud üks: tutistamine- kahjustus on lühiajaline ja mõjub eelkõige psühholoogiliselt; löömine- tõsisemate tagajärjedega väärkohtlemise vorm, mis samas ei ole eluohtlik; pekmine- raskeim füüsilise väärkohtlemise vorm, mille tagajärjed võivad olla väga tõsised või isegi eluohtlikud. Küsitluses oli jäetud ka võimalus muude füüsilise vägivalda vormide kirjeldamiseks, mida ka kasutati. Järgneva joonise puhul on arvesse võetud ainult need vastajad, kes on füüsilist vägivalda kogenud.

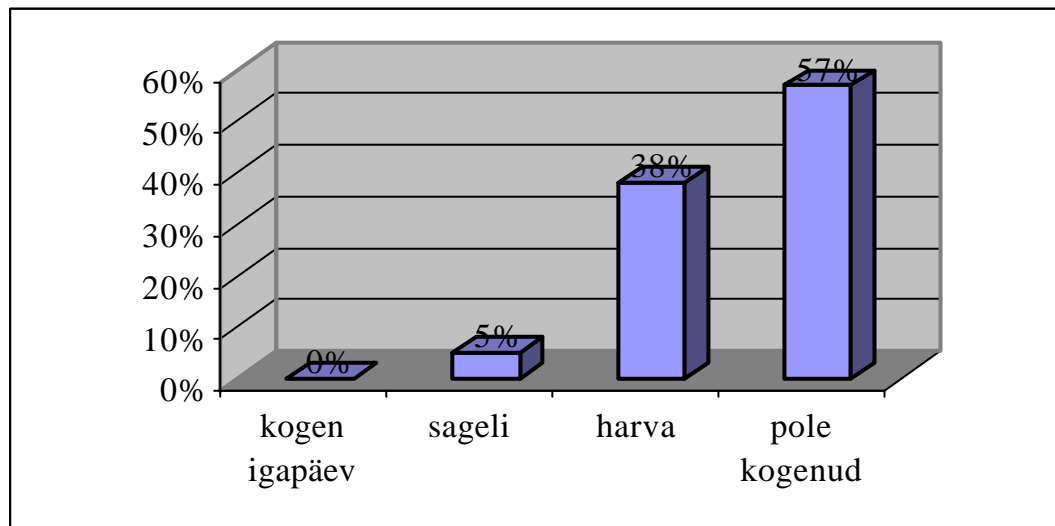

Joonis 12. Füüsilise vägivalda kogemused lastekodude kasvandike hulgas

Selle küsimuse puhul on mittevastanute osakaal suhteliselt kõrge, 74,3%(N=78), kuna vastamata on jätnud need respondendid, kes eelmisele küsimusele (Kas oled kogenud füüsilist vägivalda lastekodus elades?) vastasid eitavalt. Domineerivaiks kogetud vägivalda vormideks respondentide puhul oli löömine, 37%(N=10) ja peksmine, 25,9%(7).

Oluline küsimus oli, **kelle poolt on respondendid lastekodus elades füüsilist vägivalda tunda saanud**. Kas on vägivallatseja olnud täiskasvanu, tehes seda lapse kaitsetut seisundit ära kasutades või kaaskasvandik, püüdes ennast teiste hulgas maksma panna? Vastustest selgub, et vägivalda teostajaks on olnud peaaegu võrdselt nii laps 42,5%(N=14); kui täiskasvanu 57,5%(N=19), seega ei saa siin ühest tendentsi välja tuua.

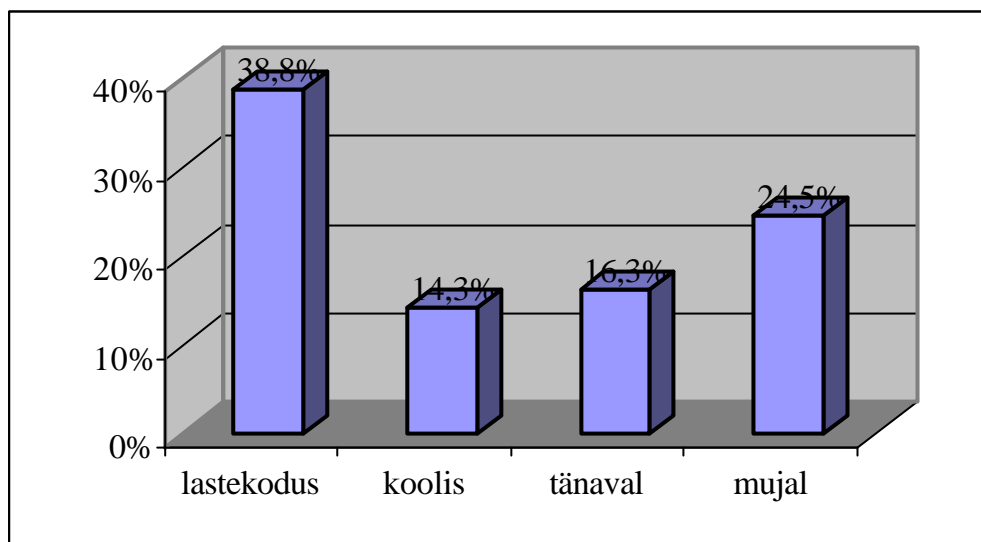
Füüsilise vägivalda esinemissagedus lastekodudes. Valdav enamik vastanutest, 57%(N=45) ei ole füüsilist vägivalda kogenud; on kogenud, kuid harva -38%(N=30) ja neid, kes kogeavad seda sageli, 5,1%(N=4). Õnneks ei vastanud ükski respondent, et kogeab füüsilist vägivalda iga päev. Sageli füüsilist vägivalda kogenute osakaalu põhjal võib teha järelduse, et lastekodus, nagu sageli teisteski lastekollektiivides, on väike, kuid kindel hulk tõrjutuid, kes millegi poolest teistest erinevad ning seetõttu on sattunud kaaslaste kiusamise ohvriks.

Joonis 13. Füüsilise vägivalda sagedus lastekodudes.

Küsimusele **kus on respondendid füüsilist vägivalda kogenud** oli välja pakutud neli võimalikku kohta, kus füüsiline vägivald võis aset leida: lastekodus, koolis, tänaval, mujal. Eraldi rühmana on välja toodud need vastajad, kes olid vägivalda kogenud 3-4 kohas, neid oli 6,1%(N=3) vastanutest, kuna on põhjust arvata, et need vastajad on olnud teiste hulgas eriti tõrjutud. Vastusevariandi “mujal” all nimetati lastelaagrit ja kodu.

Analüüsi tulemusena tuleb väita, et enim on füüsilist vägivalda tunda saanud lastekodus 38,8%(N=19). Küllaltki suur osa vastanutest on füüsilist vägivalda kogunud laagris või kodus 24,5%(N=12). Koolis on füüsilist vägivalda kogunud 14,3%(N=7) ja tänaval 16,3%(N=8) vastanutest.

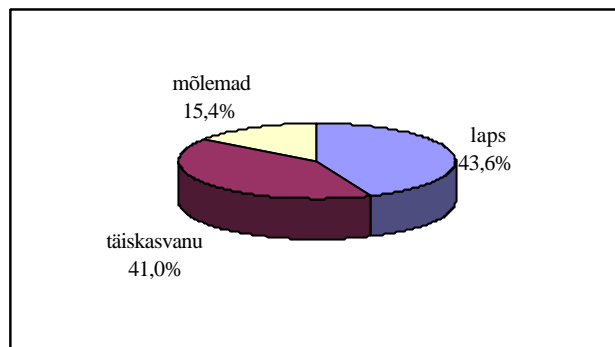
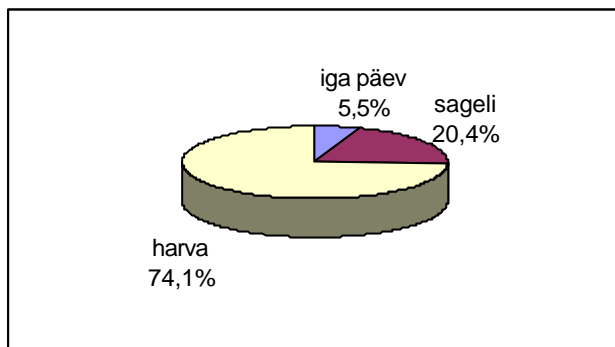

Joonis 14. Sagedasemad füüsilise vägivalda toimumise kohad

Emotsionaalne vägivald. Antud uurimuse käigus oli oluline selgitada välja emotsionaalse vägivalda olemasolu ja ulatus lastekodudes. Küsitlusele eelnevalt selgitati lastele, mida peetakse silmas emotsionaalse vägivalda all (mõnitamist, halvustamist, tõrjumist vms.). Vastajad esitasid selle kohta hulgaliselt täiendavaid küsimusi ja töid näiteid. Küsitlusest selgus, et emotsionaalset vägivalda on kogunud ligikaudu 2/3 küsitletutest- 66,0%(N=62), mis lubab teha järelduse, et emotsionaalne vägivald on lastekodudes, sarnaselt kogu ühiskonnas, üsna laialt levinud.

Uurimuses vaadeldi mõnitamist, halvustamist, söimamist ja alandamist kui emotsionaalse väärkohtlemise vorme. Väljatoodud suhtarvu puhul on arvesse võetud ainult need vastajad, kes vastasid küsimusele emotsionaalse vägivalda kogemuse kohta jaatavalt. Vastustest selgus, et kõige enam on kogetud alandamist, 77,3%(N=26), ja söimamist 55,7%(N=20). Kõiki väljapakutud emotsionaalse vägivalda viise on tunda saanud 16,9%(N=4) vastajatest, mis võimaldab järeldada, et need lastekodukasvandikud on kaaslaste hulgas enam tõrjutud kui teised.

Emotsionaalse vägivalda teostaja on olnud küsitluse põhjal peaaegu võrdse sagedusega nii laps- 43,6%(N=17) kui täiskasvanu- 41,0%(N=16). Üheaegselt nii teise lapse kui täiskasvanu poolt on emotsionaalset vägivalda kogunud 20,0%(N=20) lastest. Uurimistulemusi iseloomustavad järgmised joonised:

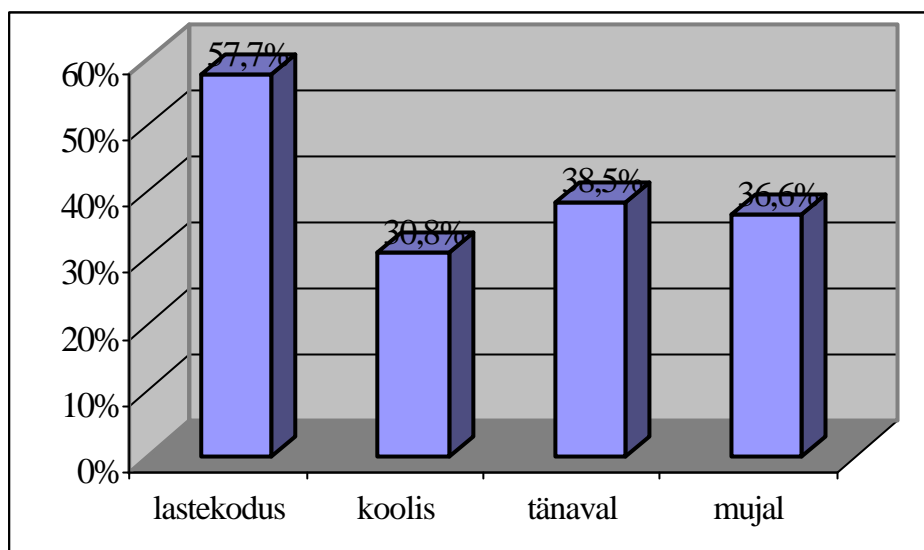

Joonis 15. Emotsionaalse vägivalda sagedus

Joonis 16. Emotsionaalse vägivalda teostaja

Emotsionaalse vägivalda sagedus. Küsimuse, kui sageli on lastekodude lapsed kogunud alandamist, narrimist, hirmutamist jms. suhtarvu arvestamisel jäeti kõrvale need küsitletud, kellel emotsionaalse vägivalda kogemus puudub. Iga päev on emotsionaalset vägivalda tundnud 5,5%(N=3) vastanutest ja sageli 20,4%(N=11). Ligi pooled vastanutest on kogunud emotsionaalset vägivalda harva, vaid erandjuhtudel- 74,1%(N=40).

Uurija tundis muuhulgas huvi ka selle vastu, **kus toimub kõige sagedamini laste vägivaldne kohtlemine.** Sarnaselt eelmisele küsimusele on arvestatud nende vastajatega, kellel on olnud emotsionaalse väärkohtlemise kogemus. **Vastuseid analüüsid selgus, et lastekodulaps kogeb emotsionaalset vägivalda eelkõige just lastekodus - 57,7%(N=30) vastanutest.** Koolis on emotsionaalset vägivalda kogunud 30,8%(N=16); tänaval 38,5%(N=20) ja mujal (laagris, diskol jne.) 36,6%(N=19).

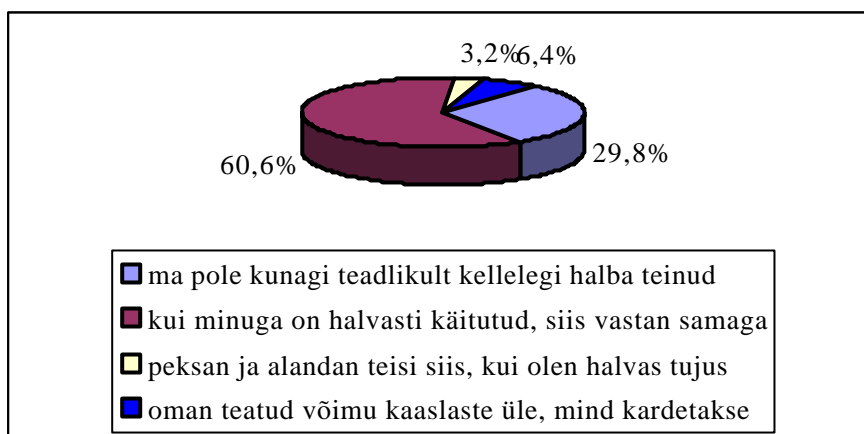
Joonis 17. Sagedasemad emotsionaalse vägivalla toimumise kohad

Hoolekandeesutuste laste vägivaldsus kaaslaste suhtes. Kuna enamik hoolekandeesutusse paigutatud lapsi omavad väärkohtlemise kogemust juba enne lastekodu ning üldjuhul pole neile antud professionaalset abi, siis eeldas uurija, et nad lapsed on ka ise aldis kaaslasi vägivaldselt kohtlema.

Uurimistulemustest selgus, et valdavalt on lastekodude lapsed valmis samaga vastama, kui keegi on nende suhtes halvasti käitunud- 60,6%(N=57). Neid, kes ise kunagi teadlikult teistele halba pole teinud, on 29,8%(N=28). Teisi peksavad ja alandavad halvas tujus olles 3,2%(N=3) ning teiste üle omavad teatud võimu 6,4%(N=6) vastanutest.

Võrdlus 1999. aastal läbiviidud pere- ja koolivägivalla uurimusega Ida-Virumaa gümnaasiumides näitab, et lastekodu laps on võrreldes koduses keskkonnas kasvanud lapsega tunduvalt enam valmis ennast vägivalla läbi tõestama ja kehtestama. Kui kodus kasvanud lastest oli 5,9% teiste suhtes vägivaldsed, siis lastekodu laste seas oli neid 9,6% (Linde 1999). See on seletatav turvatunnet, mõistmist ja kaitset pakkuva kodu ja vanemate puudumisega.

Lastevahelises vägivallas lastekodu tingimustes võib märgata koolivägivallale iseloomulikke jooni, kuna nii koolis kui lastekodus on tegemist suure lastekollektiiviga. Küsitlusest selgus, et lastevahelise vägivalla ohvriteks on sageli väike, kuid kindel arv lapsi, kes omavad vähe sõpru ja on tõrjutud nii (laste)kodus kui koolis.

Joonis 18. Lastekodulaste vägivaldsus kaaslaste suhtes

Kokkuvõtvalt võin öelda, et emotsionaalne vägivald on lastekodudes üsna laialt levinud nähtus ning seda kasutavad nii täiskasvanud (kasvatajad) laste suhtes kui ka lapsed omavahel. Peale selle kogevad lastekodulapsed kodulastest sagedamini emotsionaalset vägivalda mujalgi- koolis, tänaval, laagris, pidudel jne.

Kahetsusega tuleb nentida, et kõige sagedamini kogeb lastekodulaps nii füüsilist kui emotsionaalset (verbaalset) vägivalda lastekodus, mis asendab lastekodulapsele kodu. Kui kodulaps leiab (või loodab leida) kaitset vägivalla eest kodus, siis lastekodulapsel see võimalus puudub.

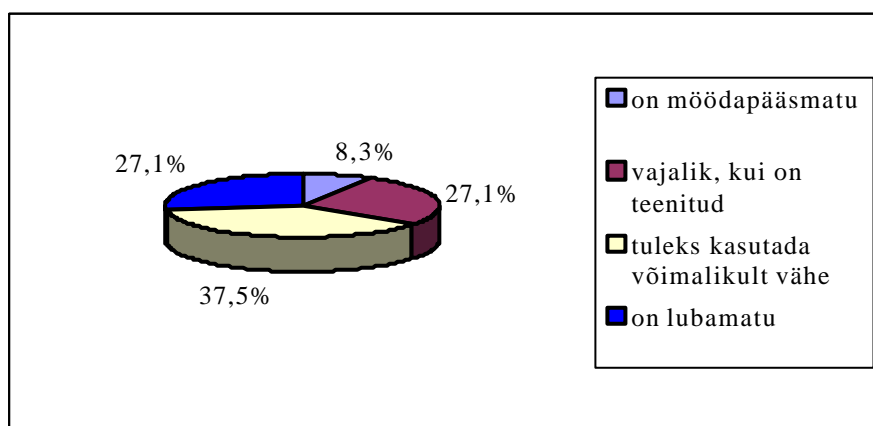
Võrreldes Lastekaitse Liidu poolt 1998.aastal 14-15 aastaste õpilaste seas läbiviidud ulatusliku pere- ja koolivägivalla uuringuga (<http://www.lastekaitseliit.ee/programm/vagivald.html>), võib öelda, et lastekodulaps on kodulapsest sagedamini saanud tunda nii füüsilist kui emotsionaalset vägivalda ning on seetõttu ka ise vägivaldsem ja haavatavam.

5.4. Hoolekandeesutuste laste hinnang vägivallale ja nende tulevikunägemus

Muuhulgas tundis uurija huvi järgmiste küsimuste vastu:

- kuivõrd vajalikuks hindavad hoolekandeesutuste lapsed füüsilise ja emotsionaalse vägivalla kasutamist laste kasvatamisel oma tulevases peres;
- kas küsitletute arvates on võimalik lapsi kasvatada ilma väärkohtlemiseta;
- mida tuleks küsitletute arvates teha vägivalla vähendamiseks ja kes seda peaksid tegema.

Esimesele küsimusele vastasid lapsed, et füüsiliselt peaks karistama, kui on vanemate poolt kehtestatud reeglitest üle astunud. 8,3% (N=8) vastanutest arvasid, et kehaline karistamine on möödapääsmatu; 27,1% (N=26) arvasid, et füüsiline karistamine on vajalik ainult siis, kui laps on tõesti süüdi; 37,5% (N=36) leidsid, et füüsilist karistamist tuleks kasutada võimalikult kasutada võimalikult vähe ja 27,1% (N=26) nentisid, et laste füüsiline karistamine on täiesti lubamatu. Suhtumist füüsilisse karistamisse iseloomustab järgmine joonis:

Joonis 19. Lastekodulaste hinnang vägivallale: füüsilise karistamise vajalikkus

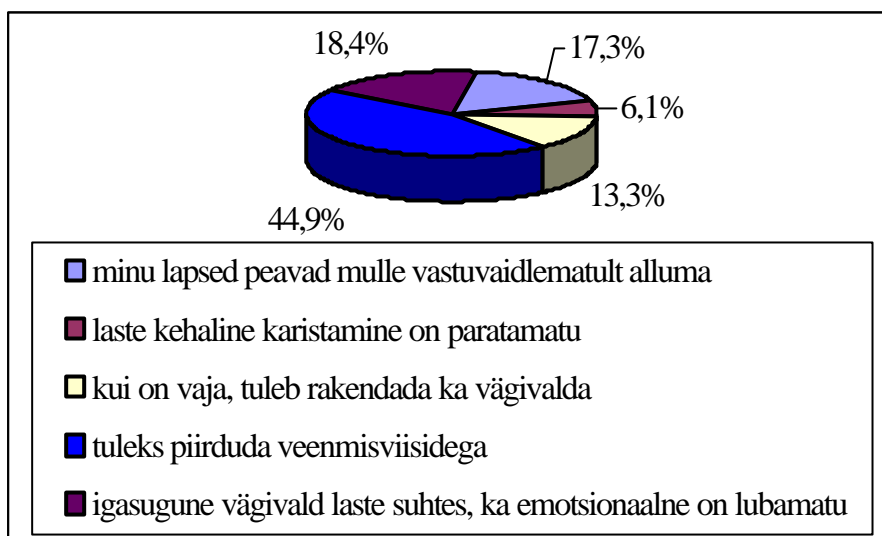
Eelnevalt jooniselt näeme, et ligikaudu pool vastanutest, 45,9%, pooldab lapse füüsilist karistamist kasvatusvahendina. Ligikaudu 1/3 vastanutest leiab, et lapse füüsiline karistamine on vajalik juhul, kui laps on selle ära teeninud. Kuid milliste kriteeriumite järgi saab nimetada lapse füüsilist karistamist “teenituks”? Kas võime lapse füüsilist karistamist õigustada sellega, et laps on süüdi või saame alati kindlad olla lapse halva käitumise tahtlikkuses ja motivatsioonis?

Emotsionaalne vägivald tulevikuperekonnas Sageli kogevad riskirühma kuuluvad lapsed nii bioloogilises peres kui lastekodus rohkem emotsionaalset kui füüsilist vägivalda. Emotsionaalse vägivalda põhjusi riskiperedes on kirjeldatud eespool (lk.46-48). Lastekodus võib põhjuseks olla kasvatajate oskamatus emotsionaalset vägivalda ära tunda ja sellele kiiresti ning adekvaatselt reageerida, seda raskendab kindlasti vastavasisulise koolituse puudumine. Seetõttu huvitas uurijat, millist rolli mängib emotsionaalne vägivald küsitletute tulevases peres ja kas peetakse võimalikuks seda vältida.

Valdavalt arvasid küsitletud, et emotsionaalset vägivalda tuleks püüda perekonnas vältida- 51,7%(N=45) ja et emotsionaalne vägivald pereliikmete vahel on täiesti lubamatu- 41,4%(N=36). Siiski leidis skeptikuid, kes arvasid, et emotsionaalne vägivald on pereelu paratamatu kaasnähtus- 6,9%(N=6).

Seega, 93,1% uurimuses osalenutest suhtub emotsionaalsesse vägivalda eitavalt ning seetõttu võime järeldada, et hoolekandetasutusse paigutatud lapsed on sageli olnud vägivalda ohvrid ning seetõttu tahaksid oma tulevast perekonda näha teistsugusena. Kuivõrd on teada, et lapsepõlves omandatud käitumismustrid kalduvad korduma, siis on suhteliselt tõenäoline vägivalda kordumine lastekodu kasvandike tulevastes peredes. Sama tendentsi kinnitavad ka varasemad uurimused (Rannala 2000), mille kohaselt riskikäitumisega ja väärkoheldud noored kalduvad kasutama probleeme säilitavaid toimetulekustrateegiaid, kuna samu toimetulekuviise kasutati ka nende bioloogilises peres, lastekodus ja eakaaslaste hulgas.

Tulevikunägemus kasvatusküsimustes. Domineerivaks arvamuseks end lapsevanema rolli asetades oli, et laste distsiplineerimisel tuleks piirduda veenmisviisidega- 44,9%. Neid, kes leidsid, et lapsed peavad oma vanematele vastuvaidlematult alluma, oli 17,3%(N=17); laste kehalist karistamist pidasid paratamatuks 6,1%(N=6); vajadusel rakendaksid ka vägivalda 13,3%(N=13) ja igasugust vägivalda laste suhtes pidasid lubamatuks 18,4%(N=18) küsitletutest. Küsitletute tulevikuvaateid iseloomustab järgnev joonis:

Joonis 20. Lastekodulaste tulevikunägemus

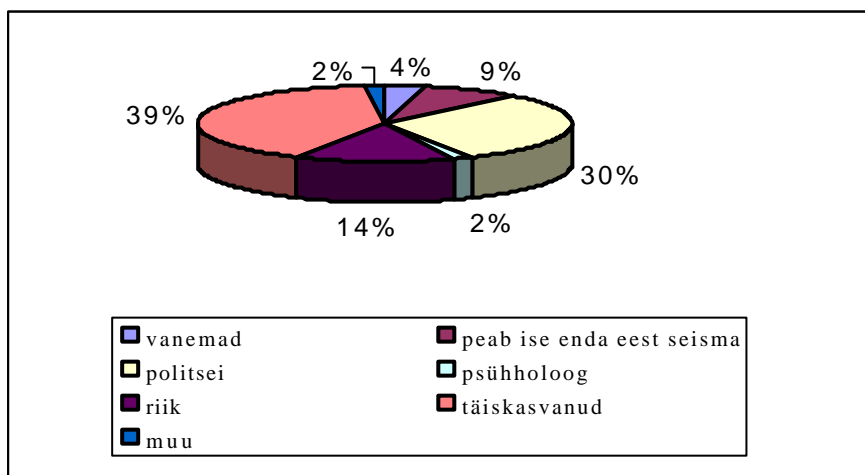
Võrreldes tavapere laste hulgas läbiviidud samalaadse uurimusega (Linde 1999), on lastekodude laste hulgas ligi kaks korda rohkem neid, kes peavad vajalikuks lapse tingimusteta allumist oma vanematele ja 2/3 võrra vähem neid, kes peavad igasugust vägivalda laste suhtes lubamatuks.

Viimasena tundis uurija huvi, mida nende laste arvates, kes nii sageli on olnud vägivalda ohvriteks, **tuleks ette võtta vägivalda vähendamiseks perekonnas ja kogu ühiskonnas ning milliseid võimalusi näevad vägivallakogemustega lapsed vägivalda vähendamiseks perekonnas ja kogu ühiskonnas.** Valdavalt arvasid vastajad, et sellega peaksid tegelema täiskasvanud (sealhulgas ema ja isa), 40,4% (N=23) ja politsei 29,8% (N=17).

Järelikult ollakse ise vägivalda vähendamisel passiivsed ning oodatakse abi väljastpoolt. Selline suhtumine kipub kanduma ka teistesse eluvaldkondadesse ning tekitab õpitud abitusse sündroomi. (Ma tunnen ennast oma olukorras halvasti, kuid parandama peab seda keegi teine.) Siiski, arvestades laste ebaküpsust ja kaitsetut positsiooni ühiskonnas, on suurema tähelepanu ootamine riigilt õigustatud.

Lastekaitsetöötajad ja sotsiaaltöötajad ei mainitud kordagi, seega nende rolli vägivalda vähendamisel ei nähta või seostatakse ainult toimetulekutoetuse maksimisega. Kokkupuude lastekaitsetöötajaga seostub lastekodulapse jaoks sageli ainult lastekodusse paigutamise, mis on lapse jaoks reeglina traumaatiline sündmus.

Vägivalla vähendajana nähti ka psühholooge. Leiti, et “*tavaliselt tegelevad vägivallaprobleemidega psühholoogid*”. Kordagi ei näinud vastajad ennast vägivalla vähendajatena, paljud kirjutasid lihtsalt, et ei tea või pole sellele mõelnud. Ligi pooled, 45,7%, jätsid sellele küsimusele üldse vastamata, mis viib järeldusele, et pole viitsitud selle peale mõelda või puudub analüüsisioskus. Neli vastajat arvasid, et igäüks peab ise oskama enda eest seista ja vägivallatsejaga kohtudes ei tohi karta, vaid peab vastu hakkama või siis abi kutsuma ja kindlasti peab sellest kas kasvatajale või mõnele teisele täiskasvanule teatama. Järgneva joonise jaoks on vastused süstematiseeritud ning viidud ühise märksõna alla.

Joonis 21. Vägivalla vähendamise võimalused lastekodulaste hinnangul

Mõned näited lastekodude laste vastustest küsimusele: “Mida peaks Sinu arvates tegema vägivalla vähendamiseks ja kes seda peaks tegema?”

“täiskasvanuid, kes vägivalda kasutavad, peaks karistama”; “alkoholitehased tuleks kinni panna, linn peaks igale perele rohkem raha eraldama. Linnavalitsus peaks tagama, et poleks narkomaane ega toksikomaane, et vanemad ei jätaks oma lapsi maha”; “lapsi ei tohiks lüüa, see ei vii kuhugi, seda ma tean omast käest”; “täiskasvanud peaksid olema laste suhtes tähelepanelikumad”; sellega peaksid tegelema politsei ja kõik inimesed, kes on huvitatud vägivalla vähendamisest”; “sellega peaks tegelema linnapea. Kui linnapea maksaks politseile rohkem, siis politsei töötaks ka paremini”; “lapsi tuleks kasvatada inimlikult ja kannatlikult, tuleks hoiduda halbadest kalduvustest. Riik peaks mõtlema inimestele nii materiaalses kui vaimses mõttes, mitte toppima raha oma taskusse”; “tuleb säilitada enesekontrolli ja mitte endast välja minna (kui satud vägivalla ohvriks)”; “vägivalda tuleks vähendada, aga ta ei kao nii lihtsalt, eriti emotsionaalne”; “minu lapsi

ei tohi keegi puutuda”; “vägivalla kasutajad tuleks arestimajja panna ja rangelt karistada”; “tuleks teha vastav seadus, karistused peaksid olema ranged”; “seda peaks tegema riik, kui lapse suhtes ei olda vägivaldne, on laps ka rahulikum ja ei ole teiste suhtes vägivaldne”; “pole vaja karta! Kui anda vastu, siis Sind rohkem ei puututa. Tuleb usaldada kasvatajaid. Tuleb pöörduda politseisse või kasvataja poole”.

Eeltoodud väljavõtted küsitletute ankeetidest näitavad ilmekalt, et lapsed näevad probleemide peamise põhjusena alkoholi ja narkootikumide tarvitamist, materiaalsel toimetulematust ning ootavad täiskasvanutelt mõistvat suhtumist.

Kokkuvõttes võib uurimuse analüüsi põhjal öelda, et väga paljus loodetakse riigi peale, seejuures ei eristata riigi ja kohaliku omavalitsuse funktsiooni (arvestades seda, et valimiks on lapsed, on see loomulik). Vastajad arvasid, et tuleks suurendada abirahasid peredele, kuna siis vanemad ei jooks nii palju. Uuriija arvates on kaheldav, kas peretoetuste suurendamine on see abinõu, mis vähendab alkoholismi ja laste väärkohtlemist.

5.5. Seosed sotsiaalmajanduslike faktorite ja lapse väärkohtlemise vahel

Leidmaks seoseid uurimistöös käsitletud nähtuste vahel on SPSS programmi abil arvatud teatud küsimuste sageduste protsentjaotused ning võrreldud nende küsimuste sagedusjaotusi omavahel \div^2 testi abil. Statistilise seose olemasolu iseloomustab arvutuse kohaselt \div^2 (hii ruut). Juhul kui \div^2 on väiksem või võrdne 0,05-ga, on kahe tunnuse gruppidevahelised protsentjaotused statistilises mõttes oluliselt erinevad ning võime öelda, et uuritavad nähtused on omavahel seotud. Seda võrdlemismeetodit on kasutatud seetõttu, et mõõdetavad tunnused, mida ankeetküsitluses kasutati, ei moodusta konkreetset arvulist skaalat, vaid järjestati kodeerimise abil. Uuritavate nähtuste vahel seoste otsimisel püüti leida vastuseid järgmistele küsimistele:

- ⇒ Kas alkoholi liigtarvitamine perekonnas põhjustab laste väärkohtlemise?
- ⇒ Kas usaldusisiku puudumine on seotud sagedasema lapse väärkohtlemisega?
- ⇒ Kas sageli vägivalda kogevad lapsed on madalama enesehinnanguga?
- ⇒ Kas pere majanduslik olukord mõjutab lapse väärkohtlemist?
- ⇒ Kas kodune mikrokliima on seotud lapse väärkohtlemise sagedusega?

⇒ Kas normist suurem laste arv lastekodu pererühmas põhjustab sagedamini lastevahelist vägivalda?

Tulemused. Need vastajad, kelle peres tarvitati alkoholi sageli, kogesid sageli ka füüsilist karistamist, 37,7%(N=26) vastanutest. Need vastajad, kelle peres alkoholi tarvitati harvemini, kogesid füüsilist väärkohtlemist vanemate poolt 30,4%(N=21). Statistilise arvutuse kohaselt on χ^2 vastavate näitajate vahel 0,04. **Seega võime öelda, et alkoholi tarvitamine kas ühe või mõlema vanema poolt, on otseselt seotud lapse väärkohtlemisega perekonnas.**

Uurimuse raames otsiti seost, kas need lapsed, kellel puudub usaldusisik, kellele oma muredest rääkida, on sagedamini kaaslaste hulgas tõrjutud. Statistilise analüüsi põhjal selgus, et tõrjutus ja usaldusisiku olemasolu ei ole omavahel seotud. Selline tulemus on igati loogiline, kuna usaldusisiku puudumine ei põhjusta otseselt tõrjutust ja tõrjutuse põhjuseks ei pea olema usaldusisiku puudumine. **Uurimistulemuste põhjal ei mõjuta usaldusisiku olemasolu või puudumine lapse väärkohtlemist emotsionaalsel ega füüsilisel tasandil, peres ega lastekodus.**

Enesehinnang. Samuti huvitas uurijat, kas vägivaldne kohtlemine mõjutab lapse enesehinnangut. Analüüsimisel oli võrdluseks võetud see osa vastajatest, kes hindasid ennast enesehinnangu skaalal valdavalt negatiivselt (5-palli süsteemis vastused 1-3). Statistilise analüüsi põhjal selgus, et **need lapsed, kellel on mitmeid füüsilise vägivalla kogemusi, tunnevad ennast sagedamini hüljatuna, inetuna ja teistest erinevana.** Teistes enesehinnangu kategooriates seos puudub. Emotsionaalse väärkohtlemise ja laste enesehinnangu vaheline seos on järgmine: **need vastajad, kes on olnud sagedamini emotsionaalse vägivalla ohvrid, on sagedamini närvilised.** Lastekodu keskkonnas kasvaval lapsel võib olla mitmeid teisi probleeme peale tõrjutuse ja vägivalla ohvriks olemise. Seetõttu ei saa kindlalt väita, et negatiivne enesehinnang on alati põhjustatud tõrjutusest, kuid kahtlemata on need nähtused omavahel seotud.

Materiaalne kindlustatus ei ole alati probleemideta tuleviku tagatiseks, küll aga võib pere materiaalne toimetulemus mõjutada laste elukäiku negatiivses suunas. Seetõttu huvitas uurijat, kas pere majanduslik olukord võib mõjutada laste väärkohtlemist. Võrdlev analüüs pere majandusliku olukorra ja laste väärkohtlemise vahel tuvastas, et **pere majanduslik olukord on tihedalt seotud laste väärkohtlemise sagedusega, s.o. mida vaesem pere, seda sagedamini esineb laste väärkohtlemist.** Mitmed varasemad uurimused on samuti tõestanud, et on selge seos majandusliku kehvuse ja sotsiaalse tõrjutuse vahel. Pere

majandusliku toimetuleku raskused seostuvad vanemate raskustega lastega toimetulekul, sagedasema füüsilise karistamisega, halvemate peresiseste suhetega, halvema tervisega, toimetulekuprobleemidega koolis ja kaaslaste hulgas (Kraav 2000).

Statistilise analüüsi põhjal **ilmnes väga tugev korrelatsioon koduse mikrokliima ja laste füüsilise karistamise vahel**. Sellised uurimistulemused on igati loogilised, kuna konfliktised peresisesed suhted põhjustavad sagedasemat lapse ebaadekvaatset karistamist ja väärkohtlemist. Peale selle ilmnes tugev seos koduse mikrokliima ja pereliikmete tülitsemise sageduse vahel, mis on samuti ootuspärane tulemus.

Enamikes küsitluses osalenud lastekodudes on laste arv ühes pererühmas suurem kui 10, mis ületab Lastekodude põhimääruse järgi maksimaalselt lubatava. Seetõttu huvitas uurijat, kas lubatust suurem laste arv ühes pererühmas põhjustab suuremat vägivaldsust. Uurimistulemustest selgus, et otsene seos puudub, kuid statistilise analüüsi põhjal ollakse sellele väga lähedal ($r^2=0,08$, korrelatsiooni puhul $r^2<0,05$). Samas tuleb arvesse võtta, et küsitluses osalenud lastekodudest on ainult Voka lastekodus pererühma suurus seadusele vastav. Seega elab pererühma suuruse poolest normatiivsetes elamistingimustes ainult üheksa last küsitletutest, mis ei võimalda selles osas objektiivset uurimistulemust. Kuna statistilise andmetöötluse põhjal on uurimistulemused korrelatiivsele seotusele väga lähedal, võime öelda, et **normist suurem laste arv pererühmas põhjustab sagedamini vägivaldset käitumist laste vahel**.

5.6. Kvalitatiivse uurimuseosa tulemuste analüüs

Kvalitatiivse uurimuse lähtekohad. Kui kvantitatiivset uurimust iseloomustab peamiselt eesmärk saada võimalikult objektiivseid andmeid täpselt piiritletud objektide kohta, siis kvalitatiivse uurimuse eesmärgiks on saada terviklikku empiirilist andmestikku, nii, et arvestataks ka kvaliteete (omadusi) ja detaile.

Kvalitatiivsel uurimisel on oluline saavutada uuritavatega **usaldussuhe**. Lastekodus töötades avanes uurijal võimalus mitteformaalse õhkkonna loomiseks ja usaldussuhte tekkeks uuritavatega.

Uurimismeetod. Teksti või diskursuse analüüsimiseks eksisteerib kolm peamist teaduslikku lähenemist. Igaüks neist seondub kindla teoreetilise ja uurimusliku traditsiooniga: kontentanalüüs kvantitatiivse lähenemisega meediauuringutele, semiootiline analüüs

struktuursete pärimustega kirjanduskriitikas ja narratiivne analüüs uute poststruktuursete arengutega teooria interpreteerimisel. Inimeste dokumenteeritud kogemusi saab vaadelda kasutades uurimismeetodina kontentanalüüsi (Denzin & Lincoln 1998, 42). Seetõttu on käesolevas töös teksti analüüsimisel kasutatud **kvalitatiivset kontentanalüüsi**.

Kontentanalüüsi kohta on erinevad teadlased avaldanud erinevaid seisukohti. Bernard Berelson (1952, viidanud: Denzin & Lincoln 1998, 43), kes on tuntud kui traditsioonilise, klassikalise kontentanalüüsi autor, pakub rangelt kvantitatiivset lähenemist meediasõnumite analüüsile. Saksa uurija Siegfried Kracauer (1953, viidanud: Denzin & Lincoln 1998, 43) seevastu nimetab kvalitatiivse kontentanalüüsi tehnikat hermeneutiliseks, tekstuaalseks protseduuriks. Kracauer toetab lähenemist, mille kohaselt teksti tuleks analüüsida kui tervikut ning uurija ülesanne on välja tuua tekstis sisalduv varjatud sõnum.

Tänaseks on tekkinud kaks erinevat koolkonda, millest üks toetab kontentanalüüsi puhul klassikalist kvantitatiivset lähenemist, teine, uuem koolkond aga kvalitatiivset kontentanalüüsi meetodit. Kvalitatiivse kontentanalüüsi põhiidee ja meetodeid on kirjeldanud Philipp Mayring (2000) oma artiklis "Qualitative Content Analysis". Käesolevas töös on aluseks võetud Kracauer'i ja Mayring'i poolt välja pakutud kontentanalüüsi määratlus.

Uurimismaterjaliks on lastekodulaste esseed vägivaldteemadel ja kirjapandud isiklikud kogemused. Esseed olid anonüümsed ja nummerdati hiljem uurija poolt. Uurimuses osales üheksa last Voka Lastekodust.

Kvalitatiivse uurimuse läbiviimine ja tulemuste analüüs. Laste poolt kirjutatud esseed olid üsna erinevad nii mahult kui sisult. Uurimuses osalemine oli vabatahtlik ning osaleda soovijate arv seetõttu suhteliselt väike. Suhteliselt väike osalejate arv on seletatav mitmeti. Kirjalik eneseväljendamine ei ole kõigile lastekodu kasvandikele võimetekohane, kuna umbes pooltel lastest on raskusi õppetöös ja eriti emakeeles. Samuti seab kirjalik eneseväljendamine teatud ealised piirid. Mõned lastest on tüübilt introvertsed ja ei kipu oma kogemusi avalikustama isegi võimaluse korral anonüümseks jääda. Olenevalt vaimsest arengutasemest on laste analüüsivõime ja oskus olukordi hinnata erinev, sageli ei taheta ebameeldivaid situatsioone meenutada.

Uurimisprobleem jagunes kaheks: väärkohtlemine suunaga täiskasvanult lapsele ja väärkohtlemine ehk kiusamine lapselt lapsele. Uurimuse käigus selgus, et terminid "väärkohtlemine" ja "vägivald" on laste jaoks uued ja harjumatud, seetõttu räägiti lastega karistamisest ja kiusamisest. Lastele oli essee kirjutamiseks pakutud kaks peamist teemat:

1. Mina ja karistus
2. Minu suhted kaaslastega

Esimese teema all arutlesid lapsed selle üle, kes ja kuidas neid on karistanud ning kas see on olnud nende arvates õiglane. Samuti arutati karistamise efektiivsuse üle - kas karistamine on pannud neid oma tegusid ümber hindama ja soovimatut käitumist vältima? Põhitähelepanu oli suunatud küsimustele, kas lapsed tajuvad füüsilist karistamist väärkohtlemisena ja kas füüsiline karistamine muudab nende käitumist soovitud suunas ning milliseid karistusviise lisaks ankeetküsitluses pakututele on lapsed kogenud.

Teine teema oli suunatud selgitamiseks lastekodulaste omavahelisi suhteid ja lastevahelist kiusamist, otsides vastuseid järgmistele küsimustele: Kas lastekodulapsed evivad "meie"-tunnet ja toetavad üksteist keerulistes situatsioonides? Kas püütakse oma enesehinnangut tõsta teisi alavääristades? Millised tunded valdavad vägivalla ohvrit? Kas ja kuidas sekkuvad täiskasvanud laste omavahelisse vägivallatsemisse?

Esseed teemal "Mina ja karistus". Uuritavate hinnangul on paljudel juhtudel olnud karistamine alandav, solvav ja teole mittevastav. Üks laps alustas oma esseed selliselt:

"Kindlasti on palju selliseid, keda on karistamisega alavääristatud. Mina olen üks nendest."(2).

Uurimistulemused näitavad, et **lapsed peavad karistamist loomulikuks** ja leiavad, et nad on ise süüdi, kuid ei pea vajalikuks edaspidi oma käitumist muuta. Karistamisse suhtutakse järgmiselt:

"Minu karistused on vahel täitsa võimatud. Aga pole hullu, ma olen selles ise süüdi ja elan need karistused üle."(5).

"See oli tobe lollus, aga pole viga, teen uusi ja hullemaid."(3)

See näitab, et karistamine kui normide eiramine on saanud igapäevaelu osaks ja sellele ei pöörata erilist tähelepanu. Sellisel juhul karistamine ei toimi karistusena ja muutub mõttetuks.

Oma tegudest ja nende tagajärgedest arusaamist väljendatakse järgmiselt:

"Mina olen 11-aastane tüdruk. Teen vahel lollusi. Kui teen väga suurt lollust, siis saan palju karistada."(Järgneb kirjeldus, kuidas loobiti lumepallidega koolimaja seina ja kaasõpilasi, mille kohta õpetaja kirjutas päevikusse märkuse ja kutsus lastekodu kasvataja kooli.) *"See oli tobe lollus, aga pole viga, teen uusi ja hullemaid."*(3).

Karistus teenib oma eesmärgi ainult siis, kui sellega kaasnevad muud meetodid, mis juhivad lapse käitumist soovitud suunas (Keltikangas-Järvinen 1992). Kahjuks kasutatakse lastekodudes enamasti karistusest ilma jätmist, kuid positiivse käitumise kinnistamist peetakse väheoluliseks.

Füüsilist karistamist peavad lapsed ebaõiglaseks, kui seda kasutatakse liiga kergekäeliselt. Täiskasvanu, kes suudab lapsi distsiplineerida ainult füüsilist vägivalda kasutades, ei ärata lastes usaldust, vaid tekitab hirmu ja ebaõiglustunnet.

“See tundub ebaõiglane, et ma saan vahel tühja asja eest nii suure karistuse. Näiteks ükskord loopisime sõpradega kive ja ma sain kasvatajalt vitsa. Kasvataja tavaliselt ei anna vitsa kui ma midagi pahandust teen. Kõik kartsid seda kasvatajat.” (arutelu 9).

Selline füüsiline karistamine on lapse jaoks alandav ning ei kõrvalda negatiivset käitumist, vaid üksnes surub selle maha. Karistamine teenib oma eesmärgi vaid siis, kui sellega kaasneb positiivse käitumise õpetamine. Esseest võib välja lugeda, et laste füüsiline karistamine ei ole lastekodus levinud nähtus, vaid tegemist on ühe kindla kasvatajaga.

Hoolekandeesutusse paigutatud lapsi on kehaliselt karistatud nende bioloogiliste vanemate poolt üsna kergekäeliselt. Seda kinnitavad ka kvantitatiivse analüüsi tulemused, mille kohaselt laste väärkohtlemine on eriti sagedane alkoholi kuritarvitavate vanemate peredes. Ühe lastekodulapse meenusus on järgmine:

“Ma olen saanud ka kodus palju karistada. Kodus isa ja ema juures elades sain ma isalt vitsa tihti. Ükskord lõi ta mind isegi sellepärast, et panin Rambo plakati seinale.”(9).

Karistamine normide kujundajana. Üks suuremaid probleeme lastekodus on laste käitumine. Lastekodu lapsed on sageli kahjustatud psüühikaga ja raskesti distsiplineeritavad. Halvasti käitunud laps vajab korrale kutsumist, s.o. karistamist. Millal on karistamine aktsepteeritav ja millal on tegemist vägivallaga lapse suhtes? Lapsele tuleb selgitada, millised on ühiskonnas kehtivad normid, mis on lubatud ja mis mitte. Ta peab teadma, et ühiskonna normidest üleastumisele järgneb karistus. Normide kehtestamine muutub mõttetuks, kui neist üleastumisele tegelikku karistust ei järgne. Ühiskonna poolt heakskiidetud normide rikkumise puhul on lapse õigele teele suunamine vajalik. Selleks tuleb kasutada mõjutusvahendeid, mis aitavad lapsel oma tegu mõista ja käitumist korrigeerida. Meetodite valik sõltub lapsest ja tema poolt toimepandud üleastumisest. Karistamise asemel tuleks sagedamini kasutada positiivse käitumise kinnistamist, kasutades selleks konkreetseid (kohustusest vabastamine,

kinnominek jne.) või sotsiaalseid (kiitmine, tunnustus, naeratus) meetodeid (Keltikangas-Järvinen 1992). Mingil juhul ei tohi mõjutusvahendid olla lapse isiksust alandavad või talle füüsilist piina valmistavad. Seadusevastaste tegude puhul on mõjutusvahendite loetelu toodud ära Alaealiste Mõjutusvahendite Seaduses (RT I 1998, 17, 264) ning see toimub seaduses sätestatud korras.

Kehtestatud normist kõrvale kaldumist tunnistavad ka lapsed ise, kuid samas püütakse enese õigustamiseks rakendada psühholoogilist kaitset, kasutades selleks klišeed:

“Minu suurim pahandus oli see, et varastasin poest paki teed. Selle eest sain suure karistuse. Enam ei tee ma seda kunagi. Ma tean, et ma pole alati hea laps, olen täitsa tavaline poiss. Keegi pole täiuslik!” (9).

Lapsed tajuvad õigluse-ebaõigluse vahekorda eriti teravalt ning kujundavad selle põhjal oma suhtumise konkreetseesse täiskasvanusse. Lastekodu kasvandikel on kodust kaasa saadud kogemused, mida võrreldakse täiskasvanute karistamisharjumustega lastekodus:

“Lastekodus pole asi veel nii hull kui kodus. Praegused kasvatajad pole eriti karmid. Nad annavad mõned pahateod andeks ja ei karista alati. “ (9).

Karistamine enesehinnangu mõjutajana. Lastekodulapsed kogevad täiskasvanute poolt nii kiitvaid kui laitevaid hinnanguid, mis on loomulik kasvatusprotsessi osa. Vahel tekitab see lapses segadust ja tekib raskusi minapildi kujundamisega.

“Paljud täiskasvanud ütlevad mulle, et olen paha poiss, mõned ütlevad, et olen hea poiss. Ma ei tea mida arvata!”(9).

Täiskasvanud peaksid lapse nii head kui halba käitumist märkama ja seda reflekteerima. Oluline selle juures on vahet teha lapse tegudel ja lapse isiksusel. Kritiseerida tuleb lapse tegu, mitte last ennast.

Vahel püütakse halba käitumist õigustada oma päritoluga:

“Sellepärast ma olengi vahel halb, et mul vanemad olid ka siuksed. Vahel olid head ka. Vahel olen ma oma karistusega nõus ja vahel ei.”(8).

Füüsilise karistamise kõrval esineb järjest sagedamini emotsionaalset väärkohtlemist, mis olles lapse jaoks küll alandav, ei mõjuta teda oma käitumist muutma. Esseedest selgub, et alates teismeeast sunnitakse lapsi karistamiseks olmeruume koristama, ei lubata meelepärastesse paikadesse, jäetakse ära oodatud reis või kohtumine, keelatakse lapsel sünnipäeva tähistada. Kõige alandavamaks karistusviisiks lapse jaoks on tema sünnipäeva

tähistamise keeld. Sünnipäev on ainult üks kord aastas ja ilmselt iga inimese elus oodatum päev. Üks tüdruk kirjeldas oma tundeid selliselt:

“Kõige rohkem tegi mulle haiget see kui kasvataja karistas mind sellega, et ei lubanud mul sünnipäeva pidada. Seda selle eest, et käisin ilma luba küsimata “Valges Hobuses”. Sain sellest tõelise õppetunni. Samas tundsin, et ma pole midagi väärt. Siis tulid mulle igasugused jubedad mõtted pähe. Neid mõtteid on mulle pähe tulnud korduvalt kui mind jälle karistatakse. Võib-olla on see nõme aga nii see on.”(2).

Sellisel juhul ei juurdle laps põhjus- tagajärg seose üle, vaid suunab oma viha alandaja vastu:

“...õnneks pole see kasvataja, kes on mind korduvalt pisiasjade eest karistanud, mulle väga tähtis. Ausalt öeldes ei meeldi ta mulle eriti. Praegu tunnen tema vastu tugevat viha. Olen juba seda kaua tundnud, sellest ajast peale kui ta mind esimest korda karistas ja mu sünnipäeva ei lubanud pidada...”(2).

Laste kogemustest selgub, et **keskkonnavaetus ja kohanemine lastekodu tingimustega** pole olnud kõigile lastele kerge. Lastekodu mikrokeskkonnas kehtivad normid võivad olla sootuks erinevad neist reeglitest, mida tunti kodus. Lapse jaoks võib selline keskkonnavaetus olla võrreldav elama asumisega teisele planeedile. Seetõttu on kõige enam lapsi karistatud nn. kohanemisperioodil ehk vahetult peale lastekodusse paigutamist. Seda kirjeldab üks uuritavatest nii:

“Kui ma tulid lastekodusse, siis ma sain järgmisel päeval karistuse, sest ma lõhkusin puu oksa ära ja ma sain nädal aega toaaresti. Siis pandi mulle karistus selle eest, et ma ei läinud kööki ja telekatuba koristama. Nüüd ma olen juba 12-aastane ja olen elanud neli aastat lastekodus, enam pole ma karistusi saanud.”(8).

Laste arvates karistatakse neid lastekodus liialt sageli ja palju. Karistamise eesmärk peaks olema ebasoovitava käitumise muutmise, mitte karistamine iseenesest. Lapse alandamine ega füüsiline väärkohtlemine ei anna soovitud tulemust. Mis siis oleks õigem, et saada soovitud käitumise muutust? Üks laps pakub välja järgmise lahenduse:

“...arvan, et lastekodus karistatakse liialt palju ja sageli. Saan ka sellest aru, et ka meie pole mingid korralikud ja head lapsed, aga ikkagi. Meist võiks rohkem aru saada, kuulata ja siis otsustada, aga tavaliselt kui selgitame siis meid ei usuta või segatakse vahele ja seda viimast üsna tihti.”(2).

Karistuse rakendamine. Karistamise puhul tuleks arvesse võtta lapse isiksust. Raske on leida kõigile sobivat karistusviisi, kuna lapsed on erineva tundlikkusega ja suhtuvad karistamisse erinevalt. Lastekodus, kus kooselavaid lapsi on palju, jälgivad lapsed üksteise karistamise "õiguspärasust" eriti teravalt. Kuigi lastekodus olemasolevad reeglid kehtivad kõigile ühtmoodi, teevad kasvatajad mõnikord erandeid, lähtudes lapse individuaalsest eripärasest. Teised kasvandikud ei pruugi sellist käitumist mõista ja tõlgendavad seda ebaõiglusena. Oma pettumust kirjeldati ühe lapse poolt nii:

"Meie lastekodus on üks selline tüdruk, kes käis alati peale kooli kuskil uitamas. Ta oli kohe nädalaid ära nii, et keegi ei teadnud kus ta on. Muidugi helistati politseisse. Lõpuks kui ta koju toodi, ei antud talle mingit karistust. Ta sai Soome ja elas tavaliselt edasi. Kusjuures ta ei teinud nii mitte ühe korra vaid see toimus üsna tihti! Kui me küsisime, et miks teda ei karistata kui meid karistatakse, siis kasvataja vastas: "Kas teie tahate samasugused olla või?!" Tahan sellega öelda, et kui karistada, siis võiks ikka kõiki võrdselt. Kõiki tuleks võrdselt kohelda." (2).

Eeltoodust nähtub, et lapsed kogevad karistamisel sageli ebaõiglust ja kasvataja ei pea vajalikuks neile olukorda selgitada. Selgitamise asemel vastab kasvataja mitte midagi ütleva küsimusega.

Kui lapsele tundub, et teda on karistatud ebaõiglaselt või liialt karmilt, tekitab see temas viha ja soovi kätte maksta, kuid ei mõjuta oma käitumist muutma. Seetõttu peaksid täiskasvanud rohkem vaeva nägema selle nimel, et laps mõistaks, mille eest teda karistati ja milliseid tagajärgi tema tegu põhjustas. Rõhutada tuleks ohvri seisukohta ning väljendada mõistmist ning hoolimist lapse suhtes. Kui laps ei taju oma tegu väärana, on ka karistus tema jaoks vägivaldaakt ja tekitab trotsi:

"...see kasvataja solvas mind ja ma panin jooksu, et saada lastekodust eemale. Esmaspäeva hommikul kasvataja tuli mulle järgi ja tõi mind koju. Kasvataja pani mulle karistuse (treppide koristamise), ma tundsin ennast väga pahasti ja kahetsesin oma tegu. Pärast olin kasvataja peale vihane ja tahtsin kätte maksta. Selle kasvatajaga on mul algusest peale olnud pahandusi olnud ja ma ei hakka temaga kunagi hästi läbi saama, me ei leia kunagi ühist keelt..." (6).

Vägivald lapselt lapsele. Aruteludest selgub, et eriti sageli esineb laste vahel emotsionaalset vägivalda. Sellises olukorras ootab laps kaitset ja mõistmist, kas kaaslastelt või täiskasvanult. Nähes, et ümbritsevad suhtuvad toimuvasse ükskõikselt või vägivaldsete toetavalt, tunneb

laps ennast veelgi enam üksi, alandatuna ja kaitsetuna. Oma tundeid kirjeldab lastekodulaps nii:

“Me olime mere ääres umbes viieteist lapse ja ühe kasvatajaga. Kuna vesi oli külm, siis me päevitasime kaldal, ainult mõned üksikud ujusid. Mina ja kolm minu sõbrannat päevitasime natuke eemal, kuid kasvataja silmapiiril. Siis tuli sinna üks minust kaks aastat vanem poiss ja hakkas mind mõnitama. Lisaks mõnitamisele ta sülitas mind täis ja togis jalaga. Tatiklimpe oli mul igal pool- peas, kehal ja isegi näol. Sõbrannad koos selle poisiga naersid kõvasti. Neile tegi see nalja, aga mina olin šokiseisundis. Ma lihtsalt lamasin seal, ega saanud sõnagi suust. Hiljem kui ma olin natuke toibunud, läksin ma külmast veest hoolimata üleni vette, sest ma tundsin end nii räpasena. Seejärel läksin ma üksinda nuttes koju. Kodus läksin ma tunniks ajaks duši alla, ma lihtsalt tahtsin surra...”(1).

Laps tunnetab oma kaitsetust ja üksiolekut eriti teravalt, kui ei saa abi kaaslastelt ega täiskasvanutelt.

“Umbes paar nädalat hiljem, kui see lugu mulle ikka haiget tegi, võtsin ma julguse kokku ja rääkisin sellest oma kasvatajale. Meie pere kasvataja aga vastas: “Sülita vastu!”. Tema ei võtnud midagi ette isegi selleks, et minu enesetunnet parandada. See kasvataja, kes oli meiega mere ääres, nägi kõike pealt, aga ka tema ei võtnud midagi ette.”(1).

Hoolekandeesutusse paigutatud bioloogilised õed-vennad hoiavad kokku ja vaatamata sagedastele tülidele toetavad üksteist. Samast perest laste omavahelise kiusamise puhul on valulävi kõrgem ja andestatakse teineteisele kergemini. Tänapäevaks on enamik lastekodusid üle läinud peresüsteemile, mis aitab mõnel määral leevendada pere ja kodu kaotust ning aitab uues keskkonnas paremini toime tulla.

“Oma õdede-vennadega on mul pidevalt mingid pisitülid, aga tavaliselt me lepime kähku. Ma armastan väga oma õdesid vendi, kuigi nad pole eriti taktitundelised ja teevad mulle vahel oma sõnadega liiga. Teiste lastega ma siit lastekodust eriti läbi ei saa.”(7).

Usaldusisik. Kas ja kellele saab lastekodu laps oma muredest rääkida? Kes võib pakkuda lastekodu lapsele mõistmist, tuge ja kaitset?

“Koolis on mul neli-viis head sõpra, kes mind mõnikord tahtmatult solvavad, kuid on usaldusväärsed ja kellega saab rääkida. Kasvatajatega saan normaalselt läbi, aga ma

ei usalda neid, sest nad ei mõista mind. Oma sugulastega hakkasin vahepeal tihedamini läbi käima, kuid pärast vanaisa surma on kontakt jälle kadunud.”(5).

Kokkuvõttes võib esseede põhjal teha järelduse, et lastekodudes esineb laste füüsilist väärkohtlemist täiskasvanu poolt suhteliselt harva, vaid erandjuhtudel ning ühe kindla kasvataja poolt. Enamlevinud on laste emotsionaalne väärkohtlemine täiskasvanu poolt ja laste omavaheline emotsionaalne vägivald. Laps ei leia kaitset ja toetust kaaslastelt ega täiskasvanutelt, juhul, kui on sattunud vägivalda ohvriks. Sagedaseks probleemiks lastekodudes on laste käitumine. Täiskasvanud kasutavad sageli lapse eneseväarikust alandavaid karistusmeetodeid, liiga vähe tähelepanu pööratakse positiivse käitumise kinnistamisele.

6. Kokkuvõte ja järeldused

Ühiskonnas aset leidvad protsessid mõjutavad teiste elanikkonnagruppide hulgas oluliselt ka laste arengut. Lisaks kodu ja vanematega ning üldise nn. lastekultuuriga seotud teguritele mõjutavad lapsi, nagu täiskasvanuidki, ühiskonnas toimuvad muutused: tööpuuduse suurenemine, hindade tõus, sotsiaalse kaitse vähenemine jne. (Kutsar 2000). Perekond on ühiskonna nägu. Kõik, mis toimub Eesti ühiskonnas tervikuna, peegeldub ka peresüsteemis, ühiskonna emotsionaalne pinge kandub pereellu. Vanemliku hoolitsuseta laste jaoks täidab lastekodu pere ja kodu rolli, seetõttu võime leida ühiskonna valupunktide peegeldusi ka lastekodust.

Laste vahel ja laste suhtes toimuvast vägivallast koolis, kodus, tänaval on palju räägitud ja kirjutatud (Soonets 1996, Altosaar 1997, Browne 1988), on korraldatud vastavateemalisi seminare, konverentse, koolitusi erialatöötajatele (Konverents “Meie lapse mured” 23.11.2000, VI Lastekaitsekonverents “Laps ja pere tänases Eestis”. 25.04.2001, tasemekoolitused TPÜ-s lastekaitsetöötajatele 1994-1996), kuid probleemi vähenemist pole märgata. Laste väärkohtlemise probleem on tihedalt seotud teiste sotsiaalprobleemidega. Seetõttu ei piisa ainult spetsialistide koolitamisest, vaid tähelepanu tuleks pöörata ka teiste sotsiaalprobleemide (vaesus, abituse, hälbimuse) lahendamisele. Küsitluse läbiviimisel oli tajutav teatud tüdimus laste poolt, kuna erinevaid küsitlusi on lastekodude laste hulgas varemgi läbi viidud, kuid olukorra käegakatsutavad tulemused siiani puuduvad. Ka käesoleva töö autor ei saa ühelegi lapsele lubada, et tema suhtes enam keegi kunagi vägivalda ei tarvita. Siiski saab kaasa aidata probleemi teadvustamisele ja veendumuse kujundamisele, et väärkohtlemisele ei ole mingit õigustust. Lastega vesteldes selgus, et vägivalda ilmingud tuntakse küll ära, kuid alati ei osata selles olukorras enda eest seista. Uurimuse raames tutvustati lastele Helmut H. Erb'i (1997/2000) raamatut “Vägivald koolis ja kuidas end selle eest kaitsta”, mis õpetab vägivalda ohvrit enda eest seisma ja keerulistes situatsioonides toime tulema. Eelnimetatud raamat tekitas laste seas suurt huvi, kuna sisaldas hulgaliselt praktilisi nõuandeid ja vähem teoreetilisi seisukohti.

Sotsiaaltöötaja ülesannete hulka kuulub muuhulgas sotsiaalprobleemide teadvustamine ja ettepanekute tegemine olukorra parandamiseks. Selleks vajame aga algteavet probleemi olemuse kohta. Käesolev uurimus, tulenevalt oma eesmärgist, püüabki anda olukorrast ülevaade, et sellest tulenevalt kavandada paremaid lahendusi laste hoolekande korraldamisel Ida-Virumaa lastekodudes.

Käesolevas uurimistöös püstitatud hüpotees, mille kohaselt asendushooldusel olevad lapsed kuuluvad väärkohtlemise riskigruppi varasema väärkohtlemise, vägivalda, hüljatuse või inadekvaatse koduse hoolduse tagajärgede tõttu, leidis kinnitust. Seetõttu vajavad asendushooldusel olevad lapsed täiendavaid abinõusid kaitsmaks neid väärkohtlemise eest.

Samuti leidis tõestust hüpoteesina esitatud väide, et emotsionaalset väärkohtlemist sagedase nähtusena ei ole lastekodudes teadvustatud.

Käesolev uurimus toetab Gelles'i väidet, et **vägivald on struktuuralse või situatsioonilise stressiga adapteerumise või sellele reageerimise tulemus**. Gelles ja Browne rõhutavad lapse väärkohtlemise riskifaktoritena perekonna madalat sotsiaal-majanduslikku staatust, vägivalda aktsepteerimist ühiskonnas ning keskkonna privaatsust.

Käesoleva uurimuse põhjal, mis põhines teaduskirjandusel, ankeetküsitlusel, teemakohastel esseedel, saab väita järgmist:

1. Lapse väärkohtlemine on otseselt seotud pere sotsiaalmajandusliku olukorraga ja alkoholi liigtarvitamisega perekonnas. Seda tõestab asjaolu, et väärkohtlevatest peredest on uurimistulemuste kohaselt vaeseid 84% ja alkoholilembeseid 68%. Enamasti iseloomustavad väärkohtlevaid peresid sagedased konfliktid ja üldine pingeline mikrokliima (konfliktseid peresid 63%).
2. Üle poole lastekodusse paigutatud lastest on kogenud emotsionaalset vägivalda (sõimamine 62,2%) karistamise sildi all lähedaste pereliikmete poolt enne hooldusele paigutamist. Vaimne vägivald on saanud argipäeva osaks, seetõttu tunnetatakse seda normaalsena.
3. Vaatamata sellele, et lastekodudes on kehtestatud peresüsteem, on tegelikult lasterühmad liiga suured ja ei vasta Lastekodude Põhimääruses sätestatule (keskmine laste arv- 15,27; norm 8-10). Sellest tingituna puudub lastekodulastel privaatsus ja turvalisus.
4. Lastekodus kasvanud lapsed on vägivaldsemad kui tavaperes kasvanud lapsed (vastusevariandid "alandan teisi, kui olen halvas tujus" ja "mind kardetakse, oman võimu teiste üle" kokku tavaperes 5,9% ja lastekodus 9,6%). Üle poole lastekodulastest, 60,6%, leiab, et kui keegi nendega vägivaldselt käitub, siis tuleb vastata samaga. See loob potentsiaali lastevahelise vägivalda saagemiseks.
5. Võrreldes tavapere laste hulgas läbiviidud samateemalise uurimusega (Linde 1999), on lastekodude laste hulgas ligi kaks korda rohkem neid, kes peavad vajalikuks lapse tingimusteta allumist oma vanematele ja 2/3 võrra vähem neid, kes peavad igasugust

vägivalda laste suhtes lubamatuks. Seega on lastekodulaste vaated kasvatusel võrreldes tavaperelastega vähem demokraatlikud.

6. Lastevahelises vägivaldas lastekodu tingimustes võib märgata koolivägivallale iseloomulikke jooni. Küsitlusest selgus, et füüsilise vägivalda ohvriteks on sageli väike, kuid kindel arv lapsi, kes omavad vähe sõpru ja on tõrjutud nii (laste)kodus kui koolis.
7. Lastekodulapsed näevad pereprobleemide peamise põhjusena alkoholi liigtarvitamist vanemate poolt, materiaalsel toimetulematust ning ootavad täiskasvanutelt mõistvat suhtumist. Olukorra parandamisel ollakse passiivsed, valdavalt loodetakse abi riigilt peretoetuste suurendamise ning karistuste karmistamise näol laste väärkohtlemise eest. Võtmerollis vägivalda vähendamisel nähakse politseid ja täiskasvanuid, sealhulgas oma vanemaid.
8. Kvalitatiivse analüüsi tulemusena selgus, et lastekodulapsi on karistatud füüsiliselt nii enne kui pärast hooldusele paigutamist. Järjest sagedamini kasutatakse karistusmeetodina emotsionaalset väärkohtlemist, mis on lapse jaoks alandav, kuid ei mõjuta oma käitumist muutma. Liiga vähe pööratakse tähelepanu positiivse käitumise kinnistamisele.
9. Kasvatajatel puuduvad teadmised ja oskused tulemuslikuks sekkumiseks lastevahelise kiusamise puhul. Seetõttu kogeb laps vägivalda ohvriks sattudes alanduse ja kaitsetuse kõrval ka süütunnet, kuna ei suutnud kiusaja(te)le vastu seista.

Empiiriliste andmete kogumise käigus oli võimalus tutvuda kõigi Ida-Virumaa lastekodudega ja Narva Laste Varjupaigaga. Kasvatajate hinnangul on lapse jaoks kõige raskem hooldusele paigutamisele järgnev periood ehk adapteerumine lastekodu keskkonnas, millega kaasneb pere ja kodu kaotus. Seetõttu tunnetati teravalt koosseisulise psühholoogi vajadust, keda kõigis lastekodudes veel ei ole. Järgnevalt tooksin välja mõned kitsaskohad, mis ilmsid vesteldes lastekodude juhatajate ja kasvatajatega ning omapoolsed ettepanekud olukorra parandamiseks:

⇒ Põhitähelepanu on seni pööratud lastekodude hoonete renoveerimisele, majanduskulud moodustavad keskmiselt 60-80% lastekodude eelarvest. Suhteliselt vähem tähelepanu on pööratud kasvatajate professionaalsuse suurendamisele. Ainult hea erialase väljaõppe saanud kasvataja oskab lastekodulast suunata selliselt, et ta suudab iseseisvas elus toime tulla. Kasvataja hea erialane väljaõpe + pidev täiendkoolitus = iseseisev ja toimetulev lastekodu laps.

- ⇒ Venekeelsetes lastekodudes tuleb suuremat tähelepanu pöörata eesti keele õppele, kuna riigikeele oskuse puudumine takistab informatsiooni kättesaadavust ja on takistuseks tööturul konkureerimisel. Eriti teravalt torkas eesti keele oskuse puudumine silma Narva Lastekodus, kus mentaliteedi kujundajaks on Venemaa TV ja teised naaberriigi teabekanalid. Selle tulemusel on kujunenud töötajates ja nende kaudu ka lastes vaenulikkus Eesti riigi suhtes.
- ⇒ Suuremat tähelepanu tuleks pöörata ennetustööle ehk preventatsioonile kõigil tasandil, et vähendada vajadust laste hooldusele paigutamiseks. Investeerida tuleb rohkem lastekaitsetöösse ja töösse peredega, mitte niivõrd institutsioonidesse (eriinternaatkoolid, lastekodud), kuna see ei lahenda, vaid süvendab probleeme.
- ⇒ Vajalikud oleksid riiklikud perevägivallavastased programmid, mis oleksid suunatud probleemi teadvustamisele ja vägivalda vähendamisele kogu ühiskonnas. Riik peaks suutma eraldada piisavalt vahendeid, et tagada paljulapseliste ja üksikvanemaga perede toimetulek. Täiskasvanud peavad võtma suurema vastutuse laste väärkohtlemise vähendamisel ja heaolu tagamisel.
- ⇒ Infovahetus probleemide lahendamisel ei toimi vajalikul määral, pole selge, kes, millal ja kellele peaks infot andma. Seetõttu tuleks pöörata tähelepanu võrgustikutöö parandamisele lastega tegelevate spetsialistide vahel. Koostööd tuleks tõhustada ka lastekodu ja kooli vahel.
- ⇒ Vägivallada laste vahel aitaks vähendada laste ja noorte vaba aja harrastuste mitmekesistamine, kaasates võimaluste otsimisse ka lapsi. Minu kogemuste kohaselt on seni olnud peamine vaba aja tegevus TV vaatamine. Televisiooni kaudu edastavate vägivallafilmi vaatamine moonutab lapse arusaama tõelisest elust ja muudab vägivalda suhtes tolerantsmaks (Keltikangas-Järvinen 1992, 112).
- ⇒ Tähelepanu tuleks pöörata toimetulekuoskuste, sealhulgas nii psühholoogiliste kui igapäevaelus vajaminevate oskuste, õpetamisele lastekodu kasvandikele. Näiteks: käitumine konfliktsituatsioonis, toimetulekustrateegiate õpetamine, aga ka näiteks söögitegemine ja toiduainete hindadega kurssi viimine.

Lastekodu mikrokliima kujunemisel ja mentaliteedi loomisel on võtmerollis selle juhtkond. Viimastel aastatel on mitmes Ida-Virumaa lastekodus direktorid vahetunud, mis on kaasa toonud uusi ja kaasaegsemaid arusaamu laste institutsionaalse hoolduse korraldamisest. Uute inimeste tulek on muutnud institutsionaalse keskkonna lapsesõbralikumaks ja kaasaegsemaks, rohkem lubatakse kaasa rääkida lastel endil. See annab lootust olukorra paranemiseks lastekodudes.

Kasutatud kirjandus

- Alaealiste mõjutusvahendite seadus** (1998). Riigi teataja, 17, 264.
- Altosaar, K.** (1997). Lapse väärkohtlemise riskitegurid. Teoses: Laste väärkohtlemine. Tartu.145-156.
- Altosaar, K.** (2000). Puudega laste väärkohtlemine perekonnas. Publitseerimata bakalaureusetöö. Tartu Ülikool.
- Arias, I., Taylor Pape K.** (1994). Physical abuse. Handbook of Development Family Psychology and Psychopatology. USA. 284-308.
- Ball, I.** (1991). Breaking the silence: Developing work with abused young people in care. In D. Pitts (Ed.), Developing services for young people in crisis. England: Longman, Harlow.
- Benedict, M.I., Zuravin, S., Brandt, D. & Abbey, H.** (1994). Types and frequency of child maltreatment by family foster care providers in an urban population. Child abuse & Neglect, 18, 577-585.
- Browne, K.** (1988). The Nature of Child Abuse and Neglect: An Overview. Early Prediction and Prevention of Child Abuse/ Browne K., Davies C., Stratton P. John Wiley & Sons, 15-30.
- Chernoff, R.** (1994). Assessing the health status of children entering foster care. Pediatrics, 93, 594-601.
- Denzin, N.K. & Lincoln, Y.S.** (1998) Collecting and Interpreting Qualitative Materials. Sage Publications, Inc.
- Eesti Lastekaitseliidu pere- ja koolivägivalla uuring** (1998).
<http://www.lastekaitseliit.ee/programm/vagivald.html>
- Eesti Vabariigi Lastekaitseadus** (1992). Riigi Teataja 28, 370, 787-796.
- Einasto, M.** (2001). Kuidas määratleda vaesust? Ajakiri "Sotsiaaltöö" 5/2001
- Erb, H.H.** (1997/2000). Vägivald koolis ja kuidas end selle eest kaitsta. Tõlk.: Leili Naan. Tallinn.Odamus.
- Euroopa Kooliõpilaste Alkoholi ja Narkootikumide Kasutamise Küsitlusuuring** (1999). ESPAD. Publitseerimata. Levitatud Ida-Viru Maavalitsuse uimastipreventiivse koolituse raames 18.09.2001.
- Fleming, Mullen & Bammer** (1997). A Study of Potential Risk Factors for Sexual Abuse in Childhood. Abuse & Neglect, 1: 49-57.
- Gelles, R. J. & Straus, M. A.** (1988). Intimate violence. The causes and consequences of abuse in the American family. Simon & Schuster, New York.
- Green, A.** (1995). Physical and sexual abuse. Child mental health and child abuse conference in Budapest 1995. Abstract 1-8.
- Haldre, L.** (1997). Koolivägivald. Teoses: Laps ja vägivald. Konverentsi materjale.Vastutav toimetaja: Katrin Simmermann. Tallinn.
- Hellsten, T.** (1994). Jõehobu elutoas. Lähisõltuvus ja kohtumine sisemise lapsega. Tallinn.Eesti Karskusliit.
- Hess, B. B., Markson, E. W., Stein, P. J.** (2000). Sotsioloogia. Tallinn. Kirjastus "Külim"

- Hobbs, G., Hobbs, C., Wynne, J.** (1999). Abuse of Children in Foster and Residential Care. *Child Abuse and Neglect*, Vol.23, No.12, 1239-1252.
- Keltikangas- Järvinen, L.** (1986/1992). Agressiivne laps. Kuidas suunata lapse isiksuse arengut. Tõlkinud: M. Ollisaar. Tallinn. Koolibri.
- Klefbeck, J., Ogden, T.** (1998/ 2001). Laps ja võrustikutöö. Lapse arengu ökoloogiline perspektiiv ja võrgustikuteeraapia meetodid töös lastega. Tõlk. Riina Kiik. Tartu: 75. SA Omanäolise Kooli Arenduskeskus.
- Kraav, I.** (2000). Kodu lapsee kaitsetuse allikana. *Lapsed Eestis*. ÜRO. Tallinn.
- Kriminaalkoodeks** (1992). RT 1992, 20, 287-288.
- Kobin, M.** (1996). Lapsed ja vägivald täiskasvanute pilgu läbi Hiiu maakonnas. *Publitseerimata bakalaureusetöö*. Tallinna Pedagoogikaülikool. Tallinn.
- Kutsar, D.** (2000). Vaesuse peegeldus lapse igapäevaelus, *Lapsed Eestis*, ÜRO, Tallinn.
- Laane, E. & Laane K.** (1999) Teavet probleemkäitumiste ennetustööks. EV Sotsiaalministeerium. Eesti Sõltuvushaigete Rehabilitatsiooni ühing.
- Linde, S.** (1999) Laste väärkohtlemine. Vägivalla ilmingud eesti ja vene lõpuklasside õpilaste hulgas. *Publitseerimata Bakalaureusetöö*, TPÜ.
- Lynch, M.** (1994). The consequences of child abuse. Early Prediction and Prevention of Child Abuse: An Overview. Great Britain 203-211.
- Mayring, P.** (2000). Qualitative Content Analysis. Forum: Qualitative Social Research. <http://www.qualitative-research.net/fqs-texte/2-00/2-00mayring-e.htm>
- Mehilane, L.** (1997). Mis on koolilapsel muret? Tartu. TÜ Psühhiaatriakliinik.
- Perekonnaseadus** (1994). Riigi Teataja I, 75, 1326, 2111-2139.
- Pulver, A.** (1991). Toimetulek iseendaga. Tartu.
- Pöldsepp, I.** (1997). Laste väärkohtlemise ennetamine ja töö väärkoheldud lapse ja tema perega. Väärkohtlemise mõju lapse arengule, 124-134. *Laste väärkohtlemine*, 200-202. Tartu.
- Rannala, I.-E.** (2000). Riskikäitumisega noorte probleemidest ja toimetuleku toetamise võimalustest. *Publitseerimata magistr töö*. Tallinn. TPÜ.
- Rosental M., Tilk K.** (1999). Laste seksuaalne väärkohtlemine Eestis. Tartu.
- Rubeiz, G.** (1997). Lastekaitsest. Loengutekstide kokkuvõtted ja ettekanded 1992-1994. Tõlk.: Margit Tasmuth. Lastekaitse Liit.
- Rääk, R., Allev, R.** (1999) Lastekaitsetöö käsiraamat. Tallinna Sotsiaal- ja Tervishoiuamet.
- Sandström, C.I.** (1968). *The Psychology of Childhood and Adolescence*. Sweden. 2-15.
- Soonets, R.** (1997a). Laste väärkohtlemine. Tartu.
- Soonets, R.** (1997b). Perevägivald Eestis. Teoses: Laps ja vägivald. Konverentsi materjale. 19-22
- Sotsiaalhoolekande Seadus** (1995). Riigi Teataja, 21, 323, 724.
- Tiko, A.** (1996). Eesti laste põhiemotsioonidest. Teoses: Suislepp, K. (koost.) Lastekaitse muutuv as ühiskonnas. Teadusartiklite kogumik. Tallinn. TPÜ.
- Tiko, A.** (2000). Laps abivajajana. *Lapsed Eestis*. ÜRO. Tallinn.

Tulva, T. (1994). Sotsiaaltöö ja sotsiaalsed probleemid kujuneva sotsiaalpoliitika taustal. Eesti sotsiaaltöö küsimusi I. Teadusartiklite kogumik. Tallinn. TPÜ.

Vallikivi, T. (1998). Perevägivallast noorukite pilgu läbi Eestis. Publitseerimata diplomitöö. Tallinna Pedagoogikaülikool. Tallinn.

Vooglaid, Ü. (1999). Lastekodu kui kasvukeskkond. Harjutusi ja ülesandeid lastekodu kasvatajatele ja juhatajatele. Tallinn.

ÜRO Lapse Õiguste Konventsioon (RT II, 1996, 16, 569).

Conclusion

This study titled “Reflections on violence of children in social welfare institutions” treats abuse of children in welfare institutions on the basis of scientific literature, questionnaires, essays of children in orphanages and everyday experience. 105 children, 64 girls and 41 boys aged 12-16 from six orphanages and one shelter home participated in the questionnaire. The results were analysed with the quantitative method. In addition, the essays on violence of children in welfare institutions have been analysed with the qualitative method.

The theoretical part of the study gives a survey of reasons behind child abuse and risk factors as well as of myths connected with them. Attention is paid to the shortcomings of legislation and issues concerning prevention and intervention are treated. In addition, a short survey is given of earlier studies of similar content.

The aim of the study was to get a survey of the range and frequency of abuse of children in Ida-Viru children welfare institutions as well as before admission.

I state that most of the children in orphanages have a previous experience in abuse, forming a risk group both as victims and potential abusers and thus need special attention and protection. Emotional abuse as a frequent phenomenon is yet not acknowledged by orphanage managers.

The theoretical framework of the study is formed by an integrated treatment of social and environmental models according to which children abuse is affected by situational and structural stress factors. The theories of family abuse have also been used.

Study methods were divided into qualitative and quantitative. Quantitative methods were used in analysing the questionnaire, qualitative – in analysing the essays of orphans on violence.

The study results reveal that the main reason for admitting the child to an institution was the lack of care which can also be defined as abuse. The following indicators characterise the families of children in social welfare institutions:

- single parent 64.1%
- poverty 84%
- problems with alcohol of one or both parents 68%
- conflicting micro climate 63%

The study results reveal that children in orphanages have experienced frequent and different physical and emotional abuse already before institutionalising. Children abuse in families is carried out under the pretence of punishment and this creates an understanding in a child that such punishment is justified. Emotional abuse is most often in the form of reviling – 62.2%, physical abuse in the form of hitting with hands or feet – 26.5%, beating – 16.3% and pulling by hair – 15.3%.

The study also revealed that all orphanages have changed from the system of groups to the system of family but this has not been done according to the rules. Family groups are too big (average number of children in one group is 15.3) and thus does not correspond to the stipulations of the Orphanage Decree. Big groups do not enable individual approach and children socialize as a group rather than a member of the family.

During the study it became clear that although many children have experienced both physical and emotional violence in an orphanage, they do not define such behaviour as violence. According to their own words orphanage children have not experienced much physical violence (answers: “often” – 5%, “seldom” – 38% and “have not experienced” – 57%) but taking into consideration the aforesaid it can be considered a noteworthy result.

The questionnaire revealed that emotional abuse has been experienced by almost 2/3 of the children – 66% which allows to assume that emotional abuse in orphanages as in the whole society is quite widespread and occurs both in adult-children and adult-adult relations.

It is quite sad that orphanage children experience both emotional and physical abuse within the orphanage (38.8% and 57.7% accordingly).

An orphanage child is mostly ready to answer with the same in case he or she has experienced violence – 60.6%. 3.2% of the orphanage children beat and humiliate others when in bad mood and 6.4% think they have power over others.

In comparison with a similar study conducted in Ida-Virumaa gymnasiums in the year 1999 it can be said that in comparison with a child who has a home an orphan is much more ready to establish himself with the help of violence. While the percentage of abusive home children was 5.9, the percentage of abusive orphans was 9.6.

Violence among orphans has some characteristics of school violence, since both at schools and in orphanages the number of children is big. The questionnaire showed that the victim of abuse between children is often a small group of children who have not many friends and who are outcast both at school and at home.

In comparison with a comprehensive family and school violence study conducted by Estonian Union of Child Welfare in 1998 among pupils aged 14-15, it can be said that an orphanage child has experienced both physical and emotional abuse more often than a home child and is thus more abusive and vulnerable.

In placing themselves into the role of a parent, 51.7% of orphanage children found that emotional abuse among members of the family should be prevented, 41.7% considered it totally unacceptable. 6.9% found that emotional abuse is an inevitable phenomenon of family life.

Thus, the majority of orphanage children – 93.1% – have a negative reaction towards emotional abuse and tries to avoid it. It is still likely that behaviour patterns experienced in childhood will be repeated in the future, since orphanage children lack skills at solving the problems and such skills are not taught in an orphanage. In the issues of punishment in the future families orphanage children are much less democratic than home children. In comparison with children from ordinary families the number of orphanage children who think that a child must obey his parents unconditionally is twice as big and the number of those who consider any violence unpermitted is by 2/3 smaller.

The study included the opinions of orphanage children concerning the ways of reducing violence in families and the whole society and the opinions of children with abuse experience about reducing violence. 40.4% suggested that the issue should be solved by adults (including mother and father) and 29.8% that it should be solved by the police.

Social workers or child welfare officers were not mentioned in this role, as well as the child himself, which means that help is supposed to come from outside. Taking into consideration that we deal with children, such attitude is natural, although it creates learned helplessness. Almost half of the participants, 47.5%, did not answer to this question at all which means that they have not taken the trouble to think about it or that they lack the ability to analyse.

The results show that children see alcohol, drugs and material inability as the main reasons for family problems and that they expect more understanding from adults. Much is expected from the state as well. The state should increase benefits to families, better the work of the police and implement stricter punishments to parents abusing children.

The analyses of study results reveal that most often children abuse is caused by alcohol consumption by one parent or both parents, economic situation of the family and conflicts in

the family. In an orphanage violence among children is caused by too many children in one family group.

Nine essays of Voka Orphanage were studied qualitatively. Since the terms “abuse” and “violence” are unfamiliar to children, they were replaced by “punishment” and “teasing”. Children could write on two themes:

1. I and punishment
2. My relations with companions

It can be concluded on the basis of the essays that physical abuse of children by adults in orphanages is quite rare. Emotional abuse by an adult or among children is more prevalent. An abused child does not often find protection and support from adults. The behaviour of children in orphanages is a problem too. Methods of punishment used by adults often degrade the child’s self esteem, too little attention is paid to promoting positive behaviour of children.

The following observations and suggestions were made in the process of collecting empirical data:

1. Until now renovation of buildings and economic expenses 60-80%. Greater attention to the training of personnel necessary.
2. Teaching Estonian in Russian orphanages.
3. More investments into child welfare and work with families, not into institutions (special schools, orphanages, etc).
4. State programmes against family abuse. Support to single parents and families with many children.
5. Efficient network and information exchange.
6. Stress on children’s free time
7. Teaching of management skills

Küsimustik

Lugupeetud vastaja!

Viimasel ajal on Eestis üha sagedamini hakatud rääkima vägivaldajuhtumitest, ka sellistest, kus on osalis(t)eks olnud laps(ed).

Käesoleva küsitluse eesmärgiks on uurida, millist liiki vägivalda (füüsilist, emotsionaalset, vaimset või seksuaalset) on kogunud need lapsed ja noorukid, kes elavad Ida-Virumaa lastekodudes. Sinu vastused aitavad saada täpsemat ülevaadet vägivalda olemusest ja ulatusest. Samasugune küsitlus on läbi viidud 1998. ja 1999. aastal Jõhvis nii eesti kui vene gümnaasiumi lõpuklasside õpilaste hulgas. Mida enam me teame vägivaldaga seonduvast, seda tõhusamalt saame lapsi vägivalda eest kaitsta.

Küsimustik on anonüümne: Sinu kohta küsitakse ainult sugu ja vanust.

Küsimustik koosneb üldandmetest ning kolmest põhiosast. Esimeses osas palutakse Sul meenutada seda perioodi, kui Sa veel lastekodus ei elanud. Teine osa puudutab Sinu suhteid kasvatajate ja teiste lastega lastekodus. Kolmandas osas tuntakse huvi Sinu vaadete kohta laste kasvatamise küsimustes oma tulevases peres. Küsimustele vastata on üsna lihtne: vastamisel tuleb Sul sobivale vastusevariandile tõmmata ring ümber või märkida vastus joonele. Iga küsimuse puhul tuleb märkida üks vastusevariant, välja arvatud juhul, kui küsimuse tekst näeb ette teisiti.

1. Sa oled
 1. poiss
 2. tüdruk
2. Kui vana Sa oled? _____ aastane
3. Kui kaua Sa oled elanud lastekodus?
 1. kuni 1 aasta
 2. 1-3 aastat
 3. 3-6 aastat
 4. üle 6 aasta
4. Kas Sul on keegi, kellele saad rääkida oma muredest?
 1. jah
 2. ei
5. Kui jah, siis kellele Sa räägid tavaliselt oma muredest? (Võid märkida ka mitu vastust)

1. sõbrale
 2. kasvatajale
 3. õele või vennale
 4. kellelegi teisele (kirjuta, kellele) _____
6. Milliseks Sa ennast pead? (Tõmba ring ümber sind kõige paremini iseloomustavale vastusele. Näiteks esimese vastuse puhul 1 tähendab, et Sa oled väga kurvameelne; 2- üldiselt kurvameelne; 3- ei kurvameelne ega rõõmsameelne; 4- üldiselt rõõmsameelne; 5- väga rõõmsameelne)

Kas Sa oled....?

- A. kurvameelne 1 2 3 4 5 rõõmsameelne
- B. pinges 1 2 3 4 5 pingevaba
- C. hüljatud 1 2 3 4 5 armastatud
- D. inetu 1 2 3 4 5 ilus
- E. õnnetu 1 2 3 4 5 õnnelik
- F. teistest erinev 1 2 3 4 5 teiste sarnane
- G. närviline 1 2 3 4 5 rahulik
- H. rahulolematu 1 2 3 4 5 rahulolev

I osa.

Palun meenuta seda perioodi, kui Sa veel ei elanud lastekodus.

1. Kellega elasid koos? (Tõmba ring ümber kõigile sobivatele vastustele)
 1. ema
 2. isa
 3. kasuema
 4. kasuisa
 5. õde
 6. vend
 7. vanaema
 8. vanaisa
 9. muu (kirjuta, kes) _____
2. Milliseks hindad oma pere rahalist seisust?
 1. meil oli kodus pidev rahapuudus

2. meil ei olnud küll palju raha, kuid tulime toime
 3. meil oli kodus minu arvates raha piisavalt
3. Kas Sinu peres tarvitati alkoholi?
1. jah, tarvitati üsna sageli
 2. jah, tarvitati, kuid harva
 3. ei tarvitatud üldse
4. Juhul, kui vastasid eelmises küsimuses, et Sinu peres tarvitati alkoholi sageli, palun kirjuta, kes pereliikmetest oli peamiseks alkoholi tarvitajaks
-

5. Milliseks hindad oma kodust mikrokliimaa?
1. väga üksmeelne
 2. üsna üksmeelne
 3. mitte eriti üksmeelne
 4. polnud mingit üksmeelt
6. Kas Sinu ja teiste pereliikmete vahel oli tülisid?
1. pidevalt
 2. sageli
 3. harva
 4. mitte kunagi

7. Kellega pereliikmetest tülitsetid kõige rohkem? _____

8. Mis oli tülitsemise peamiseks põhjuseks? (Kirjuta)

9. Juhul kui astusid üle vanemate poolt kehtestatud reeglitest, kas Sind siis selle eest karistati?
1. jah, alati
 2. olenes üleastumisest
 3. ei, mitte kunagi
10. Millisel viisil Sind on üleastumiste eest karistatud? (võib märkida mitu vastust)

1. mind tutistati
 2. mind löödi
 3. mind peksti
 4. mind sõimati
 5. minuga näägutati
 6. mind hirmutati
 7. mind alandati
 8. mul keelati sõpradega suhelda
 9. mulle selgitati, miks minu käitumine oli vale
 10. muu (kirjuta)
-

11. Kui sageli on Sind üleastumiste eest karistatud?

1. sageli
2. mõnikord
3. harva
4. mitte kordagi

12. Kes oli peamiseks karistajaks?

1. isa
2. ema
3. kasuisa
4. kasuema
5. õde
6. vend
7. mõni muu täiskasvanu (kirjuta, kes) _____

II osa.

Selles osa palutakse Sul vastata küsimustele, mis puudutavad Sinu elu ja suhteid kaaslastega lastekodus.

1. Kas Teie lastekodus elavad kasvandikud
 1. rühmadena (ühes rühmas on üheeaalised lapsed)
 2. peredena (ühes rühmas on erinevas vanuses lapsed, bioloogilised õed/vennad on samas rühmas)
2. Mitu last elab ühes rühmas/peres? _____
3. Kuidas tehakse lastekodus tähtsamaid otsuseid?

1. otsustavad ainult täiskasvanud, laste arvamust ei küsita
 2. kasvatajad arvestavad kasvandike puudutavaid otsuseid tehes ka laste arvamusega
 3. muu variant (kirjuta) _____
4. Milliseks hindad üldist mikrokliimaa lastekodus?
1. väga üksmeelne
 2. üsna üksmeelne
 3. mitte eriti üksmeelne
 4. pole mingit üksmeelt
5. Kas oled kogenud füüsilist vägivalda lastekodus elades?
1. jah
 2. ei
6. Kui vastasid eelmisele küsimusele jah, siis mil viisil Sinu suhtes füüsilist vägivalda tarvitati?
- 1.tutistati
 - 2.löödi
 - 3.peksti
 - 4.muul viisil (kirjuta) _____
7. Kes tarvitas Sinu suhtes vägivalda?
1. laps
 2. täiskasvanu
8. Kui sageli oled kogenud füüsilist vägivalda?
1. kogen seda iga päev
 2. seda juhtub üsna sageli
 3. olen kogenud, kuid need on harva esinevad erandjuhud
 4. seda pole minuga juhtunud
9. Kus toimus Sinu vägivaldne kohtlemine (peksmine, löömine)?
1. lastekodus
 2. koolis
 3. tänaval
 4. mujal (kirjuta) _____
10. Kas oled kogenud emotsionaalset vägivalda (mõnitamist, halvustamist, tõrjumist vms.) lastekodus elades?
1. jah
 2. ei

11. Kui vastasid eelmisele küsimusele jah, siis mil viisil Sinu suhtes emotsionaalset vägivalda tarvitati?

1.mõnitati

2.halvustati

3.sõimati

4.alandati

5.muul viisil (kirjuta)_____

12. Kes tarvitas Sinu suhtes vägivalda?

1. laps

2. täiskasvanu

13. Kui sageli oled kogenud emotsionaalset vägivalda (alandamist, narrimist, hirmutamist jms.)?

1. kogen seda igapäev

2. seda juhtub üsna sageli

3. olen kogenud, kuid need on harva esinevad erandjuhud

4. seda pole minuga juhtunud

14. Kus toimus Sinu vägivaldne kohtlemine (alandamine, mõnitamine jne.)?

1. lastekodus

2. koolis

3. tänaval

4. mujal (kirjuta)_____

15. Kas oled ise olnud kaaslaste suhtes vägivaldne?

1. ma pole kunagi kellelegi teadlikult halba teinud

2. kui minuga on halvasti käitunud, siis vastan samaga

3. peksan ja alandan kaaslasi siis, kui olen halvasti tujus

4. oman teatud võimu kaaslaste üle, mind kardetakse

III osa.

Selles küsimustiku osas palutakse Sul anda oma hinnang vägivallategude kohta ning tahetakse teada saada, milline on Sinu tulevikunägemus selles vallas.

1. Milliseks hindad laste kehalist karistamist juhul, kui on vanemate poolt kehtestatud reeglitest üle astunud?

1. on igal juhul vajalik

2. on vajalik, kui karistus on teenitud
 3. kehalist karistamist tuleks kasutada võimalikult vähe
 4. kehaline karistamine on täiesti lubamatu
2. Emotsionaalne vägivald perekonnas. Emotsionaalse vägivalda all mõeldakse siin selliseid tegusid, kus ei ole tegemist otsese füüsilise vägivaldaga, kuid on solvavad: näiteks mõnitamine, hirmutamine, halvustamine jne. Milline alljärgnevatest väidetest ühtib kõige enam Sinu seisukohtadega?
1. emotsionaalne vägivald on perekonnaelu paratamatu kaasnähtus
 2. püüan emotsionaalset vägivalda oma tulevases peres vältida
 3. emotsionaalne vägivald pereliikmete vahel on täiesti lubamatu
3. Milline on Sinu tulevikunägemus lastekasvatamise osas oma tulevases perekonnas?
1. minu lapsed peavad mulle vastuvaidlematult alluma
 2. laste kehaline karistamine on paratamatu
 3. kui on vaja, tuleb rakendada ka vägivalda
 4. tuleks piirduda veenmisviisidega
 5. igasugune vägivald laste suhtes, ka emotsionaalne on lubamatu
4. Mida tuleks Sinu arvates ette võtta vägivalda vähendamiseks ja kes seda peaksid tegema?

AITÄHH SULLE!

Siret Linde

Tallinna Pedagoogikakooli magistrant

Lugupeetud kasvataja/õpetaja!

Arvatakse, et iga neljas laps Eestis on füüsilise vägivalda ohver või lihtsalt hooletusse jäetud. Tõenäoliselt oled märganud ja tead selliseid lapsi.

Seaduse järgi on igasugune vägivald kuritegu. Laste õiguste kaitsmisega tegeleb riigiametnik - sotsiaaltöötaja, kes vajadusel olukorrale ka kohtulahendit nõuab. Selleks, et teave kannatavast lapsest sotsiaaltöötajani jõuaks, on vaja Sinu abi, sest tihti oled sina ainuke täiskasvanu, kellega laps väljaspool kodu lähedalt kokku puutub.

Vägivald laste kallal võib olla füüsiline, tekitades lapsele kehalist valu või emotsionaalne, kui lapse mõtted ja tunded on pideva kriitika ja halvustamise objektid.

Emotsionaalset vägivalda on peaaegu võimatu tõestada ja seepärast käesolev voldik seda ei käsitle.

Voldiku eesmärgiks on aidata Sul ära tunda last, kes on ilmselt vägivalda ohver.

Füüsilise vägivalda tunnused

LAPS ...

- räägib sellest otsekohe ise
- teeb enesetapu katse
- vigastab ennast meelega
- kaebab sagedasti valu ilma nähtava põhjuseta
- käitub agressivselt ja destruktiivselt
- ei reageeri valule
- on enesestõmbunud ja emotsioonitu
- käib tihti tualetis
- on tühja või klaasistunud pilguga
- on väga kahvatu
- on väga õnnetu
- kardab üksi jääda
- ei usalda kedagi
- kardab vanemaid
- kardab kontakte vanemate inimestega
- kohkub, kui teine laps hakkab nutma

- unistab tihti
- vastab küsimustele ühe sõnaga
- ei sõbrune ühegi koolikaaslasega
- tunneb, et on karistamist väärt

LAPSEL ON...

- sageli näha kriimustusi, haavu, sinikaid, põletusjälgi ja ta ei
- oska adekvaatselt seletada nende tekkimist
- kehal sigaretist põhjustatud põletusjäljed
- paranemisjärgus vigastused pärast pikemaajalist koolist
- puudumist
- vigastused erinevates kohtades ja erinevates
- paranemisjärgudes
- püksirihma pandla, elektrijuhtme pistiku ja rusikanukkide
- kujulised vigastused
- kuumast veest tekkinud “kinda- või sokikujulised”
- põletushaavad kätel, jalgadel või tagumikul
- armid, mille on tekitanud nõöri või juhtme hõõrdumine
- kinniseotud lapsel
- aastaajale mittekohane riietus, mis võib peita vigastusi
- käsivartel ja jalgadel
- raskusi käimisel või istumisega
- raskusi söömisega
- madal enesehinnang

Laps on hooletusse jäetud kui:

- nähtavalt alatoidetud
- räpakas
- katkiste või mustades riietes
- on hooldamata, vajades meditsiinilist abi, prille ja hambaarsti
- tuleb liiga vara kooli

- jääb kooli kauaks peale tundide lõppu
- varastab või kerjab toitu
- puudub tihti koolist ja õpib halvasti

PEA MEELES!!!

Ükski loetletud tundemärkidest ei tõesta, et perekonnas esineb vägivalda laste kallal. Iga tundemärk võib esineda aegajalt igal lapsel.

Kui need aga ilmnevad sageli ja kombinatsioonides, on tõsine põhjus tähelepanelikumalt vaadelda ja kaaluda võimalust, et laps on koduse vägivalla ohver. Tavaliselt paljastab hoolikas lisavaatlus teisigi tundemärke.

Kui laps räägib juhtunust avameelselt:

- usu last
- jää rahulikuks
- ära mine tignedaks või kurjaks. Laps on ise niigi vihane, ta
- vajab emotsionaalset ja moraalset tuge, mitte peegeldust oma
- vihale
- julgusta ja toeta last:
 - Mul on hea meel, et sa rääkisid. Sa tegid õigesti.
 - See ei ole sinu viga.
 - Sa ei ole üks oma õnnetusega, seda on juhtunud ka teiste lastega.
 - Me peame sellest rääkima ka sotsiaaltöötajale, kes esitab palju küsimusi, kuid nii aitab ka kindlustada, et oled edaspidi väljaspool ohtu.
- ära esita suunavaid küsimusi
- ära “jahi” kõiki üksikasju juhtunust
- ära eelda, et laps vihkab vägivallatsejat, eriti kui too on
- perekonna liige
- leia piisavalt aega, et kohe ära kuulata lapse küsimused ja
- soovid
- ära anna lubadusi, mida ei suuda pidada
- võimaluse korral julgusta last, et sa toetad teda ja oled temale
- kättesaadav kogu aeg

- austa lapse õigust privaatsusele ja ära avalikusta juhtunut teistele õpetajatele ning koolikaaslastele
- ära ürita asja ise uurida, ära astu ise vastu vägivaldsetele
- pea nõu kooli direktoriga ja vajadusel teat juhtunust kohaliku omavalitsuse sotsiaaltöötajale

ÜRO Lapse õiguste konventsioon:

⇒ Osavõtvad riigid rakendavad kõiki seadusandlikke, administratiivseid, sotsiaalseid ja hariduslikke abinõusid, et kaitsta last igasuguste füüsiliste ja vaimsete kahjustuste, ülekohtu või hooletu kohtlemise, kaasa arvatud seksuaalse kuritarvituse eest, kui laps viibib vanema(te), seadusliku(ke) hooldaja(te) või mõne teise lapse eest hoolitseva isiku hoole all.

Eesti Vabariigi Lastekaitse Seadus:

- ⇒ Iga last tuleb kohelda nagu isiksust, tema omapära, iga ja sugu arvestavalt.
- ⇒ Lubamatu on lapse alavääristamine, hirmutamine või karistamine viisil, mis valmistab piina, tekitab talle kehalisi kahjustusi või ohustab kuidagi teisiti tema vaimset või kehalist tervist.
- ⇒ Juhul kui täiskasvanu on last lubamatul viisil kohelnud, on sotsiaaltalitus pädev sekkuma konflikti lahendamisse ning vajadusel tegema esildise süüdioleva isiku karistamiseks administratiiv- või kriminaalkorras.
- ⇒ Vägivalla või halva kohtlemise tõttu kannatanud lapsele tuleb anda vajalikku abi.
- ⇒ Nõustatakse ka vägivalda tarvitanud täiskasvanut, et vältida halva kohtlemise kordumist.

Otsus last aidata ei ole kerge. Tihti tuleb enne ületada sisemised ja välised vastuolud:

- kellele täpselt teatada
- kuidas teatada
- kas nähtu ikka kindlasti viitab vägivallale
- kui eksin, milliseid arusaamatusi võib see põhjustada
- kui eksin, kas võib esitada kohtulikku hagi ka minu vastu
- kui vanemad kõike eitavad, ei anta asjale õiguslikku käiku

- kas mul on õigust sekkuda lapse ja ta vanemate suhetesse ja perekonnaellu
- kooli juhtkond ja teised õpetajad ei toeta mind, kooli juhtkond ei kiida sekkumist kindlasti heaks

Neid kõhklusid on kergem ületada, kui:

- koolis on probleem teadvustatud
- on olemas tihe koostöö õpetajate, kooli juhtide ja kooliarsti või -psühholoogi vahel
- õpetajad oskavad märgata vägivalla tunnuseid
- kool toetab igati õpetajaid, kes teatavad oma kahtlustest
- kooli juhtkond ja kooli hoolekogud on partnerid vägivalla ja hoolimatuse tõkestamisel laste suhtes

Nõuded lastekodusse ja koolkodusse riiklikule hoolekandele võtmiseks ja hoolekande lõpetamiseks (SOMm RTL 2000, 4, 24)

Sotsiaalministri 23. detsembri 1999. a määrus nr 93

Määrus kehtestatakse «Sotsiaalhoolekande seaduse» (RT I 1995, 21, 323; 1996, 49, 953; 1997, 35, 538; 77, 1309) paragrahvi 17 lõike 7 alusel lastekodusse ja koolkodusse laste riiklikule hoolekandele võtmise ja hoolekande lõpetamise nõuete ühtlustamiseks.

§ 1. Lastekodusse ja koolkodusse võetakse riiklikule hoolekandele orvud ja vanemliku hoolitsuseta lapsed.

§ 2. Raske ja sügava vaimupuudega ning raske ja sügava liitpuudega lapse võib vanema (eestkostja) avalduse alusel võtta osalisele riiklikule hoolekandele.

§ 3. Lapse võib võtta riiklikule hoolekandele enne vanema õiguste äravõtmise või lapse vanemalt äravõtmise kohtuotsust, kui lapse vanemate kohta on esitatud või esitatakse materjalid kohtusse kümne päeva jooksul arvates lapse asutusse paigutamise päevast.

§ 4. Lapse paigutamisel lastekodusse ja koolkodusse peab olema lapse seadusliku esindaja nõusolek ja tuleb arvestada vähemalt 10-aastase lapse ja noorema lapse arvamust, kui tema areng seda võimaldab.

§ 5. Ühest perekonnast pärit õed ja vennad jäetakse riiklikule hoolekandele paigutamisel kokku, välja arvatud juhul, kui see on vastuolus laste huvidega.

§ 6. Otsuse lapse hoolekandetasutusse paigutamiseks teeb lapse elukohajärgne linna- või vallavalitsus, kes valmistab ette lapse riiklikule hoolekandele võtmiseks vajalikud dokumendid.

§ 7. (1) Hoolekannet vajava lapse kohta koostatakse toimik, kuhu paigutatakse järgmised dokumendid:

- 1) sünnitunnistuse koopia või meditsiiniline otsus lapse vanuse kohta;
- 2) tervisekaart;
- 3) lapse foto;
- 4) lapse haridusdokument (kooliealise lapse kohta);
- 5) koopiad dokumentidest lapse vanemate kohta (surmatunnistus, kohtuotsus, elukohatõend, tõend kodakondsuse kohta, elamisluba jne);

- 6) andmed lapse õdede ja vendade ning teiste lähedaste inimeste kohta;
- 7) lapse iseloomustus lasteaiast või koolist;
- 8) perekonna üldiseloomustus, mis kajastab laste ja vanemate vahelisi suhteid, perekonna materiaalsed seisud ja muud sellele perekonnale iseloomulikku;
- 9) andmed vara ja selle hooldaja kohta.

(2) Käesoleva määruse paragrahvis 2 toodud juhul lisatakse toimikusse lapsevanema(te) avaldus lapse hoolekandele võtmise ja tema poolt makstava ülalpidamiskulu osa kohta ning dokumendid, mis tõendavad lapse hoolekandele võtmise vajadust.

§ 8. Lastekodusse või koolkodusse riiklikule hoolekandele võtmise aluseks on lapse elukohajärgse valla- või linnavalitsuse taotlus, mis koos toimikuga esitatakse lapse elukohajärgsele maavalitsusele.

§ 9. Lapse riiklikule hoolekandele võtmisel sõlmitakse leping, mille osapoolteks on lapse seaduslik esindaja, maavanem ja lastekodu või koolkodu juhataja. Lepingud vaadatakse igal aastal üle ja tehakse neis lapse huvidele vastavad muudatused.

§ 10. Maavalitsus annab lastekodule üle lapse toimiku, kuhu on lisatud valla- või linnavalitsuse taotlus.

§ 11. Lastekodule või koolkodule annab lapse üle tema seaduslik esindaja. Lastekodu või koolkodu juhatajale antakse lapse haigekassakaart, sünnitunnistus või pass.

§ 12. Lastekodu hoiab lapse kohta saabunud dokumendid toimikus. Toimikusse lisatakse lapse lastekodus viibimise ajal kõik need dokumendid, mis on lapsele edaspidises elus olulised. Toimikuid hoitakse tulekindlas kapis.

§ 13. Lastekodu ja koolkodu peavad laste kohta vormikohast arvestust vastavalt sotsiaalministri 14. veebruari 1996. a. määrusega nr 4 (RTL 1996, 24, 162) kinnitatud «Lastekodude põhimääruse» punktile nr 17.

§ 14. Laps võidakse lastekodust anda ajutiselt (nädalalõppudeks, koolivaheaegadeks) perekonda hooldamisele arvestades lapse tahet, lapse seadusliku esindaja nõusolekut ja ajutist hooldamist taotleva perekonna elukohajärgse valla- või linnavalitsuse arvamust.

§ 15. Ajutiselt perekonda hooldamisele antud lapse ülalpidamiseks antakse perekonnale lastekodust või koolkodust toiduraha.

§ 16. Lastekodus või koolkodus viibiva lapse ajutiselt perekonnas hooldamiseks sõlmivad lastekodu või koolkodu juhataja ja ajutine hooldusperekond lepingu.

§ 17. Lastekodust ja koolkodust ei anta alla 3-aastasi lapsi ajutiselt perekonda hooldamisele. 3- kuni 7-aastasi lapsi lubatakse ajutiselt perekonda hooldamisele kuni kolmeks päevaks korraga.

§ 18. Lastekodust või koolkodust ei lubata lapsi anda ajutiselt välismaale perekonda hooldamisele.

§ 19. Lapse riiklik hoolekanne lõpetatakse lepingu tähtaja lõppemisel, lepingu lõpetamisel osapoolte ettepanekul või lepingu lõppemisel lapse surma tõttu.

§ 20. Lepingu pikendamisel, muutmisel või lõpetamisel tuleb arvestada lapse seadusliku esindaja nõusolekut ja vähemalt 10-aastase lapse arvamust ning noorema lapse arvamust, kui tema areng seda võimaldab. Lepingu muutmise või lõpetamine peab toimuma lapse huvides.

§ 21. Laste surmaga lõppenud õnnetustest teatatakse kohe lapse seaduslikule esindajale, lapse elukohajärgsele valla- või linnavalitsusele, politseile ja Sotsiaalministeeriumile.

§ 22. Lapse lahkumisel lastekodust või koolkodust seoses lepingu lõppemise või lõpetamisega antakse lapsele või tema seaduslikule esindajale allkirja vastu toimikus olevad dokumendid, pass, sünnitunnistus ja haigekassakaart. Koopiad dokumentidest säilitatakse toimikus ja antakse üle lapse elukohajärgsele valla- või linnavalitsusele.

§ 23. Lapse vastuvõtmine lastekodusse või koolkodusse, lapse ajutine perekonda hooldamiseks andmine ja hoolekande lõpetamine vormistatakse lastekodu või koolkodu juhataja käskkirjaga.

§ 24. Sotsiaalministri 21. aprilli 1994. a määrus nr 28 «Lapse lastekodusse paigutamise juhend» tunnistatakse kehtetuks.

§ 25. Sotsiaalministri 14. veebruari 1996. a määrusega nr 4 (RTL 1996, 24, 162) kinnitatud «Lastekodude põhimääruse» punkt 14 tunnistatakse kehtetuks.

§ 26. Määrus jõustub 1. jaanuaril 2000. a.

Minister Eiki NESTOR

Kantsler Hannes DANILOV

Laste väärkohtlemist sanktsioneerivad seadused:

Alaealiste mõjutusvahendite seadus (RT I, 1998, 17, 264);

Sotsiaalhoolekandeseadus (RT I 1995, 21, 323);

Tsiviilseadustiku üldosa seadus (RT I, 1994, 53, 889);

Kriminaalkoodeks (RT I 1999, 38, 485);

Kriminaalmenetluse koodeks (RT 1992, 20, 287);

Eesti Vabariigi lastekaitse seadus (RT 1992, 28, 370);

Eesti Vabariigi Põhiseadus (RT 1992, 26, 349);

Lapse õiguste konventsioon (RT II 1996, 16, 56);

Lastekodude põhimäärus (RTL 1996, 24, 162);

Perekonnaseadus (RT I 1994, 75, 1326; 1997, 28, 422);

Haldusõigusrikkumiste seadustik (RT I 1999, 41, 496).